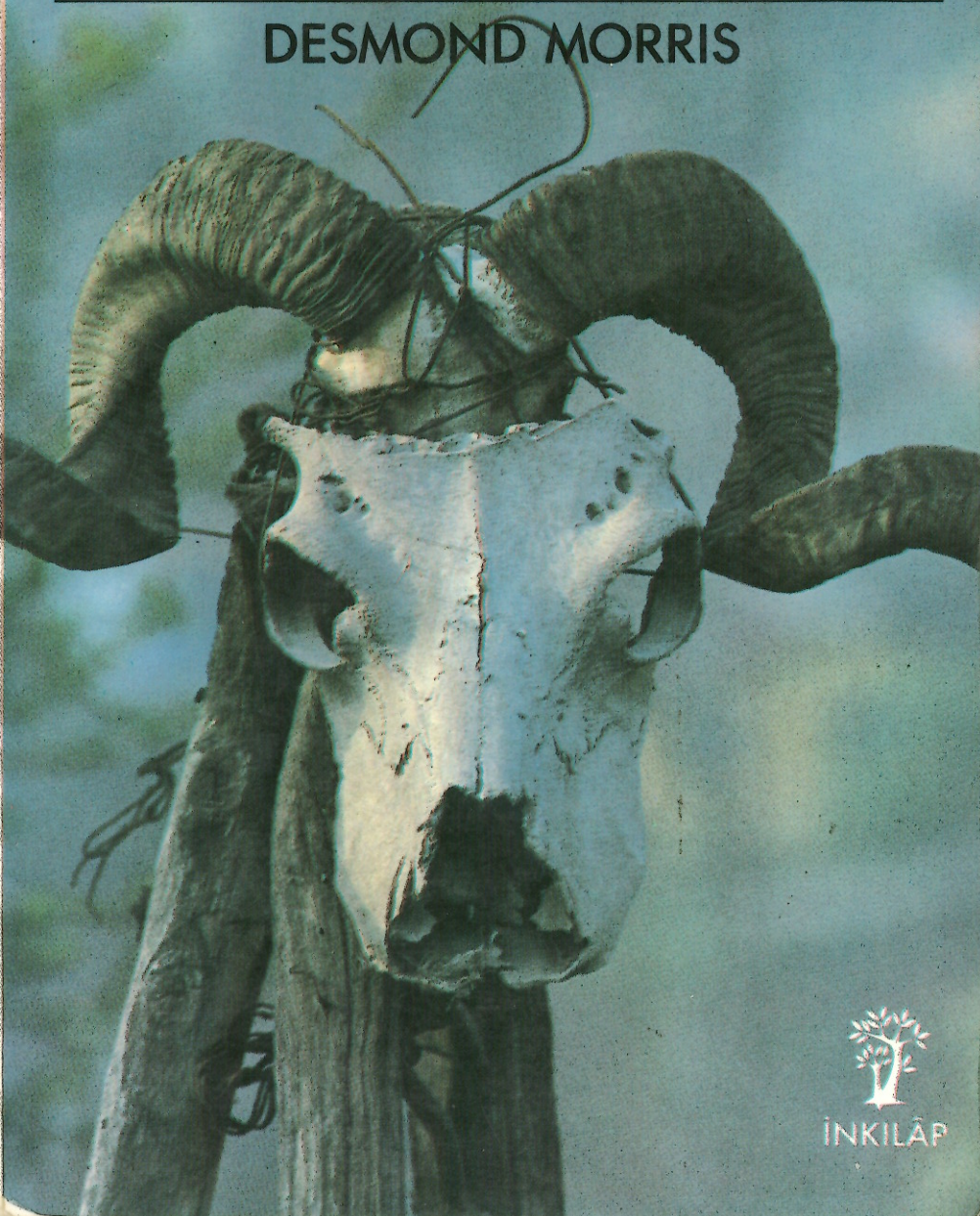

Hayvan-İnsan Sözleşmesi

DESMOND MORRIS

DESMOND MORRIS • HAYVAN-İNSAN SÖZLEŞMESİ

İNKILÂP

DESMOND MORRIS HAYVAN-İNSAN SÖZLEŞMESİ

Desmond Morris, bu yapıtında, insan soyunun, gezegenin iyiliği için gereğinden fazla başarılı olduğunu söylüyor. İnsanoğlu için diğer hayvanlar uşak ya da köle durumuna indirgenmiş, çiftliklere, hayvanat bahçelerine, laboratuvarlara tıklımışlardır. İnsan soyuna göre önemsiz ve aşağılık yaratıklardır.

Ama insanlığın yazgısı hâlâ sıkı sıkıya hayvanlarınkine bağlıdır; hayvanla insan arasındaki ilişki günümüzde belki de tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar önem kazanmıştır. Bu ilişki (hayvan-insan sözleşmesi) burada bir gereklilik, zorunluluk olarak ele alınmıştır: Bu sözleşme nedir ve bunu bozmak, nelere mal olacaktır?

İnsanlar, hayvanların yaşam alanlarını büyük bir başarıyla bölüp paylaştılar, azalttılar ve diğer birçok türün soyunun tükenmesine yol açtılar. Sonunda öyle bir noktaya gelindi ki, sözleşme bozuldu ve bizim için bir özleştirilme yapma zamanı gelip çattı.

İnsan davranışı üzerindeki gözlemleriyle tanınan Desmond Morris yine kıyasıya eleştirel bir yapıt sunuyor bize. Eğer insan, bu sözleşmeyi yürütme yeteneğinden yoksunsa, kendisi de dinozoru izleyip gelecekte birgün fosil haline gelecek.

DESMOND MORRIS
●
HAYVAN - İNSAN
SÖZLEŞMESİ

Copyright:
© 1990 Desmond Morris

Kesim Ajansı aracılığı ile
Türkiye'de yayın hakkı:

© İNKILÂP KİTABEVİ
Yayın Sanayi ve Tic. A.Ş.
Ankara Cad. No: 95 - İSTANBUL
Tel: 522 28 51 - 526 86 41

Düzeltili:
Halil Tokmak

*Bu kitabın her türlü yayın hakları
Fikir ve Sanat Eserleri
Kanunu gereğince
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve
Tic. A.Ş.'ye aittir.*

ISBN 975 - 10 - 0366 - 0
91 - 34 - Y - 0051 - 0293

Dizgi - Baskı
ANKA OFSET A.Ş.
Cemalnadir Sokak, 24
Cağaloğlu Tel: 527 41 65
İSTANBUL - 1991

Desmond Morris

HAYVAN - İNSAN SÖZLEŞMESİ

(The Animal Contract)

Çeviren:

Mehmet Harmancı

İNKILÂP KİTABEVİ

YAYIN SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

Ankara Cad. 95 - 34410 İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Giriş	9
I. Hayvan Dostlarımız.....	15
II. Avlanmak Serbest mi?.....	75
III. İnsanın En İyi Dostları.....	117

ÖNSÖZ

YILLARDIR türümüzün başka hayvanlara karşı davranışları konusunda, insanların hayvanlar âlemini sürekli olarak sömürmeleri konusunda kişisel bir yaklaşımda bulunma ihtiyacını duymuşumdur. Bu alanlarda herhangi bir kampanyaya katılmamış olduğumdan bu benim için çok kolay bir şey değildi. Hayvanlar konusunda tek istediğim onları izlemek ve anlamaya çalışmak olmuştur. Kitaplar ve televizyon programları aracılığıyla hayvanların ilgi çekici ve eğlendirici olduklarını gösterebilirim, insanların onlara saygı duyacakları ve onlara eziyet edecek yerde, benim gibi gözlemci olmayı yeğleyecekleri tezini ileri sürüyordum.

Hayvanlara eziyet halen devam etmektedir. Bu konudaki ilginin arttığı doğrudur, ama hayvanlar hâlâ bin bir eziyet çekmektedirler. Ancak ben tabiatım gereği pek girgin olmadığım ve bir yandan da benim görüş açımı tam olarak benimsemiş bir grup bulamadığımdan kampanyalar yapan çeşitli gruplardan birine girmiş değilim. Bütün iyi niyetlerine rağmen hayvan savunucuları özellikle sakın bir yaklaşım ge-

rektiği zamanlarda aşırı bir heyecana kapılmaktadırlar. İnsan davranışlarının bellibaşlı ilkelerine bir saldırı düzenlemeleri gerekirken çok daha dar konulara saplanıp kalırlar. Ve bu yüzden de çoğunlukla, temel nedenlere el atılacağı yerde hayvanlara eziyetin ürkütücü sonuçlarıyla uğraşmaktadır.

Ben yeni bir Hayvan Hakları Beyanamesi gerektiğine inandığım için 1988'de bir televizyon şirketinin benden bu konuda bir dizi yapmamı istemesini bir fırsat olarak gördüm. Bu programları yapmak için beş kıtaya gittim ve hayvanların bugün karşı karşıya buldukları sorunların çoğunu gözleme olanağı buldum. Bu kitap o dizi için yazdığım yazıların genişletilmiş bir kopyasıdır. Konunun tüm ayrıntılarını ele alan bir rapor değildir; böyle bir şeye kalkışsaydım bu çok kalın bir cilt olur ve herhalde hiç okunmazdı. Bunun için özür dilerim, ama kimi zaman kısa bir mesaj büyüğünden çok daha büyük ilgi uyandırır.

Desmond Morris,
Oxford, 1990

GİRİŞ

BU küçük gezegenin yüzeyinde son sayıma göre beş milyar insan kaynaşmaktadır. Oysa pek de eski sayılmayacak Taş Devri'nde yeryüzünde ancak güçlkle tutunabiliyorduk. Ondan sonra yayılmaya ve sayımızı artırmaya başladık. Çevremizde yarattığımız değişiklikler gezegenimizi hızla insanların yaşayamayacakları bir yer yapmaktadır. Kendi hünerlerimizin kurbanı olmaktayız. Bu hünerlerimiz sayesinde 40 yıldan az bir sürede nüfusumuz 10 milyara ulaşacaktır. Seyrek rastlanan bir tür değiliz, ama soyu tehlikede olan bir türüz.

Kesin bir sağ kalabilme sorunu ile yüz yüze olmamıza rağmen bu gerçekten saklanmak pek kolaydır. Dünyada her şeyin yolunda gittiğine inanılması mümkün olan yerler hâlâ vardır. Örneğin Afrika'nın bazı bölgelerinde hava temizdir, vahşi hayvanlar serbestçe dolaşırlar, düzlükler göz alabildiğine uzanır: Doğa sükun içinde gibidir. Ancak dış görünüş aldatıcı olabilir.

İnsanlar bu vahşi yerlere öylesine bir hızla dalmaktadır-

lar ki, iki kuşak geçmeden buraları da tükenmiş olacaktır. Hepimizin kendi kendimize sormamız gereken soru şudur: Bunun ille de böyle olması mı gereklidir? Bir yıkım kaçınılmaz mıdır? Pek fazla kural mı çiğnemiş bulunmaktayız?

Çevre korumacılar giderek denizleri nasıl kirlettiğimiz, toprağı nasıl çoraklaştırdığımız ve atmosferin yapısını nasıl bozduğumuz konularıyla ilgilenmektedirler; ancak insanların kendisine karşı işlediğı bir suç daha vardır: Hayvan Sözleşmesi'ni bozmak. Bu, bizimle diğer hayvanlar arasında var olan ve bizleri gezegenimizin kullanımında ortak yapan sözleşmedir.

Bu sözleşmenin temeli her türün kendi nüfus artışını sınırlayarak kendisiyle birlikte başka canlıların da yaşamasına izin vermesidir. Bu konuda bir rekabet varsa da, bu, bazı insanların sandıkları kadar acımasız değildir. Kendisinden başka her şeyi yok edecek derecede amansız bir rekabete giren bir tür boş bir zafer kazanmıştır: Artık hükmettiğı yer çorak bir topraktan başka bir şey değildir ve çorak topraklar canlıların yaşamasına uygun değildirler; hatta egemen olanların bile.

Diğer hayvanlar birbirleriyle olan sözleşmelerine saygı göstermeyi başarmışlardır ve bizim de onlardan öğreneceğimiz şeyler vardır. İyi beslenen aslanlar yalnızca güçlü ve hızlı oldukları için Afrika ovalarında alabildiklerine avlanıp zebra ve antilopları öldürecek olsalardı, bu kendilerinin de sonu demektir. Tüm canlılar birbirlerine bağımlıdır. Yırtıcı hayvanların ava, avlarının da bitkiye gereksinimleri vardır. Aşırı nüfus açlık demektir; her tür de kendi nüfusunun felaket düzeyine ulaşmasını önleyecek kendine özgü bir nüfus kontrolüne sahiptir. Bu kontrollerden biri nüfusun aşırı artması durumunda dişilerin üremeyi durdurmalarıdır. Bun-

ların ya embriyoları gelişmez ya da analar doğduktan sonra yavrularını beslemezler. Böylece nüfus yeniden üremeyi mümkün kılacak bir düzeye iner ve normal üremeye devam edilir.

En eski atalarımızın da bir tür nüfus kontrol mekanizmalarının olmuş olması gerekir, ancak bunun aşırı nüfus nedenine dayanmadığı açıktır. Atalarımız bir milyon yıl kadar bir süre 80 - 100 kişilik küçük kabileler halinde yaşamışlardır. Et için avlanmak onların özel yaşam biçimi olmuştu ve çok geniş alanlarda yaşadıkları için gelişme olanağı bulmuşlardı. Kendilerine özgü nüfus kontrol sistemi de yiyeceğin bulunabilirliğine dayanmış olmalıdır. Yeryüzünün tümüne yayılma olanağı varken aşırı nüfus bir sorun olamadığı gibi, kontrol mekanizmasını da başlatmış olamazlardı.

Nüfusumuzu çok yavaş artırırsaydık, hiç kuşkusuz biz de başka türlerde gördüğümüz bir nüfus kontrol yöntemini geliştirebilirdik. Ama bunu yapamadık. Zekâmız ve ani teknolojik ilerlemelerimizle nüfusumuz patlayışlar gösterdi. 10.000 yılda ki, bu süre zamanın evrim okyanusunda bir damladır, kabile genetik mirasımızı da yanımızda taşıyarak taş devrinden nükleer çağa geçtik. Devraldığımız bu miras, yiyeceğin olduğu sürece üreyebilirsin diyordu bize. Teknolojimiz nüfus kontrol mekanizmamızı etkisiz kılmıştır ve sayımız arttığında uygulayacağımız yeni bir biyolojik fren geliştirecek zamanımız olmamıştır.

Sonuçta gezegenimizi talan etmeye başladık ve bunu ilerlemeyle bir tuttuk. Uyumlu bir ilerleme için sayıdan çok niteliğe önem vermeliydik: Sayımız artarken yaşam kalitesi de artmalıydı. Oysa biz bunun aksinin meydana geldiğini gördük. Bazıları için yaşam kalitesi her zamankinden iyi ola-

bilir, ancak sayısız milyonlar için günlük yaşam taş devrinin o birlikte avlanılan günlerinden çok daha beterdir. Nüfus ne kadar hızlı artarsa bunların yazgıları da o derecede kötüleşmektedir.

Dünya egemenliğine doğru bu başdöndürücü koşu, fiziki çevreye verdiği zararın yanı sıra, türümüzü hayvan olduğumuz ve etkileşen bir biosferin parçası olduğumuz önemli gerçeğinden uzaklaştırmıştır. Olası sakıncalarını hesaba katmadan heyecan verici yenilikleri kovalamaktayız. İnsan yaratıcılığı, yan etkilerini araştırmadığımız bir ilaca benzemiştir. Eski yüzyıllardan kalma bedenlerimizi, zevk verici şeylerle dolu şaşırtıcı bir oyun alanına sürükledik arkamızda. Kendi gözlerimizi de kamaştırdık ve zaman zaman da, insan değil de, tanrı olduğumuz olasılığını düşündük. Ve bu takdirde de, kutsal durumumuzun korunmasıyla doğal yasaların tehlikelerinden bağışık olabileceğimizi hayal ettik.

Bu hayalin saçmalığı şu anda dünyanın daha aydın bölgelerinin bazılarında fark edilmektedir. Bir sabah uyanıp da gezegenimizi bir daha düzeltilemeyecek derecede mahvolmuş bulabileceğimiz düşüncesi bilinçlerimize sızmaya başlamıştır. Böyle bir şeyin olmasına nasıl izin verebildik? Bence bu, Hayvan Sözleşmesi'ni ilk çiğnediğimizde başlamıştır. Hayvan dostlarımıza galebe çalmaya başladığımız andan başlayarak başımız derde girmiştir. O büyük zekâmızın bile kontrol edemediği temel dengesizliklerle dolu tek taraflı bir dünya yaratma yoluna gittik. 10.000 yılda doğanın dengesini öylesine altüst ettik ki, şimdi bu hasarın düzelmesi için insan düşüncesinin çok büyük bir değişikliğe uğraması gerekecektir.

Hayvan Sözleşmesi'nin çiğnenmesinin iki önemli hasarı olmuştur. Bir kere bu gezegenin canlılarının karmaşık biyo-

lojik ağı bozulmuştur. Bu öylesine boyutlarda olmuştur ki, artık ciddi besin maddeleri bunalımı, açlık, salgın hastalık tehlikeleri baş göstermiştir. Gezegenimizin tarihine en büyük çöl yapımcıları olarak geçebiliriz.

Buna ek olarak, hayvan dostlarımızdan öylesine uzaklaşmışızdır ki, artık biyolojik bir yönde düşünememekteyiz. Sorunlarımızın pek çoğuna biyolojik çözümler bulma gereksinimimiz olduğunun bilincinde değiliz artık. Kimyasal, matematiksel ve hatta politik çözümler değil, bizler de hayvan olduğumuz için, hayvansal çözümler. Bunu anlayabilmek için diğer türlerle mümkün olduğunca yakın bir ilişkiye girmeliyiz. Gezegeni onlarla paylaştığımız sözleşmenin maddeleri sömürüden çok saygı temeline dayanmalıdır. Hayvan Sözleşmesi'ni çiğnemekten vazgeçmeli ve bütün öteki türleri ortadan kaldırmadan onlara egemen olma isteğimizi sınırlamalıyız.

Yaptığımız yanlışlıkları tarafsızca ve serinkanlılıkla incelemeli ve bunları neden ve nasıl yaptığımızı öğrenmeliyiz. Başka hayvanlarla bozulan ilişkilerimizi incelerken genellikle duygusal yaklaşımlara başvururuz. Bunu neden yaptığımızı anlamak kolaydır, ancak bu tür yaklaşımlar ilk göründüklerinden çok daha az yararlıdır. Bir yargıç bir insan yasasının çiğnenmesini dikkatle ve serinkanlılıkla inceler. Doğal yasaları çiğnemeyi düşünürken bizim de yargıçlar gibi davranmamız gerekir. Türümüz hakkında hüküm vermeden önce gerçekleri göz önüne almalıyız. Hayvan Sözleşmesi'nin tam hikâyesi nedir? Türümüz henüz gençken bu nasıl başlamıştır ve ondan sonraki çağlarda nasıl çiğnenmiştir? Bunu inceleyerek, iş işten geçmeden bu sözleşmeyi onarmanın bir yolunu bulabilir miyiz? İşte şimdi bu soruları yanıtlamaya çalışacağız.

HAYVAN DOSTLARIMIZ

Hayvan Dostlarımız

KÖRİNANÇLARIN mantığa ve tılsımlı güçlerin sağduyuya egemen olduğu günlerde atalarımızın dünyası hayvan ruhlarıyla doluydu. Bizimkilere benzer doğaüstü niteliklere sahip hayvanlar bizi bir korku duygusuyla doldururdu. Törenseldanslar ve ayinlerin yardımıyla onları denetim altında tutmaya çalışır, genellikle de onlar hakkında efsane ve mitler yaratırdık. Günümüze kalabilen bazı kabilelerde bu efsane yapımı halen devam etmektedir ve bir zamanlar tüm insanlığın ortak olan hayvan görüşünü bize canlı olarak hatırlatmaktadır. Hayvanlar iyilik ve kötülük güçleri haline dönüştürülmüştü. İyiye tapar, kötüden korkar, her ikisini de garip ayinler ve gizli törenlerle yatıştırmaya çalışırdık.

Hayvan dostlarımıza saygı, tarihöncesi çağlarda başlamıştır. Onları ruh kardeşlerimiz olarak ilk ne zaman gördüğümüzü kesin olarak bilmiyorsak da, bunun 20.000 yıl önce İlk Taş Çağı'ndan önce olduğunu kabul edebiliriz. Fransa ve İspanya'nın resimli mağaralarına bir ziyaret, artık o sıralarda bu sürecin epey ileri bir aşamaya eriştiğini gösterecektir.

Atalarımız bu mağaralar çevresinde avcılar olarak yaşamışlardır: Avlarına saygı duyan avcılar olarak. Avladıkları yaban domuzları, mamutlar ve yaban boğaları çok güçlü düşmanlar olduğu için bu saygı için iyi bir nedenleri vardı. Avcı kabileler bu hayvanları asla kendilerinden aşağı görmezlerdi. Hatta adale gücü, hız, işitme ve koku alma duyuları bakımından insanlardan üstün olduklarını da kuşkusuz görmüşlerdi. Ölüm korkusu bizi bir "öteki dünya" kavramına götürdüğünde, hayvan dostlarımıza da kendimize verdiğimiz maneviliği vermek doğal bir şeydi. Bizim ruhumuz varsa, onların da vardı.

Bunun kanıtlarını atalarımızın avlarının dikkatle yaptıkları çizimlerinin bulunduğu resimli mağaralarda bulmaktayız. Bunlar hangi çağın ölçüleri alınırsa alınsın, sanat eserleridir; verilen emekle özelleştirilmiş resimlerdir. Taş Çağı sanatçılarının kaba teknolojileri - zayıf aydınlatma, sınırlı boyalar ve araçların basitliği - göz önünde bulundurulduğunda bunların ortaya koydukları estetik ustalık şaşırtıcıdır. Bu ilk avcılarını böylesine başarıya ulaştıran şey nedir?

Yıllar boyunca onların esas nedenlerinin iyilikçi büyü olduğu düşünülmüştür: Bir mağara duvarına çizilecek canlı bir boğa resmi insana hayvan üzerinde bir güç verecekti. Mağarada yapılan bir öldürme ayiniyle resimdeki boğanın mızrakla öldürülmesi gerçek boğanın öldürülmesini kolaylaştırabilirdi.

Ancak bu tahminde yanıldığını anlaşılmaktadır. Resimler bir zoolog gözüyle incelendiğinde ortaya yeni bir durum çıkmaktadır: Hayvanlar canlı olarak değil de, ölüm pozlarında resmedilmişlerdir. Burada ipucu ayaklardır ve bu resimleri inceleyenlerin çoğu bunu gözden kaçırmışlardır. Toynakların durumunda hayvanın bunlara bir baskı yapmadığı gö-

rölmektedir. Bunlar, Şimdiye kadar iddia edildiği gibi, ayakta duran hayvanların değil, ölü hayvanların ayaklarıdır. Resimler yeni öldürölmüş avları göstermektedir.

Sanatçılar avlandıkları yerde dikkatli taslaklar çizip ölümlün çeşitli yanlarını ustalıklarla kopya etmişler ve sonra bunları mağaraların duvarlarına yapmış olmalıdırlar. Bitmiş resimler, öldürölen hayvanların ruhlarına büyük saygı taşıyan anıtlardır. Bunlar, resimlerinin bu ilk avcılarca bilinen en güvenli yerlerde saklanarak yatırılacak ruhlardır. Avlanan hayvan yenecek, kemiklerinden araç gereç yapılacak, derisi elbise olarak giyilecekti, ama ruhu yine de resim biçiminde bir yuvaya sahip olacaktı; sanatçılar hayvanın çeşitli ayrıntılarını ne kadar ustalıklarla resmedebilirlerse, hayvanın ruhu da yeni yerine o kadar çabuk alıőacaktı.

Avlanan hayvanların yalnızca en tehlikeli ve en etkileyicilerinin resmedilmiş olması da dikkati çekmektedir. En çok resmi yapılan hayvanlar, mamutlar, suaygırları, bizon, geyik ve yaban domuzudur. Mağaraların zeminlerindeki kalıntılarında yenildikleri anlaşılan daha küçük hayvanlar resmedilmemişlerdir. Anlaşıldığına göre onlardan fazla bir korkumuz yoktu. Onların küçük ve zararsız ruhları yatırma zahmetine değmiyordu.

Bazı türlere büyük saygı gösterip diğerlerine göstermekle ortaya çıkan bu seçmecilik hayvanların ruhları olduğu fikrine dayanan ilk Hayvansal Sözleşme'nin zayıf tarafıydı. Ruh bir hayal ürünü olduğu için bunu yaratanın kaprisine bağlıydı. Hayvan yaşamı konusunda genel bir korku değil de, ruhsal bakımdan önemli sayılan hayvanlara ilişkin bir korku vardı. Zaman geçtikçe bu, bazı kabilelerin bazı hayvanları kendi ruh kardeşleri ya da totemleri saymalarına yol açtı.

Her bir totem hayvanı zamanla o kadar saygın bir yer kazandı ki, bunlar artık avlanmamaya başlandı. O hayvanı öldürmek tabu oldu. Hayvan artık kutsal kabul ediliyordu ve eti yenemezdi. Kabile ile özel bir ilişkisi olduğuna inanıldığından, korunuyordu. Bazıları için o hayvan kendilerinin soyundan geldiği ataları oldu. Bu ilkel evrimsel düşünce biçimi insanla hayvan arasında böylece kesin bir ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Diğerleri için totem, ölümlerinden sonra bir yeniden doğuş aracıydı. Başkaları için ise büyük yaratıcı, kutsal bir yol gösteren, ruhun öteki dünyadaki yolculuğunda bir rehber, tanrıların habercisi ve hatta tanrının kendisiydi.

Bu tür hayvan totemleri kabile toplumlarında çok yaygındı ve bunlar ilk uygarlıklarda gelişecek olan hayvana tapınmanın daha karmaşık biçimleri için bir fon oluşturuyordu. Bu duruma en çok, hayvanların insan düşüncesinde önemli rol oynadıkları eski Mısır'da rastlanır.

Mısırlıların çeşitli hayvanlarla ilgili saplantıları onları insanın dışındaki türlerle yakın bir ilişkiye sokmuştur. Ustaca yapılmış hayvan resim ve heykellerin ayrıntı ve güzelliklerinden bu eski uygarlığın çok çeşitli dostlarına gerçek bir hayranlık duydukları anlaşılmaktadır. Mısırlılar böceklerden suaygırlarına, akreplerden leoparlara kadar her şeye çok dikkatle bakmışlar, bunların çoğunu evcilleştirmeye çalışmışlardır. Bu işe o çağın diğer kültürlerinden daha çok eğilmişlerdir ve hayvanlarla olan bu yakınlıkları, doğal dünyaya karşı gerçek bir ilgi duygusunun gelişebileceği bir ortam yaratmıştır.

Ancak Mısırlıların hayvan resimlerine doğal tarih resimlerini inceler gibi bakmak yanlış olacaktır. Eski Mısırlılar için bir resim ya da heykel, konusu olan hayvanla aynı güçlere sahip olduğu için basit bir resim ya da heykelden ötedirler. Bir hayvanın resmi o hayvan sayılırdı.

Örneğin bugünkü Luxor yakınlarındaki büyük Karnak tapınağında iki yanına koç başlı sfenkslerin dizildiği çok görkemli bir cadde vardır. Burası kralın yürürken bir güçlülük ve korunma hissedeceği bir tören yoludur. Cinsellik sembolü olan koç başlarını büyük güçlülük sembolü olan aslan gövdeleriyle birleştirerek krala hem cinsel güç hem de güvenlik duygusu verecek hayali bir yaratık yaratmak mümkündür.

Kral bu görkemli caddede yürürken bu taş heykellerin etkisini hissedeceğinden, tüm ruhsal durumu değişecekti. Kutsal yer ve tapınakların sırrı buradadır. Bugün mimari başarılarla ve dekoratif süslere hayranlıkla bakarsak da, bunlar gerçekte ikinci derecede önemlidir. Eski tapınakların temelinde, orada bulunan resimlerin tılsımlı nitelikleri yatmaktadır. Mısırlılar bu simgelerin gerçek güç olduklarına ve insanlar üzerinde gerçek bir etkileri olacağına inanırlardı. Orada resimlenen hayvanlar doğal hayvanlardan daha fazla bir şey, doğaüstü güçleri olan süper hayvanlardı.

Resimler ürkütücü oldukları zaman tapınakların havası da korku dolu olmalıydı. Aslan başlı tanrıça Sekhmet'in dev taş heykellerinin bulunduğu Mut tapınağı böyle bir yerdir. Sekhmet eski tanrıların en kana susamıştıydı. Gittiği her yere dehşet yayardı ve kavurucu çöl rüzgârlarının onun ateşli soluğu olduğu söylenirdi.

Eski Mısır'da çok aslan vardı ve bunlar genellikle Nil kıyısında su içen evcil hayvanlara saldırırlardı. Aslanların yarattığı korkunun temelinde bu vardır ve bu, onların vahşi ve avını yiyen bir tanrı rolünü açıklamaktadır. Savaş tanrıçası olarak Sekhmet'in kralla birlikte savaşa katıldığına ve ona düşmanlarını acımasızca öldürttüğüne inanılırdı. Eski bir efsaneye göre tanrıça ancak çok kurnazca bir hile ile yenilebilirdi. Tanrıça savaş alanlarını kaplayan kanı içmekten zevk

aldığı için birayı kırmızıya boyayıp alana dökünce, bunu içip sarhoş olacağından, dehşet salmaya devam edemeyecekti.

Sekhmet, kralın düşmanlarını öldürmekte çok başarılı olduğu için kaçınılmaz bir şekilde büyük bir koruyucu olmuştu. Hastalığa neden olan kötü ruhlar da kralın düşmanı olduğundan tanrıça bunlara da saldırabilirdi. Sonuçta Savaş Tanrıçası aynı zamanda İyileştirme Tanrıçası'ydı da.

Mısır'da yaşayan küçük bir yaban kedisi türü evcilleştirilip fare avcılığında kullanılmıştı. Tahıl depolarının koruyucusu olarak bu kedi Mısır uygarlığı için çok önemli olmuş ve kısa sürede hayvanlar içinde en çok sayılan ve korunan bir nitelik kazanmıştır. Bu da Sekhmet'in evcilleştirilip değişime uğraması demek olmuş; eski vahşi tanrıça daha küçük, daha çok sevilebilen bir nitelik kazanmıştır. Böylece tılsım yeni bir bağlamda devam edecekti.

Yeni kedi tanrıçaya Bastet adı verildi. Bu hem bakire tanrıça ve hem de anne olarak Hıristiyanlığın Bakire Mer-yem'inin öncüsüdür. Tanrıça onuruna yapılan yıllık festivaller eski Mısır'ın en büyük kalabalıklarını toplardı. Biraz abartma olmasına karşın bu festivallere 700.000 kişinin katıldığı söylenmiştir.

Bastet'in bazı resimlerinde kulakları arasında ya da göğsünde bir bokböceği görülmektedir. Bu birlikte bulunmanın zoolojik bir açıklaması yoktur. Kedi ve böcek arasında biyolojik bir bağ yoktur. Bu garip hayvani bağ anlamak için bir an eski Mısırlılar gibi düşünmek gerekir. Mısırlılar için en önemli şey güneşin dölleme gücüydü. Yoğun cinselliği kediyi bir doğurganlık sembolü yapmaktaydı; böylece de güneşle ilişkiydi. Bokböceğinin de sürüklediği top biçiminde gübre parçaları da güneş topunun gökyüzündeki hareketinin sembolü olarak görülmekteydi. Böylece kedi ve böcek tanrı güneşin temsilcileriydiler ve birlikte resmedilirlerdi.

Mısır sanatı ve dini ile ilk kez karşılaşan bir insan, hayvan-tanrıların çokluğunu şaşkıncu bulacaktır. Bunlara ilişkin efsaneler çoğunlukla çelişkilidir. Tanrılar belirli bir neden olmadan biçimden biçime girerler ya da parçalanıp birleşirler. Bazen belirli bir tanrı hayvan biçimi alır, sonra yarı hayvan yarı insan, sonunda da tam insan biçimlerine girer. Bunlardan nasıl bir anlam çıkarılabilir ve bu bize Mısırlıların gerçek hayvanlara olan tutumları için ne söylemektedir?

Bunun açıklaması Mısır'ın garip coğrafyasında bulunmaktadır. Mısır, haritadaki dikdörtgen görünümüne karşın gerçekte bir çöller çevrili dar bir ülkedir. Nil Nehri'nin iki yanında ince ve verimli bir toprak uzanır ki, ilk büyük uygar güçlerden biri olarak Mısır'a tarımsal gücünü veren de bu topraktır. Ancak 600 mil uzunluğunda ve yalnızca birkaç mil eninde bir ülke olmanın da kendine özgü sorunları vardı. Yönetici bir grup bunu nasıl kontrol edip tek bir ulus halinde bütünleştirebilirdi?

İlk başlarda bu sorunun yanıtı yoktu. Nil'in kıyıları boyunca her biri kendi liderleri ve hayvan totem tanrılarıyla küçük küçük tarihöncesi kabileler yaşamaktadır. Bunlardan kimi timsah, kimi antilop, kimi kedi, aslan ya da maymun biçimlerinde tanrılara tapmaktaydılar. Her hayvan tanrının özel bir adı, özel ayin ve törenleri vardı.

En güçlü kabilelerin Nil'in tümünü denetim altına almayı kalkışmasının nedeni etkin sulama sistemlerine olan ihtiyaçtı. Bunlar başarılı olduklarında bunların totem hayvanları (özellikle şahin ve balıkçıl) diğer pek çoğunun yerine geçerek kabileler üstü bir önem kazandı. Mısır'ın özel coğrafyası tüm bölgenin ilkel durumdan doğrudan doğruya herhangi bir geçiş dönemini gerektirmeden o birleştirici imparatorluğa geçmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda hayvanlara yönelik ilkel ve gelişmiş tutumlar karışarak ülkenin dev anıtları

rında ve süslü mezarlarının duvarlarında resimlerini gördüğümüz hayvan tanrıları yaratmıştır.

Mısır'ın kabile toplumundan imparatorluğa geçişinde totem hayvanları da üç gelişme evresinden geçmiştir. Bunlar ilk başlarda ataların kabile sembolleri olarak saygı gören ve korunan basit hayvanlardı. Resmedildikleri zaman hayvan biçimlerini korumuşlardır. Sonraları tanrılar insanlaşmış ve hayvan başlarını koruyarak insan gövdeleri almışlardır. Çakal ya da ibis kuşu başlı insanlar, şahin, timsah, aslan, koç ve inek başlı olanlar çeşitli tapınakları süslemektedirler. Bu garip bileşimlerin insanların totem hayvanları gibi giyinerek özel festival ve törenlerde bu kılıklarda dans etmelerinden doğmuş olması olasıdır. Hayvan başları takmış bu tür maskeli dansçılara ta Eski Taş Devri'nden beri rastlanmaktadır ve bunlar hâlâ günümüzün pek çok kabile toplumlarında bulunmaktadır.

İlkel büyücü törenleri daha örgütlü ve kurumlaşmış dini sistemlere dönüştükçe bundan sonraki adım, tanrıların tam olarak insanlaştırılmasıdır. Hayvan başları ve gövdelerinin yerini tam olarak insan biçimli tanrılar almıştır. Eski totem kavramları küçük kabile toplumlarla birlikte yok olmaktadır. Ancak hayvanlar dinsel törenlerden tam olarak kaybolmamışlardır. Bunlar tanrıların temsilcileri biçiminde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu durumlarıyla bunlar artık tanrı kabul edilmeseler de kutsal kabul edilip korunmuşlardır. Öldükleri zaman mumyalanmışlar ve büyük törenlerle gömülmüşlerdir. Milyonlarca hayvana bu şekilde davranıldığı tahmin edilmektedir.

İnsan ve hayvanların bu şekilde iç içe bulunması bunların bu ilk düşünürlerin kafasında birbirlerine ne kadar yakın olduklarını göstermektedir. Hayvanlar henüz ruhsuz astarlara indirgenmemiştir. Daha yüzyıllarca bu alçaltmaya uğra-

mayacaklardı. Bu dönemde insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişki bir ruh eşitliği ilişkisiydi. Hayvanlar hâlâ esrarengiz ve çoğunlukla tehlikeliydi ve bu ilk Mısırlıların kafalarında kendilerini insanlarla eşit kılan korkular uyandırmaktaydılar.

Buna rağmen kutsal bir hayvan olmanın ciddi bir kusuru vardı. Seçilen hayvana saygı gösterilir, ölümünde onurlandırılır, Mısır'da olduğu gibi kediler, ibis kuşları ve şahinlere zarar verme ölümle cezalandırılabilirdi. Ancak bu saygının nedeni, onların hayvanlar olarak haklarına değil de, herhangi bir doğaüstü gücün o biçimde yeniden dünyaya gelmiş olmasıdır.

Belirli bir hayvanın kutsal olmadığına karar verilirse, o zaman bu hayvana insanların kaprisine bağlı olarak zalimcesine davranılabilirdi. Bir hayvan nefret edilen rakip bir kültürün kutsal totemiyse, o zaman bu istenildiğinde öldürülebilirdi. Kutsal olanlar da sanıldığı kadar güvencede değillerdi. Kutsal hayvanların mumyalarının incelenmesinden bunların - hatta gençlerinin bile - yaşlıktan değil, boyunlarının kırılmasından öldükleri anlaşılmıştır. Mumyalanmış ve gömülmüş hayvanların sayılarına bakılınca doğanın bu kullanıma ayak uyduramayacağı anlaşılmaktadır. Dinsel törenler popüler olaylar haline geldikçe rahiplerin inananlara tapınaklarda mumyalanmış adaklar olarak sunmaları için bu hayvanları yetiştirdikleri düşünülebilir. Halkın neler olup bittiğini bildiğini söylemek güçtür. Bu hayvanlara zarar vermek resmen suçsa da, rahipler törenlerini bir skandal yaratmadan sürdürmüşler, sanki çağdaş tavuk yetiştiricileriymiş gibi bu hayvanlardan binlercesini öldürüp mumyalamışlardır. Pek çok din şehidi azizin de daha sonraları öğreneceği gibi dini ilginin nesnesi olmanın tehlikeleri de bunlardı.

Hayal gücü yeteri kadar gelişmiş bir rahiplik kurumu herhangi bir hayvana her türlü önemi verdirtebilir. Gerçekten de görsel etki için hayvan biçimlerini abartan bir sanat

akımı din karşısında önemsiz bir duruma düşmektedir. Kut-
sal bir hayvan, efsane yaratıcılarının kaprislerine göre kor-
kutucu, dost, büyük, küçük, tanrısal ya da şeytani olabilirdi.
Hayvanlara kendileri için değil, sembolik nitelikleri için say-
gı gösterilirdi. Resimleri gerçeğe uygunsu, bunun nedeni zo-
olojik gerçeklikten çok onlara gösterilen saygıydı. Resimler
anatomik bakımdan doğru olabilirler, ancak, hayvanın ger-
çek doğasına tümüyle aykırı bir biçim alabilirlerdi. Hayvan-
lara karşı bu mantıksız dini davranışın tek iyi yanı, onları -
hiç olmazsa bazılarını - yüksek bir duruma getirmiş olması-
dır.

Mısır'ın hayvan tanrılarını yaratmaktaki düşünce garip-
liğinin nedeniyle akrep, kurbağa, çakal ve akbaba gibi pek
çok kültürce nefret edilen hayvan beklenmeyecek derecede
sıcak ve dost bir yaklaşım görmüştür. Bu, özellikle yılanlar
için geçerlidir. Zehirli oldukları için insanlık tarafından öl-
dürücü düşmanlar olarak korkulan ve nefret edilen yılanlar
eski Mısırlılar için bambaşka ve çok görkemli bir rol üstlen-
mişlerdir. Mısırlılar için yılan, kendi görüşlerinde en değerli
nitelik olan ölümsüzlüğün simgesiydi.

Bu belirli sembolizmin nedenini anlamak güç değildir.
Bir yılan deri değiştirirken sanki yeni doğmuş gibidir. Köri-
nançlı bir zihin için bunun bir tek anlamı olabilir: Derinizi
yılan gibi değiştirirseniz yeniden doğmuş olursunuz. Eski
Mısırlıları sünnet âdetine götürenin bu gözlem olduğu söy-
lenmiştir. Yılana benzeyen erkeklik organından deri parçası-
nın kesilip atılması sünnetli erkeği ölümsüzlüğe kavuşturur-
caktır. Mısırlıların bu ilginç âdeti sonradan Museviler ve
Müslümanlar tarafından benimsenmiş olup günümüzde de
devam etmektedir. Ancak hiç kuşkusuz, modern çağlarda
gençlerin penisinden bir parçanın böyle bir nedenle kesilme-
sinin saklanması gerekmiştir. Şimdi bu operasyon için ger-
çek olmayan tıbbi nedenler verilmektedir. Eski Mısırlıların
yılan bağıntısı çoktan unutulmuştur.

Yılan, Mısır mitolojisinde dünyanın koruyucusu, yeraltı dünyasının ruhu, doğurganlık ruhu ve su tanrısı olarak pek çok biçim almıştır. Dünyanın Oğlu yılan tanrı Sito, dünyayı çevreleyip onu sürekli tehdit eden kozmik güçlerden korun-ken resmedilmiştir. Krallar Vadisi'ndeki muhteşem süslü mezarlarda çok sayıda yılan resmi vardır. Bunlardan biri 12 metre uzunluğundadır ve sekiz ayağı bulunmaktadır. Diğerleri halka olmuş bir halde resimleri sarmaktadır. Bir kısmı iki ayak üstünde yürürken ağızlarından alevler püskürtmektedirler. Eski metinlerden bazılarında Tanrı'nın başlangıçta yılan biçimi aldığını ve sonunda dünyayı mahvedip yeniden kaosa soktuğumuzda yine yılan biçimine gireceği belirtilmektedir. Mısırlı yazıcılar Tanrı Yılanı 'bütün insanlık çamura dönüştüğünde sağ kalacak olan büyük yılan' olarak canlı bir biçimde anlatmaktadırlar.

Mısırlıların yılanla ilgili bu saplantılarının tepkileri olacaktı. Yılan tanrı ve tanrıçaların popülerliği bu hayvanların daha sonraki dinlerde cezalandırılmasına neden olacaktı. Örneğin büyük koruyucu yılan ustalıkla Cennet'in kötü sürüngenine dönüştürülmüştür. Yaratılış Kitabı'nın bu ünlü efsanesi gerçekte sembolleştirilmiş bir tarihi ve komşu kabileleri, eğer uygarlaşmış Mısırlıların ileri bilgilerinin meyvelerinden yararlanacak olurlarsa, kendi basit yaşantılarından utanç duyacakları ve böylece kolaylıkla sömürülebilecekleri konusunda bir uyardı. Bu bakımdan ele alındığında Adem ile Havva'nın bir bilmece gibi görünen hikâyesi de bir anlam kazanır. Cennetin yılanı, masum Adem ile Havva'yı tutsak alıp yaşam boyu çalışmaya mahkûm eden Mısır'dı. Böylece yılan, yabancılar için kötü bir hayvan ve kötülük sembolü olmuştur.

Yılanlar, çekingen olmalarına, ciddi bir şekilde kışkırtılmadıkça saldırmamalarına, insanın baş belası olan fareleri yemelerine rağmen bu eskilerden gelme bağlantı nedeniyle

her türlü mantığı aşan bir düşmanlık görmüştür. Özellikle Hıristiyanlar yilandan nefret etmişler ve en büyük düşmanları olan şeytanın onun içinde bulunduğuna inanmışlardır.

Bu yaygın tutum Birleşik Devletler'in yılan-tutucu mezheplerinde en dramatik biçimini bulmuştur. Bu mezheplerin kiliselerinde dini törenler sırasında zehirli yılanlar ellenmekte ve okşanmaktadır. Kilisenin ortasına yığılan çingıraklı yılanlar çıplak ellerle tutulup havaya kaldırılmaktadır. Bunlara kendilerini tutana zarar vermeye kalkışmaları için meydan okunmaktadır. Cemaat ilahiler söyleyip el çıparlarken baş oyuncular öldürücü yılanları gövdelerine sarmaktadırlar. İçlerinde Kuzey Amerika'nın en zehirli çingıraklı yılan türlerinin de bulunduğu hayvanların zehirleri alınmamıştır. Bu da arada sırada kendilerini tutanları ısırıkları zamanlarda kanıtlanmaktadır. Pek çok batılı ülkede olduğu gibi buralarda da tehlikeli hayvanlarla uğraşılmaması konusunda yasalar varsa da, bu Hıristiyan fanatiklere bu yasaların uygulanmasından kaçınılmaktadır. Bunları uygulamaya kalkmak dini baskı sayılacağı için yaptıkları görmezlikten gelinmektedir.

Bu gerici yılan-tutucular yılanı taptıkları iddiasını reddetmektedirler. Onlara göre yılan şeytanın cisimleşmiş biçimidir ve ayinlerinin amacı Hıristiyan inançlarınının sınanmasıdır. İnançları yeteri kadar güçlüyse şeytan yenilecek ve kendilerine bir zarar gelmeyecektir. Bunların çoğunun yarasız kurtulmaları şaşırtıcıdır, ancak arada sırada ya inancı pek güçlü olmayan ya da yılanı gerektiği gibi sıkı tutamayanlar çıkmaktadır. İnsan hücreleri şişip renk değiştirirken bunları seyretmek hiç de hoş değildir. Acı dayanılmayacak kadar çoktur, ancak ısırılanlar kısa zamanda kendilerini toplayıp yine yılanların arasına dönmektedirler. Ölümler seyrek, ama yine de görülmektedir. Bu mezhebin kurucusu vaizin 1955'te yılan ısırmasından ölmesi de acı bir tecellidir.

Her kilisenin haftada birkaç kere yılanlı toplantı yaptığını bilen tarafsız araştırmacılar ısırma olaylarının azlığına dikkat etmişlerdir. Yılanları tutan insanlar konusundaki tek olağandışı gözlem bunların o sırada bir transa girdikleri ve el ve ayaklarının çok soğuk olmasıydı. Bunun yılanların tutulmaya karşı tepkilerini azalttığı düşünülmektedir ve kimileri de yılanların tutulmadan önce hafifçe dondurulduklarını iddia etmişlerdir. Yılanların tepkilerini azaltacak bu durumun var olduğu konusunda bir kanıt yoktur. Gerçek şudur ki, yılanlar - hatta en zehirli olanları bile - ısırmakta pek istekli değildirler. Her bir ısırma avını öldürmek için ihtiyaç duyduğu pek değerli zehrini azaltacaktır. Birleşik Devletler'in olağanüstü yılan-tutucuları yılanların elle tutuldukları zaman bile pek tehlikeli olmadıkları gerçeğini keşfetmiş olabilirler. Ancak gerçek inançlı biri bu insanların Hıristiyan inancının, yılanın gövdesindeki şeytandan daha güçlü olduğunu kanıtladıklarına inanmayı yeğleyecektir.

Amerikan yılan-tutma mezhebi 1909'dan bu yana sürgelmekte olmasına rağmen yüzyıllarca eski bir tutumu yansıtmaktadır. Yılan tapınmada Mısır yalnız değildi, eski Yunanistan'da ve başka yerlerde yılan mezhepleri görülmüştür. Zamanla bu mezheplerin törenlerinin özgün yoğunluğu azalmış, bir zamanlar tapınma nesnesi olan yılan bir eğlence aracına dönüşmüştür.

Amerikan yılan-tutucularının dini inançları altında herhalde tehlikeye atılmanın kendine göre ödülleri olduğu bilinçaltı bir davranış vardır. Bunun tehlikeli bir hayvana meydan okumanın insan yaşamının günlük bir parçası olduğu günlerden kalma olduğu kuşkusuzdur. Zavallı yılanların turistlerin eğlencesi için kullanıldığı yerlerde bu meydan okumanın heyecanı sömürülmektedir. İşkence edilen bu hayvanlara kimse acımamaktadır. Örneğin bir seyirci kalabalığı önünde serbest bırakılıp sonra büyük cesaret gösterileriyle

yeniden yakalanan görkemli piton yılanı olağanüstü bir evrim hikâyesinin ilginç sonu olarak değil de, sindirilecek ve hakaret edilecek bir hayvan olarak görülmektedir. Bu tür gösterilerde insanın içindeki yılan korkusuyla oynanmaktadır. Yılan çevresinde geliştirilmiş olan kötülük efsanelerine bakılınca, seyircilerin önlerinde yer alan bu kaba üstünlük gösterisinden ürküp etkilenmelerine şaşmamak gerekir.

Yılan oynatıcının kobrası bu eski korkunun bir başka kurbanıdır. Gerçekte hayvanın dudakları kapatılmış olduğundan tümüyle zararsızdır; ve bundan sonra da sahibine para kazandırmak için hayvana işkence yapılmaktadır. Yılanı kutsal müzikle hayvanı trans haline sokuyormuş gibi davranırsa da, bütün yılanlar sağır olduğu için bu tümüyle yalandır. Bu gülünç gösteri hayvan dostlarımıza karmaşık canlı varlıklar olarak değil de, semboller olarak yaklaştığımız takdirde onların gerçek doğalarını nasıl anlayamayacağımızı göstermektedir: semboller olarak bunların duyguları yoktur ve insanın kaptislerine kurban edilebilirler.

Diğer hayvanlara karşı bu saygı eksikliği dini davranışlardaki bir değişimle daha da artmıştı. İlk Hıristiyan Kilisesinin giderek artan etkisiyle hayvanlara tapınmanın her biçimi şiddetli bir saldırı altındaydı. Putperestliğin en yüksek noktası olarak görülen yılan mezhepleri de giderek ortadan kaldırılmaya başlandı.

On yedinci yüzyılda ünlü bir doğacı şöyle yazabiliyordu: "Şeytanın içine girmesinden sonra yılan bizim için bir nefret nesnesi olmuştur. Yılanlar tüm yaratıkların en kötüsü ve vahşisidir." On sekizinci yüzyılda bir başka doğacı yılanın yeniden kutsal bir yaratık haline getirilmesine karşı dikkatli olunması gerektiğini vurguluyordu: "Yılan biçiminde eski atalarımızı kışkırtan şeytan, insanlık üstündeki ilk zaferinin ödülü olarak o hayvanı tanrılaştırmak için yılmadan çalışmıştır." Kilise tarafından yılanlara karşı öylesine bir nefret kö-

rükleniyordu ki, yılan taraftarı grupların din alanında yeniden üstünlüğü ele geçirmelerine olanak kalmamıştı. Bunun tek istisnası Meryem Ana'nın bir yılanla olağanüstü bir karşılaşması sonunda İsa'nın o yılanın yeniden dünyaya gelmiş olduğuna inanan Ophites grubuydu. Ancak yılan olarak İsa'ya tapınma pek tutulmamış ve mezhep Hıristiyanlığın başlarında sönüp gitmiştir. Onunla birlikte sadece yılanlara değil, insan dışındaki bütün hayvanlara da saygı azalmıştır. İnsan ile öteki hayvanlar arasındaki ilişkide yeni bir çağ doğmak üzereydi.

* * *

Hayvan Sözleşmesi'nin ilk dönemlerinde başka yaratıklara duyulan ilkel saygının epey değişiklikler gösterdiği açıktır. Tarihöncesi avcılardan uygar Mısırlılara kadar bazı hayvanlara ancak totemler, semboller ya da kutsal varlıklar olarak büyük bir saygı vardı. Bunlar iyi bir şeyi temsil ediyorlarsa iyi bir davranış görüyorlardı. Kötü bir şeyi temsil ettikleri takdirde ise öldürülmekteydiler. Bu bölünme, yeryüzünde iktidarı cennetten ve hemcinslerinin refahından üstün tutan körinançlı rahip ve kutsal adamların kaprislerine bağlıydı.

Ancak eski toplumsal sözleşmenin, insanların diğer yaratıkları ruhsal akrabaları olarak gördükleri bölümü de insanlığı bütün diğer türlerin üstünde gören yeni bir kavramla çığnenecekti. Artık yalnızca insanın ruhu olduğuna inanılıyordu. Diğer yaratıklar "anlayışsız vahşi hayvanlar"dı. Hıristiyanlar için bu yeni toplum düzeninin başında Tanrı, ortasında insanlar, en altta ise hayvanlar vardı. Böylece diğer bütün türlerin mantıksızca yok edilmesi için sahne hazırlanmış oluyordu. Hayvanlar ruhsuz yaratıklar olduğuna göre onların öldürülmelerinde insana suçluluk duygusu verebilecek bir şey olamazdı. Gerçekten de, kutsal yazılarda insanların

diğer hayvanlara nasıl davranacakları konusunda emirler vardı: Yeni Tanrı insana çoğalıp dünyaya egemen olmasını, tüm diğer yaratıkları ezmesini emreliyordu. İnsanlar hayvanları ruhsal bir akraba olarak görmeyecekler, onlara kutsal yaratıklar olarak tapamayacaklardı. Hayvanlarla, bize üstünlüğümüzü hatırlatmak için yaratılan karikatürlerimiz olarak alay edilebilirdi. Cesaret gösterileriyle hayvanların üstesinden gelenebilir, yük hayvanı olarak kullanılabilir ya da eğlence için işkence edilebilirdi. Hıristiyan egemenliği döneminin hayvanlar için iyi olduğu söylenemez.

İyilik ve şefkat öneren bir dinin böyle hayvan ıstırabının nedeni olması çok gariptir. Bu nasıl olagelmiştir?

İncil'in zayıf yanlarından biri de, sayfaları arasında hemen hemen her davranışa ilişkin bir söz bulunabilmesidir. Dikkatli bir araştırmayla doğru insan davranışları hakkında tümüyle çelişkili sonuçlar çıkartmak mümkündür. İnsanın diğer bütün yaratıklardan üstün olduğunu göstermek için Yaratılış bölümünde Tanrı'nın Nuh'a sözlerini almak yeterlidir: "Yeryüzünün tüm hayvanları senden korksunlar... Onlar senin ellerine teslim edilmişlerdir." Tanrı insana bütün diğer canlılar üstünde egemenlik vererek hayvanlara karşı istediğimiz gibi davranabileceğimizi ve onlarla herhangi bir yakın akrabalığımız olmadığını göstermiştir.

Bu başlangıç noktasından hareketle Hıristiyan düşüncesinde daha sonraları şaşkıncı zalimliklere yol açacak bir eğilim belirmiştir. Bunun gücünü toparlaması uzun bir zaman almıştır ve Hıristiyan Kilisesi'nin hakkını vermek gerekirse, başlangıcında tutumunun hayvanlara karşı daha dostça olduğu söylenmelidir. Gerçekten de ilk başlarda insan ve hayvanların yakın akraba oldukları düşüncesine karşı bir düşmanlık beslenmiyordu. Darwin dördüncü yüzyılda yaşasaydı bir Hıristiyan azizinin , "bizimle aynı kökenden geldikleri için" hayvanlara iyi davranmamız gerektiğini söylediğini duyarak

memnun olacaktı. Bu aydın görüş İncil'de hayvanlarla yakınlığımızı belirten başka sözlerden doğmuştur. Ancak Aziz Francis gibi insanların uğraşmalarına rağmen bu tutum zamanla insanın dünyadaki egemen rolünü sürdürme ihtiyacı ile kaybolup gitmiştir. Bunun bir nedeni de köleliği haklı göstermekti. Bazı insanların hiçbir hakları olmayan yaratıklar olduğu kabul edilirse, kuşlara, sürüngenlere ya da balıklara nasıl hak tanınabilirdi? Ortaçağ kafası için bu saçma bir düşünceydi.

On üçüncü yüzyılda Thomas Aquinas'ın yazıları ve engizisyonun ortaya çıkmasıyla Hıristiyan Kilisesi yüzyıllarca sürececek bir işkence ve cinayet dönemine girmiştir. Dindarların dar kuralları içine girmedikleri için yaklaşık bir milyon insan öldürülmüştür. Bunlardan çoğu, şeytanla ortak oldukları sanılan hayvanlarla ilişkili olmalarından dolayı suçlu bulunan büyücülerdi. Herhangi bir hayvanla ilgili bulunan dinsel faaliyet ya da körinançlı bir uygulama, en büyük suç olarak görülmekteydi. Hayvanların insanlar gibi bir ruha sahip olduklarını iddia eden dinsizler işkenceyle öldürülüyorlardı. Avrupa'da bu inançları yüzünden binlerce kişi öldürülmüştü. Hayvanla ilgisi bulunan tüm mezhepler şiddetle ortadan kaldırılmıştı. İnsan, diğer hayvanlarla olan tüm ilişkilerinden arındırılmaktaydı.

Bu zamanlarda izin verilen tek ilişki ekonomik olanıydı. Çiftlik hayvanlarına zalimce davranılmasına rağmen bunlar önemli besin kaynakları olarak kalmıştı. Yük hayvanları yere yığılıp ölene kadar çalıştırılıyorlardı. Boğa ve diğer bazı hayvanlara eğlence için işkence yapılmaktaydı. Boğa güreşi, cesareti sınav ve zihni geliştiren bir spor olarak savunuluyordu. İnsanı bütün diğer canlılara üstün tuttuğu için Kilise de bu tutumu özendirilmekteydi.

Hayvanları koruma derneklerinin ortaya çıkıp hayvanlarla yeni bir ilişki tohumlarını ekmeleri ancak on dokuzun-

cu yüzyılda olmuştur. Din dünyası bu konuda bölünmüştü artık. Bazıları tüm canlılara iyi davranılmasına dönülmesini savunuyorlar, diğerleri insanın üstünlüğünü sürdürmek yolundaki eski yaklaşımında ısrar ediyorlardı. Katolik Kilisesi yeni görüşe karşıydı ve Papa 9. Pius Roma'da bir hayvan koruma merkezinin açılmasına izin vermemişti. Bunun için ileri sürdüğü neden şuydu: Hayvanlara verilecek zaman ve dikkat, insanlardan çalınmış olacaktı.

On dokuzuncu yüzyıl sonunda Katolik Sözlüğü'nde, "hayvanların hakları olmadığı, insanın onlar üzerinde taş, toprak ve bitkiler üzerindeki gibi hakkı olduğu" açık olarak belirtilmekteydi. Ve bu madde şöyle devam ediyordu: "... iyi bir sonuca varmak için hayvanları öldürmek, onlara zarar vermek... meşrudur..."

Bu görüşün tarihi 1897'dir. Aradan yaklaşık bir yüzyıl geçmesine ve bu duygusuz felsefeye karşı büyük bir devrime tanık olmamıza rağmen, bunun yankıları hâlâ sürmektedir. Eski fikirler hâlâ dilimizde süregelmektedir: Hakaret olarak hayvan adlarını kullanmaktayız; zevk için hâlâ hayvan öldürmekteyiz; hâlâ seyirci karşısında boğa öldürmekteyiz. Hıristiyan mirası devam etmektedir. Kendimizi üstün yaratıklar olarak görüp dünyanın geri kalanına istediğimiz gibi davranmayı hakkımız olarak görmekteyiz. Yüzyılın başında "anlayışları olmadığı için hakları da olmayan hayvanlara karşı herhangi bir görevimiz olamaz" görüşünü ileri süren Cizvit papazının bu görüşünü hâlâ pek çok benimseyenimiz vardır.

Bu tutumu tümüyle terk etmiş olanlarımız da, uygar dünyamızda bu eski davranışların ne kadar köklü olduğunu çoğunlukla unutmaktadır. İnsan ile diğer hayvanların yakın akrabalar olduğunun açıkça bilindiği Darwin sonrası dönemde ortaçağın büyücü avcılarının hâlâ kentlerimizin gölgelelerinde saklandıklarını kabul etmek kimi zaman güçtür. Ama bunlar oradadırlar ve en küçük bir fırsatta hemen su yüzüne

çıkmaktadırlar. Hıristiyan Kilisesi hayvanlara karşı eski tutumunu resmen ve tümünden reddedene kadar bu tehlike var olmaya devam edecektir.

* * *

İnsanın hayvanlara üstün olduğu davranışının süregelen sonuçlarından biri de hayvanların karikatürleştirilmesi diyebileceğimiz şeydir. Hayvanları güvenli yapmak için onları komik karikatürler biçiminde resmederiz, sanki sadece alaylı kahkahalarımıza değer gülünç sahtekârlarmış gibi. Bunun nedenini anlamak güç değildir. Tüm hayvanların insanları andıran yanları vardır: Bir çift göz, bir ağız, bir burun. Onlar da oynarlar, koşarlar ve sıçrarlar; bebeklikten yetişkinliğe geçerler; ve insan faaliyetlerine paralelliği olan davranış biçimleri gösterirler. Onlarda kendimizin yansımasını görmemizde şaşırarak bir şey yoktur. Evrime inananlar için bu, doğal bir akrabalık olarak kabul edilebilir. Bizimle onlar arasında büyük ayrım olduğuna inananlar içinse bu benzerlikler bir utanç nedenidir. Bunlar bizi rahatsız eder. Bunun bir çözümü de benzerlikleri saçma taklitler, hayvanları da bizi eğlendirmek için yaratılmış palyaçolar olarak görmektir.

Panayırlarda, sokaklarda, tiyatro ve sirklerde yüzyıllardır hayvan gösterileri yer almaktadır. Sokak orgcusunun maymunundan dans eden ayılara kadar hayvanlar kendi komikliklerini seyreden bizlere o tatmin edici üstünlük duygusunu tattırılmışlardır. Bu hayvanların her birinin belirli bazı bakımlardan insanlardan üstün olduğu gerçeği ise dikkatle görmezlikten gelinmektedir. Onların ne yapacaklarına biz karar verdiğimiz için burada kendi durumumuza bir tehdit görmeyiz.

Bir rastlantı eseri onlarda bizimkinden kesin olarak üstün bir şey görürsek bu kere yeni bir kural uygularız. Örne-

ğın bir hayvan herhangi bir şeyde gerçekten iyi ise, onun bu niteliğini küçülten bir eğlence buluveririz. Bunun en açık örneği kaba kuvvettir. Aslan, kaplan ve fil bizden güçlüdürler, onun için bunların insan becerisi ve kurnazlığıyla küçük düşürüldüğü gösteriler düzenleriz. Bir aslan terbiyecesi kırbacını şaklatınca aslan bir halkanın içinden geçer; fil terbiyecisi sopasını kaldırır ve koca hayvan önümüzde diz çöker. Bizim eğlenmemiz için aslan korkak, fil de hantal bir aptal duruma indirilmiştir. İnsan gücünün doğa üzerindeki bu kaba hâkimiyeti karşısında alkış tutarız.

Bu şekilde en çok sömürülen hayvan maymundur. En yakın akrabamız olarak maymunlar insanları karikatürize etmek için ideal malzeme oluştururlar. Yüzyıllardır bu şeref-siz yazgıyı paylaşmışlardır. Romalı şair Juvenal'e bakılırsa en eski çağlarda bile insanlar gibi giydirilen maymunların insanları eğlendirmesi beklenirdi. Kent surları yakınlarında halkı eğlendirmek için eğitilen böyle bir maymun, başında miğferi, elinde kalkanyla bir keçiye binip mızrak atacak biçimde eğitilmişti.

Ortaçağ'da gezici sirklerde genellikle bir de maymun bulunurdu. Bu maymunların müzik aletleri çaldıkları söylenmiştir ve en eski elyazması eserlerde bunların bu durumda resimleri de çizilmiştir. Maymunların bu işi becerip beceremedikleri bilinmiyor ama aletlere dokunup da bir ses çıkartmaları hem insanları taklit etmek istedikleri hem de bunu başaramadıklarını göstermekte yeterli olacaktı. At üstünde şövalye oyunları moda olduğunda maymunlar soylu şövalyeleri taklit etmek üzere eğitildiler. Bunlar da büyük köpeklerin üstünde kendi çarpışma oyunlarını sundular seyircilere. Bugün bile daha ilkel gezici sirklerde mutlaka binicilik yapan maymunlar vardır.

Oyuncu maymunlar dünyanın her tarafında popüler olmuşlardı. Japonya'da makak maymunları cambazların yar-

dımcılığını yapıyorlardı. Mısır'da maymunlar palyaçoluk yapmaktaydılar. Güney Amerika'da maymunlar komik gösterilerinde o kadar ustalaşmışlardı ki, bunlardan pek çoğu Avrupa'ya getirilmiş ve burada sokak orgcularının geleneksel maymunları olmuşlardı. Bunlardan bazıları dilencilik yapacak biçimde bile eğitilmişlerdi. Maymunların ustalıkları seyredenleri şaşırtıyordu. Örneğin bir tanesi elini uzatıyor ve gümüş para verildiğinde şapkasını çıkartıp parayı veren selamlıyordu. Eğer bakır para verilirse sadece şapkasının kenarına dokunup hafifçe öksürmekle yetinmekteydi. Para değersizse hayvan bunu incelemiş gibi gözlerine götürüyor, sonra da büyük bir gösterişle fırlatıp atıyordu. Eğer hiçbir şey verilmemişse, o zaman da kalkıp karşısındaki cimri adama bağırıyordu. Bu maymunun çeşitli paralar için bölmeleri olan bir de çantası vardı ve paraları her zaman özel yerine yerleştirirdi. Bu gibi incelikler seyircileri şaşırtırdı, ancak bu şaşkınlıklarında bile maymunları eğlendirici palyaçolardan başka bir şey olarak görmezlerdi.

İnsanların hayvan sömürüsüne gerçekten duyarlı olmaya başlamalarından çok sonra bile bu hayvan gösterilerinin devamına neden olan şey işte bu hayranlık unsurudur. Günümüzde bile ana babalar çocuklarını sirkte hayvanları görmeye götürürler; ancak bunun nedeni kendi ana babaları gibi zalim ve düşüncesiz olmaları değil, çocukların yüzlerindeki heyecan ve neşe parıltısıdır. Özel olarak kendileri hayvan terbiyecilerinin vahşi hayvanları nasıl başları üstünde durduklarını ya da alev alev yanan halkalardan atlattıklarını kaygıyla düşünebilirler, ama çevrelerindeki genç yüzlerde gördükleri yoğun zevk, duyabilecekleri pişmanlıkları kat kat gidermeye yeterlidir. Sonuç olarak toplumda hayvanların yeri konusunda daha aydın bir görüş benimsenmiş olmasına rağmen sirk yaşamaya devam etmiştir. Sirk, ortaçağlardan kalma olup ölmeyi reddetmiş bir istisna olarak böylece günümüzde de var olmaktadır.

Günümüz çocuklarının sirk hayvanlarına olan tepkisini anlamak kolaydır. Bir maymun, aslan ya da fili yakından ilk kez görmek şaşırtıcı bir deneyimdir. Eğer daha önce bu kadar yaklaşmamışsanız, hayvanın yeniliği insanın soluğunu keser. Hayvan öylesine göz kamaştırıcı bir görüntü yaratır ki, bütün diğer düşünceler bir yana atılır. Çocuklar bu tepki nedeniyle suçlanamazlar. Çocuklukları hep oyuncak hayvanlarla, peri masallarındaki hayvanlarla ve Disney çizgi filmleleriyle geçmiştir. Gördükleri ilk gerçek hayvan da oyuncaklarının bir uzantısıdır. Ancak hayvanlarla oyuncaklar arasındaki ayrımı yapamamak bizde hayvan düşüncesinin çarpıtılmasına yol açar. Hayvanlar bir Hayvan Sözleşmesi'nin "Bizi güldürürsen seni besleriz" maddesini yerine getirmek için çeşitli oyunlar yapan yaratıklar olarak görülür.

Bugün sirkelere karşı çıkılmaktadır ve pek çok yerde hayvan gösterileri yasaklanmıştır. Sirk aleyhtarları hayvanların kötü muamele gördüklerini ve sirk eğitiminin ağır cezaları içerdiğini iddia etmektedirler. Bu görüş, büyük bir çoğunluğu hayvanlarına bağlı olan sirk insanlarına karşı haksızlıktır. Tehlikeli hayvanların söz konusu olduğu yerde zalimlik pek işe yaramayan bir araçtır; büyük bir sabır ve sevecenlik çok daha yaygın bir tutumdur.

Ancak, bu, sirkte olanları mazur gösteremez. Sirk hayvanlarının heyecanlı ve değişik bir yaşantıdan zevk aldıkları, böyle bir yaşamın yararlarının zararlarından çok olduğu kanıtlanırsa bile, sirk gösterileri aşağılatıcı bir şeydir. Bizler çocukken bu tüylü palyaçolara canlı hayvan oyuncaklar olarak hayran kalmışsak onlara bir zarar vermeyi düşünmemişizdir. Fakat bu dostça eğlencemizle onları kesinlikle aşağılamış bulunmaktayız. Sirkelere karşı gerçek eleştiri şu olmalıdır: Hayvanları çarpık bir aynada göstererek bizim onlar hakkındaki anlayışımızı çarpıtmaktadırlar. İşte bu yüzden hayvan gösterileri tarihe karışmak üzeredir.

Hayvanat bahçeleri tarihi hayvanlar için hiç de mutlu olmamıştır. İlk hayvanat bahçeleri bir hilkat garibeleri gösterisinden başka bir şey değildi; hatta bazılarında vahşi hayvanların yanında kafesler içinde hilkat garibesi insanlar da vardı. İspanyollar Amerika'da eski Aztek imparatorluğunda ilk büyük hayvanat bahçesine rastlamışlardı. Aztek hükümdarı Montezuma bir hayvan delisiydi ve görkemli hayvan ve kuş koleksiyonunun tam 600 bakıcısı vardı. Hayvanlarını beslemek için günde beş yüz hindi kesilirdi; puma ve jaguarlarının ise insan etiyle beslendiği söylenirdi. Bir görgü tanığı şöyle yazmıştır: "Bu hayvanlar ve korkunç sürüngenler orada cehennemi tanrıları ile arkadaşlık etmektedir ve bu hayvanlar kükreyip tısladıkları zaman saray tam bir cehennemi andırmaktadır." İmparatorun hayvanat bahçesinde "kimi sakat, kimi cüce ya da kambur erkek ve kadın canavarlar" barındırıyor olması da unutulmamalı bu arada.

Başka büyük liderler de hayvan koleksiyonları yapmışlardır. Üç bin yıl önce Çin hükümdarlarının kurdukları hayvanat bahçelerini Kubilay Han iktidara gelince kat kat büyüttü. Kubilay Han hayvanlarını ne yaşamlarını merak ettiğinden ne de kendi yüksek durumunu göstermek için saklıyordu. Hayvanat bahçeleri rahatça avlanacak yerlerdi onun için.

Avrupa'da hayvanların durumu eski çağlarda olduğundan daha iyi değildi. Roma hayvanat bahçeleri büyük arenalarda hayvanların kitlesel öldürülmelerine kaynak sağlayan yerlerdi.

Yüzyıllar geçtikçe daha az kana susamış bir davranış ortaya çıktı. Büyük kâşifler yeni yerleri keşfe çıktıklarında karşılaştıkları egzotik yaratıkları ülkelerine getirdiler. Krallık aileleri bunlara ilgi duyup kendi hayvanat bahçeleri ya da kuşluklarını geliştirdiler. Bunların özel ihtiyaçları hakkında

pek bir şey bilinmediği için hayvanlar uzun yolculuklarından sonra fazla yaşamıyorlardı. Kötü besleniyorlar, kötü koşullar altında yaşıyorlar ve sonunda hastalanıp ölüyorlardı. Ancak ilgi bir kere uyanmıştı. Kralların merakını tatmin etmek için daha çok sayıda hayvan getirilmeye başlandı. Hayvanların sıkıntısını düşünen yoktu. Onlara hâlâ "vahşi yaratıklar" gözüyle bakılıyordu; sadece azlıkları ve pahalıya mal olmuş olmaları insanların kayıtsızlığından korunmalarını sağlamaktaydı. Bu bahçelere alınan ziyaretçilere uzun sopalar verilmekteydi; bu insanlar bu sopalarla hayvanları hareket ettirmek ve daha eğlendirici tepkiler vermek üzere dürtüklerlerdi. Kafes ya da bölmelerde hayvanların doğal çevrelerine ilişkin hiçbir şey olmadığı gibi, üreme grupları oluşturmak için de hiçbir şey yapılmıyordu.

On dokuzuncu yüzyıl başlarında, yeni kurulan Londra Zooloji Derneği'nin zooloji koleksiyonu sergilenmeye başladı. Derneğin amacı vahşi hayvanların bilimsel incelenmesiydi. Ancak pratik bir neden daha vardı: İnsanların vahşi hayvanları daha çok sömürebilmesi. Hayvanat bahçesinin kurucuları o zaman kullanılmakta olan evcil hayvanların bütün türlerinin çok eskiden evcilleştirildiğini söylemekteydiler. İleri bir kültürün bunlar üzerinde yapabileceği bir şey olması çok garip bir şeydi. Daha önceki evcilleştirme "vahşi ya da uygar olmayan ulusların çabalarıyla başarıldığından, uygar bir toplumun çeşitli kaynak, servet ve zekâsının uygulanmasıyla... bu alanda yepyeni ve yararlı sonuçlar alınması olanaksızdı." Bu nedenle de Londra Zooloji Derneğinin başlıca amacı "... kullanım alanında yararlı olacak ... yeni hayvan türlerinin evcilleştirilmesi" idi.

Dernek bu bakımdan tam bir başarısızlığa uğramıştır. İngiliz kırlarına gri sincabı salıvermek dışında derneğin tek yaptığı, milyonlarca çocuğun en çok sevip besledikleri sarı hamster'i yaygınlaştırmak olmuştur. Dernek kurucularının düşündükleri bu değildi oysa. Onlar, tarım ve hayvancılıkta

devrim yaratacak yeni evcil hayvanların yetiştirileceği bir kaynak olarak görüyorlardı hayvanat bahçelerini. Ne var ki, aradan yaklaşık iki yüzyılın geçmiş olmasına rağmen bugün hâlâ hayvanat bahçesi kurulmadan önceki hayvan ırklarını kullanıyoruz tarım alanında.

Londra'daki hayvanat bahçesi özgün hedeflerini gerçekleştirerek yerine önemli bir bilimsel kuruma dönüşmüş ve dünyanın en büyük vahşi hayvan koleksiyonuna sahip olmuştur. Ve bunu Londra'nın ortasında kırk dönümlük küçük bir arazi üstünde yapmıştır. Böylesine kapsamlı bir plan için yetersiz, kalabalık ve sıkışık bahçe, kalın demirli kafeslerle tıklım tıklım doluydu. Halkın hayvanlara yaklaşmasına ve onları beslemesine izin verilirdi. Küçük ve çıplak bölmeler bir cezaevi ya da yoksullar eviymişçesine temizleniyordu. Hemen hemen bütün doğal yaşamları ellerinden alınmış olan hayvanlar kısa bir sürede bu gürültülü tımarhanede deli hayvanlar oldular: Çıplak kafesin kurbanları olmuşlardı kısıcası.

Bu zavallı yaratıkları inceleyen herkes onların davranışlarının umutsuzca anormalleştiğini görebilirdi. Çoğu, işi oburluğa döktüler ve müthiş bir şekilde şişmanlayıp sağlıksızlaştılar. Aylardan biri aşırı yemekten öldü. Diğerleri daracak hücrelerinin içinde öylesine patolojik bir şekilde gidip gelmeye başladılar ki, kısa zamanda kafeslerin tabanında çöktüler belirdi. Kimisi kendi pisliğini yemeye başladı, ya da hiç yemek yemeyerek açlıktan öldü. Sapık ilişkiler sıradan oldu, bazı hayvanlar yemek taslarıyla, bazıları da kafeslerinde bulunan başka türden hayvanlarla çiftleşmeye kalkıştılar. Beton bir zeminde bir sincabın ceviz ya da bir köpeğin kemik gömmeye çalışmasında acı bir şey vardır. Bu tür yerlerin bize verdiği ders sirklerden aldığımız dersten fazla farklı değildir: Vahşi hayvanlar bizim zevkimiz için yakalanıp terbiye edilirler.

Tutsak hayvanların gerçek çevresel ihtiyaçları konusunda giderek artan bilgiler karşısında dünyanın hayvanat bahçeleri reform alanında çok ağır hareket etmişlerdir. Yirminci yüzyıl ortalarında pek az şey yapılmıştı. Neden bu kadar uzun süredir hayvanlara böylesine eziyet ettiğimize ancak şaşabiliriz. İlk başlarda dinsel görüşler böyle davranmamıza izin vermiş olabilir, ancak, dinsel tutkuların yaygın bir şekilde zayıflamasına rağmen buna neden devam etmekteyiz? Hayvanların o kadar sıkıntılı olmasına rağmen ilk hayvanat bahçeleri neden o kadar popüler olmuştur? Bunun yanıtı, özellikle sanayi devriminden sonra doğan büyük kentlerin vahşi yaşamdan o büyük uzaklaşmasında yatmaktadır.

Sinema ve televizyon ortaya çıkmadan kentliler vahşi hayvanları hemen hemen hiç görmezlerdi. Onlar için hayvanat bahçesini ziyaret, büyük bir heyecan kaynağı olmalıydı. Orada gördükleri hayvanlar, türlerinin pek mutsuz temsilcileri olmalarına rağmen yine de bu yabancılaşmış ziyaretçilere dünyanın bir yerlerinde böyle olağanüstü yaratıkların yaşadıklarını gösteriyordu. Sinema kentlere yayıldıktan sonra bile hayvanlar gerçeğe uygun olarak yansıtılmıyordu. Hayvanlar genellikle film kahramanına saldıran ve onun tarafından öldürülen vahşi yaratıklar olarak gösterilmekteydi. Bunlar zaman zaman da muziplikleriyle bizi güldüren maymunlardı. Gerçek doğa yaşamını yansıtacak filmler daha sonra gelecekti. Televizyon kentlere sıkışıp kalmış halkın dünyasını daha da genişlettiği zaman bile küçük siyah-beyaz resimler hayvanlar dünyasının hakkını vermekten uzaktı. Artık belgesel filmler yapılıyordu ama bunlar hâlâ hayalleri ateşlemekten pek uzaktı.

1960'lı yılların sonlarına doğru renkli televizyonun keşfi ardından pek çok renkli doğa tarihi filmleri yapıp dünya çapında yayıldı. Vahşi hayvanların doğal çevrelerinde nasıl yaşadıklarını bilen bir kuşak yetişti. Buna paralel olarak etolo-

ji - hayvan davranışlarına doğacı yaklaşım getiren bilimsel disiplin - çalışmaları büyük ilerlemeler kaydediyordu. Eto- loglar ve film yapımcıları birlikte çalışarak vahşi hayvanla- rın yaşamlarını daha ayrıntılı olarak ortaya koydular. Bu filmler bu şaşırtıcı yaratıklar hakkında eski görüşlerin eksik- liğini kesinlikle ortaya koydu.

1960'lı yılların sonlarından bu yana dünya hayvanat bah- çelerinde görülen sürekli düşüş bir rastlantı değildir. Son za- manlarda yapılan bir araştırmada soruları yanıtlayanların yüzde 81'i hayvanların hayvanat bahçelerinde tutulmalarına karşı çıkmışlardır. Londra Hayvanat Bahçesi artık mutlu ai- lelerle dolup taşmakta değildir. Hayvanat bahçesi ciddi para- sal sorunlar içindedir ve uzun tarihinde ilk kez olarak dışar- dan yardım aramak zorunda kalmıştır. Bu durumu pekişti- ren bir şey de *Life on Earth* ve *The Living Planet* adlı televiz- yon dizileri olmuştur. Yapımı altı yıl süren ve çok sayıda uz- man fotoğrafçının dünyada milyonlarca kilometre yaparak gerçekleştirdikleri bu 'vahşi yaşam pencereleri' hayvan yaşa- mının gerçek görkemini herkesin odasına kadar getirmiştir. İnsanlar Afrika ovalarında aslanların zarafet ve güzellikleri- ni gördükten sonra artık bir hayvanat bahçesinin canları sı- kılmış tutuklularını seyretmek istemeyecektir.

Geleneksel hayvanat bahçesi ölmüş, ama henüz gömül- memiştir. Kafesleri çok dayanıklı yapılmıştır. Sadece büyük ve aktif bir düşmanlık buldozerleri getirebilirdi. Heyecanın duygusuzluğun yerini almasına rağmen hayvanat bahçeleri- ni ortadan kaldırmaya yeterli bir düşmanlık oluşmamıştır. Küçük küçük hayvanat bahçesi aleyhtarı gruplar ortaya çı- kıp reformlar istemeye başladılar. Bunlar hayvanların genel-likle alay ve horgörü konuları oldukları 'hayvan toplama kampları'na karşı çıktılar. Tutsaklığı çok zalim, hayvanat

bahçesi ziyaretçilerini de duygusuz ve aptal olarak nitelediler. Bunlar bütün dünyanın hayvanat bahçelerinin kapatılmasını istemekteydiler.

Bu saldırılar haksızdı. İlk hayvanat bahçeleri, belirli sınırlarına rağmen, zamanında kentlileri kendilerinin ötesindeki vahşi yaşamı düşünmeye zorlayarak önemli bir rol oynamışlardı. Pek çok kişi için hayvanat bahçesini ziyaret doğa ile olan tek bağlantıydı ve bu bağ canlı şeylere bir ilgi doğmasını sağlıyordu. Hayvanat bahçeleri yetkilileri çalışmalarına belirli bir eğitim unsuru getirmeye çalışmışlarsa da, bunda pek başarılı oldukları söylenemezdi.

Çağdaş hayvanat bahçeleri bu sınırlılıklarının bilincinde olarak eski görünümlerinden kurtulmaya ve hayvanlarını mümkün olduğu kadar daha iyi koşullarda yaşatmaya çalışmışlardır. En iyi hayvanat bahçelerinde yeni teknolojiyle en güç türler için bile ideale yakın koşullar yaratılmıştır. Pek çok hayvanın sosyal davranışları konusundaki bilgilerimizle bunları çok daha geniş barınaklarında doğal üreme grupları halinde buldurmamız mümkün olmaktadır. Başarılı olan üretme teknikleri günümüz hayvanat bahçelerinin kafeslerini doldurmak için doğayı daha fazla talan etmeye gerek duymayacaklarını müjdelemektedir. Bunlar kendi hayvanlarını üretebilirler ve kendilerinde olmayan türleri başka hayvanat bahçeleriyle değiş tokuş yaparak sağlayabilirler.

Bu gelişmeler günümüzün çok daha duyarlı ziyaretçisinin en iyi hayvanat bahçelerine gidebilmesini ve bu arada pek çok şey öğrenmesini de mümkün kılmıştır. Canlı hayvanın doğrudan doğruya etkisi hâlâ fotoğraf ve elektronik görüntülerin üstünde bir büyü yaratmaktadır. İyi ve çağdaş hayvanat bahçelerinin öteki hayvanlarla olan ilişkilerimizi sağlamakta önemli bir rol oynadıkları kesindir.

En büyük ilerlemelerin en büyük hayvanat bahçeleri tarafından yapılmasına rağmen küçüklerden bazıları da öncü adımlar atmaktadırlar. Örneğin Hollanda'nın Arnhem Hayvanat Bahçesi'nin tropik alanları, kafesli Victoria çağı hayvanat bahçelerinden çok farklıdır. Üzeri kapalı geniş bir alan tüm yıl boyunca tropik sıcaklıkta ısıtılmaktadır ve çevrede tümüyle tropik bitkiler yetişmektedir. Doğal dereleri ve hatta çavlanlarıyla burası gerçekten görülecek bir yerdir. Alanda 1500 hayvan bulunmasına rağmen bunlar ilk bakışta göze çarpmamaktadır: Ziyaretçinin bunları araması gerekmektedir. Dere kıyılarında güneşlenen timsahlar, ağaçlar arasında uçuşan küçük kuşlar, sularında balıklar, çiçekten çiçeğe konan kelebekler vardır. Göze hiçbir büyük şey çarpmamaktadır. Bu yeni hayvanat bahçesinde ziyaretçi, hayvanları kendisi keşfetmek zorundadır. İnsan böylece gerçek bir vahşi ormandaymış gibi hisseder kendini. Bu tür alanlar hayvanat bahçelerinin gösterileri açısından yepyeni ufuklar açmaktadır. Küçük, temiz ve çıplak kafesten ışık yılı kadar uzak bir şeydir bu.

Bu küçük hayvanat bahçelerinin en güçlü yanlarından biri de, belirli hayvan türleri üstünde uzmanlaşabilmeleridir. Çabalarını belirli bir alanda yoğunlaştırıp uzmanlaşabildikleri için bu hayvanat bahçeleri gelecek için büyük umutlar taşımaktadırlar. Arnhem'de bir şempanze kolonisinin kurulduğu hayvanat bahçesinde bu durum açıkça görülmektedir. Burada hayvanların hayvanat bahçesinde bulundurulmasına yeni bir yaklaşım getirilmektedir ve bunun için de üç önemli ilke benimsenmiştir.

Birincisi, vahşi ormanlardaki şempanzelerin davranışları konusundaki en son bilimsel bulgulardan yararlanılarak bu hayvanlara en uygun doğal ve sosyal çevre sağlanmıştır. Hayvanat bahçesinde maymunların bu en zeki türünü tatmin edecek derecede zengin ve değişik bir yaşam alanı sağ-

lanmıştır. Şempanze nüfusunun sosyal bileşimi de ilerdeki üreme için ideal bir grup oluşturacak biçimde seçilmiştir. Sonuç olarak hayvanların karmaşık bir sosyal yaşantıları vardır ve şimdiden üçüncü kuşak ortaya çıkmıştır. Hayvanat bahçesinde 100'den fazla yavru doğmuş olup, doğal çevreleri tehlikede olan bu tür, burada geleceklerinden emin olarak yaşamlarını sürdürmektedir.

İkinci olarak bu tür hayvanat bahçeleri hayvan davranışları için bir çalışma merkezi olmuştur; burada bu en yakın hayvan akrabalarımız hakkında pek çok şey öğrenilmektedir. Arnhem Hayvanat Bahçesi'nde yapılan gözlemlerle şempanzelerin sosyal yaşantıları ve zekâları konusunda pek çok şey öğrenilmiştir. Alanın üstündeki gözlem noktasında video kameraları ile ses alma aygıtları bulunmaktadır. Bunlarla maymunların vahşi ormanlarda farkına varılamayacak kadar küçük davranışları saptanabilmektedir. Üniversite öğrencileri burada bütün bir yıl boyunca çalışarak bize bu olağanüstü hayvanlar hakkındaki fikirlerimizi değiştirecek yeni yeni bilgiler toplamaktadırlar.

Üçüncü olarak burada ziyaretçiler hayvanları tel örgüler ve kalın demir parmaklıklar ardından değil de, basit bir su hendeginin berisinden seyredebilmektedirler. Maymunlar yüzemedikleri için bu hendek onları kendi alanlarında tutmaya yeterli olmakta ve insanlar da onları çok daha yakından izlemektedirler. Kısacası, burası herkesin yararına olan bir yerdir.

Ancak ne yazık ki, çıplak kafesli ve sıkıntıdan sinire uğramış hayvanlı pek çok eski model hayvanat bahçesi sayısı da çok fazladır. Avrupa hayvanat bahçeleri konusunda yakınlarda yapılan bir araştırmada Uluslararası Hayvanat Bahçeleri Yılığında kayıtlı 218 hayvanat bahçesine rağmen, Avrupa Topluluğu içinde gerçekte 1007 tane bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu 800 kayıtsız hayvanat bahçesinin çoğu '... hay-

vanların temel ihtiyaçları bilincinden ve bunları gerektiği gibi koruyacak paradan yoksun' yerlerdir. Araştırmacıya göre burada rastladığı hayvanlardan bazıları 'gördüğü en ruhsuz ve psikotik' hayvanlardı. Hayvanat bahçelerinin önünde aşılacak pek uzun bir yol olduğu açıkça görülmektedir ve bunların kötöleri iyilerinin de ünlerine leke sürecektir.

Hayvanların daha bilinçli olarak sergilenmesi geçmişte yabani hayvanlara yaptıklarımız konusunda da giderek artan bir kaygıyı yansıtmaktadır. Bu yeni bilinçliliğimiz bizi daha doğal bir hayvanat bahçesi kavramına götürmekteyse de, burada da huzursuzluk verici bir çelişki vardır: Tutsaklığa benzemeyen tutsaklık koşulları yaratmak ve bu hayvanların doğada olmadıklarını bildiğimiz halde sanki doğa koşullarındaymışlar gibi davranmak zorundayız.

Safari parkları da bu yaklaşımı göstermektedir. Buralarda büyük hayvan sürüleri serbestçe dolaşmakta, insanlar ise madeni ve cam kafesler içinde bulunmaktadırlar. İnsanların hareketleri kısıtlanmış, hayvanlar ise özgür bırakılmışlardır. Bu iyi bir Hayvan Sözleşmesi olmasına rağmen iki aksak noktası vardır: Egzoz gazları ve kış koşulları. Avrupa'daki safari parkları çok popüler olmuştur ve geleneksel kent hayvanat bahçelerine yöneltilen pek çok eleştiriye bir yanıt oluşturmaktadırlar; ancak, popülerlik arttıkça buralara benzin motorlular yerine küçük elektrikli arabalar koymak ve kimyasal kirlenmeyi azaltmak gerekecektir. Aksi halde hayvanlar sürekli bir trafik karmaşası içinde yaşayacaklardır. Bir de tropik hayvanlarını kuzey ikliminde tutabilme sorunu vardır. Ziyaretçiler safari parklarını yaz aylarında doldurmaktadırlar. Bunlar tropik hayvanlarını uzun ve soğuk kış aylarında ıstırap çekerken görmemektedirler. Daha ayrıntılı ve ısıtılmış kışlık alanlar sağlanana kadar safari parkları kısıtlı kalmaya devam edeceklerdir. Bu yeni bir yaklaşımdır ve düzeltilmesi gereken pek çok noktası vardır. Örneğin bu park-

lar Nuh'un Gemisi gibi olacakları yerde sadece birkaç türü barındırarak uzmanlaşmalıdırlar.

Bazı hayvanat bahçeleri kafesteki insan kavramında bazı değişiklikler yapmışlardır: Hayvanlar ağaçlarda serbestçe dolaşabilmekte, ama insanlar onları inceleyebilmek için uzun bir tel örgü tünelde yürümektedirler. Bu koruyucu tel hayvanlar için değil de, yalnızca insanlar için bir sıkıntı kaynağı olmaktadır. Florida'da Maymun Ormanı'nda kullanılan yöntem budur; hayvanlar dallar arasında doğaya yakın koşullar altında yaşarken ziyaretçiler 'tutsak' rolünü oynamaktadırlar. Pek çekingen ya da saldırgan olmayan daha küçük maymunlar, içinde gezinilebilen alanlarda gözlenebilmektedir.

Ancak, hayvanat bahçeleri ve tutsak hayvanların gösterilmesi bazı insanlar için yine de kabul edilebilir bir şey değildir. Bunlara göre bir hayvanı tutsaklığa zorlamak, o türün korunması değil, sömürülmesidir. Bu insanlar yabani hayvanların insan müdahalesinden uzak, doğal koşullar içinde kalmalarından yanadırlar. Bunların iddialarına göre biz bu hayvanları ya doğada yaşadıkları yerlerde ya da film ve televizyonda seyredebileceğimizden tutsaklık için gösterilecek bir mazeret kalmamıştır artık. Bazı türleri göremezsek de, onların var olduklarını, kendi yaşamlarını sürdürdüklerini ve dünyamızı paylaştıklarını bilmek yeterlidir. Onları rahat bırakmalıyız. Hayvanat bahçeleri hayvanlara bakıyor ve bu sözleşmeyi ellerinden geldiğince tutuyor olabilirler, ancak bu kölesine aşırı iyi bakan bir efendinin tutumu değil midir? Bu bakım köleliği haklı kılar mı? Hayvanların tutsak edilmelerini haklı kılabilir mi?

Hayvanat bahçelerinin tümüyle yasak edilmesi bir trajedi olacaktır; çünkü sadece ziyaretçiler değil, yabani yaşamın profesyonel izleyicileri olarak buralardan öğreneceğimiz çok şey vardır. İdeal bir dünyada bütün çocukların yaba-

nıl yerleri ziyaret etme ve yabanıl hayvanları kendi doğal koşulları içinde görebilme fırsatları olmalıdır. Ama bu olası değildir. İnsan nüfusu her gün 150.000 kişi arttıkça bütün yabanıl hayvanların da doğal yerlerinde insan müdahalesi olmaksızın yaşamlarını sürdürmeleri de olanaksızdır. Yeni bilinçlenmemiz bize hayvanat bahçesi kavramında kusurlu bir şey olduğunu hissettiriyorsa, o zaman dünyayı kalabalıklaştırmaktan vazgeçmeliyiz.

Doğal çevrelerin hızla tükenmekte olduğu günümüzde, bir gün gelecek, yabanıl yaşamı ancak hayvanat bahçelerinde izleyebileceğiz. Tropiklerin büyük av parkları bile görkemli bir hayvanat bahçesi parkı boyutlarına inmiştir artık. Yabanıl hayvanların geri kalanlarını yaşatabilmek için edinebileceğimiz tüm bilgiye muhtacız şimdi. İşte iyi ve çağdaş hayvanat bahçeleri, yabanıl yaşamı koruma konusundaki uzmanlıklarıyla burada bize yardımcı olacaktır. Bu uzmanlığı kaybetme riskini göze alamayız.

* * *

Okyanuslardaki durum daha değişiktir: Bunlar şimdiye kadar insanların iskânına direnmiş olup uçsuz bucaksız alanlarıyla güvenlikte görünmektedirler. Ancak okyanuslar da kirlenmeden kurtulamamışlardır ve onların da geleceği kuşku olabilir.

Sıra sıra cam tanklarıyla geleneksel akvaryum, sualtı dünyasının göz kamaştırıcı canlı türlerini izlememize olanak sağlamıştır. Balıklar ve diğer canlılar için sağlanan çevre hayvanat bahçelerinin çıplak kafesleri kadar göz tırmalayıcı olmasa da, görünüşe aldanmamalıdır. Gerçek şudur ki, akvaryumda yaşayan canlıların pek çoğu üremektedirler ve bunların hayvanat bahçesi sakinlerinden çok daha sık olarak değiştirilmesi gerekmektedir.

Akvaryumların koşullarını iyileştirme çabaları hayvanat bahçesi için yapılanların da gerisinde kalmıştır. Memeliler dışındaki deniz hayvanları insanın güçlü koruma duygularını harekete geçirmede için akvaryum yöneticilerine gösterilerini modernleştirmeleri için pek baskı yapılmamıştır. Bu kendini özellikle balık avlama sporunun yaygın bir şekilde kabulünde göstermektedir. Her hafta sonu milyonlarca insan oltalarını alıp küçük memelileri ve kuşları avlamak için ormanlara gitselerdi, bu zalim davranışa karşı hemen bir protesto sesi yükselecekti; ancak kimin daha büyüğünü yakalayacağını görmek için aynı şeyin göllerde ve nehirlerde balıklara karşı yapılması kimseyi rahatsız etmemektedir. Avlanmanın balıklara daha az acı verdiği fikri ise yalnızca bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Suda yaşayan hayvanlar acı çektikleri zaman bağırmadıkları için biz onların acılarının derecesini ölçemeyiz. Oltaya takılan balıklar bağırarak olsalardı, bu hayvanların spor adına avlanmaları hemen yasaklanırdı.

Çeşitli sualtı davranış incelemelerinden edindiğimiz bilgilere rağmen, böyle bir durum karşısında akvaryumların gelişmemesine şaşmamak gerekir. Tutsaklık koşullarını düzeltmek için gerekli bilgiye sahibiz: İhtiyacımız olan tek şey bunları yapma isteğidir. Bunun yapıldığı birkaç yerde çok önemli sonuçlar alınmıştır. Avustralya ve Kuzey Amerika'da yapılan yeni akvaryumlarda ziyaretçilerin doğal sualtı çevrelerini görebilmeleri sağlanmıştır. Maymun Ormanı'nda olduğu gibi burada da insanlar kısıtlı ama hayvanlar serbesttirler. Sualtı tünelleriyle ziyaretçiler sualtı dünyasında gezinerek deniz yaşamının mucizevi zarafetini görebilmektedirler. Bu yeniliklerin yeni bir yaklaşım getireceği kuşkusuzdur; çünkü sualtı yaşamı bir kere görüldükten sonra artık çok daha yüksek standartlar istenecektir.

Bu, hayvanlar için en üst düzey özgürlük ve en az müdahale ile yeni bir hayvanat bahçesi türüdür. Bu tür yerlerde pek kusur bulunamayacaktır. Buralarda hayvanlarla herhangi bir sömürü söz konusu olmadan bir yakınlık kurulabilecektir.

Bu arada deniz memelileri de türlerine özgü çeşitli değişik davranışlar görmüşlerdir. Örneğin balinalar yıllarca herhangi bir denetim olmadan öldürülmüşlerdir; ancak bunların dünyası konusunda bilgimiz arttıkça değişik düşünceler ortaya çıkmıştır. İlk önce bu büyük hayvanların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu anlaşılmıştır. Bunun ardından, bunların büyük ve duygusuz yağ depoları değil de, gayet karmaşık iletişim sistemleri ve belirli zihinsel gelişme düzeyine sahip yaratıklar oldukları anlaşılmıştır. Balinaların sualtında çekilen filmleri ve alınan ses kayıtlarında karşılaşılan şarkıları bunları birer yıldız derecesine yükseltmiştir. Şimdi bunları zıpkınlamak tam bir vahşet olarak görülmektedir. 1988'de üç balina buzlar arasına sıkıştığında kamuoyu bunlara öylesine bir ilgi göstermiştir ki, Kuzey Amerika ve Rus kaynakları seferber edilmiş, bir milyon dolar masraf edilerek hayvanların kurtarılıp açık denizlere bırakılmaları sağlanmıştır.

Bir insanın böylesine olağanüstü bir yaratığı öldürmekten zevk almasını anlamak çok güçtür. O kadar kanı ve tonlarca eti düşünmek bile mide bulandırıcıdır. Oysa ilk balina avcıları bundan zevk duyarlardı. Bellibaşlı balina avcılarının çoğu bağınaz Hıristiyanlardı ve balınayı kötülük güçlerinin en çirkin cisimleşmiş biçimi olarak görürlerdi. Balınanın bacaklarının olmaması hayvanın öylesine nefret edilen yılanla bir düşünülmesine yol açmıştı. Açık ağzı kimi zaman cehennem kapısına benzetilmişti. Tevrat'ın Eyub Kitabı'nda balinalar için söylenenler de Hıristiyanların bu canavara yakla-

şımlarını pekiştiriyordu: "Levyatanı olta ile çekebilir misin? İlmekle onun dilini sıkabilir misin? Burnuna ip takabilir misin? Çengelle çenesini delebilir misin?... Derisini kancalarla doldurabilir misin? Ya da başını balıkçı zıpkınlarıyla?" Eski balina gemilerinin kaptanları için kutsal kitap bir avcı elkitabıydı ve ayrıca yapılan bu kıyım için ahlâki bir haklılık sağlamaktaydı.

Balinaların daha küçük boy akrabalarından yunuslar, devin bu kötü ününden kaçınabildikleri gibi, kör inançlar nedeniyle bir derece korunmuşlardır da. Bunların insanlara ve özellikle denizcilere dost oldukları bildirildiğinden bunlara zarar vermenin kötü talih getireceğine inanılıyordu. Bunun oyuncu davranışları eski insanları şaşkırtmış ve yardımseverlikleri klasik efsanelere geçmiştir.

Ancak yunuslar bu karakteristikleri nedeniyle de hayvanat bahçelerindeki yerlerini almışlardır. Yunuslar on beşinci yüzyıldan bu yana sergilendikleri halde kendileri için özel bir hayvanat bahçesi yapılması fikri ancak yirminci yüzyılda ortaya atılmıştır. Bu özel biçimde yapılmış havuzlarda ilk gösterime çıkarıldıklarında balıklar kısa zamanda çok huzursuz olmuşlardır. Yeni yaşam yerleri yunusların doğal hareketliliklerine bir çıkış olanağı tanımıyordu. Kocaman havuzun dibinde birkaç çakıl taşından başka hiçbir şey yoktu. Onlar da bunları ağızlarına alıp seyircilere atmaya başladılar. Saldırıları için özellikle rahibeleri seçiyorlardı: Rahibelerin siyah giysileri onlara geleneksel düşmanları deniz aslanlarını hatırlatıyor olabilirdi. Para veren müşterilerin böyle saldırıya uğramalarından dehşete kapılan havuz sahipleri hemen taşları boşalttılar. Havuzların tam steril olarak kalmaları üzerine de yunuslar ağır bir depresyona girdiler.

Sahipleri bu kez de dehşete kapılıp hayvanları oyalayacak bir şey aradılar. Havuza bir top atınca hayvanların bunu

burunlarıyla iterek oynadıklarını görünce çok sevindiler. Giderek daha çok oyuncak atıldı havuza ve hayvanlar kendi kendilerine eğlenmeye başladılar. Seyirciler de bundan pek hoşlanmışlardı; böylece rastlantısal bir oyundan gayet titizlikle hazırlanmış gösterilere geçiş dönemi kısa sürdü. Seyirciler için oturacak yerler yapıldı ve düzenli gösteriler başladı. Yunuslar halkalar arasından geçmeyi, birlikte sıçramayı, basketbol oynamayı, burunlarıyla halkalar yakalamayı, içlerinde çocuklar bulunan küçük kayıkları çekmeyi, hatta bakıcıları tarafından öpülmek için sudan dışarı atlamayı öğrendiler. Hayvanların depresyonu yok olmuştu, seyirciler çok mutluydular. Yeni bir hayvan sevgisi doğmuştu. Dünyanın her tarafında bu tür havuzlar kuruldu ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında bunlar büyük ticari işletmelere dönüştüler.

Deniz Ülkesi adı verilen bu hayvanat bahçeleri çok popüler bir eğlence olmuştur. Yunusların gösterilerine şaşmamak elde değildir; ancak burada da yanlış bir şeyle karşı karşıyayız yine. Yeniden sirke dönmüş bulunuyoruz. Buralarda hayvanlara baskı yapmak söz konusu olmadığı gibi, gerek de bulunmadığı için eğitimlerinde de zalimce bir davranış yoktur. Aslında yunusları bir kere yakaladıktan sonra eğitmek zalimce bir şey olur. İnsanlar yunusların komikliklerine güldükleri kadar onların güzellik ve hünerleri karşısında şaşkınlık da gösterirler. Ancak ne var ki, bu gösteri yapıcıdır ve bu şaşırtıcı yaratıklar parayla tutulmuş palyaçolar düzeyine indirilmiş olmaktadır. Seyirciler için onlar Ortaçağ'ın dans eden ayı ve maymunlarını hatırlatan hayvan numaraları yapan karikatürlerden başka bir şey değillerdir. Bu da daha ilkel bir davranışa geri dönmüş olması demektir.

Yunusların ve diğer deniz hayvanlarının buldukları bu yerler çağdaş hayvanat bahçesinin içinde bulunduğu ikilemi açıkça ortaya koymaktadır. Hayvanları tutsaklıkta tut-

mak bir yapaylık getirmektedir. Bu yapaylık boş bir kafes ise, hayvan sıkıntından çıldırmaktadır. Hayvanat bahçesi bir sirkine eşitse, o zaman insanlar hayvanları çarpıklaştırıcı bir aynadan seyretmektedirler. Hayvanın doğal çevresinin bir minyatürü yapılırsa da, bu asla gerçeği kadar kusursuz olmaz: Eski kafeslerden daha iyi görünebilir, ama yine de vahşi çevreye kıyasla çok yetersiz kalır.

Yunusların tutsak tutulmaya devam edilmeleri için hiçbir neden yoktur. Bunlar doğaları gereği insana yakın yaratıklardır ve insanlarla birlikte olmak için sürekli olarak kıyılara yakın dolaşırlar. Yunuslarla balıkçıların işbirliği yaparak balık avladıkları konusunda pek çok kanıtlanmış olay vardır. Örneğin son çalışmalarda Akdeniz'de tekir balığı avlamada karşılıklı bir yardımlaşma ortaya çıkarılmıştır. Yerel balıkçılar kıyıya yakın bir balık sürüsü görünce sopalarla suya vurmaya başlarlar. O bölgenin yunusları hemen oraya gelirler. Balıkçılar bir yandan kara diğer yandan yunuslar arasında kalmış sürüye ağ atarlar. Ortaya çöken panikte balıkçılar da yunuslar da kolaylıkla balıkları avlarlar. Bu işbirliğinin en şaşırtıcı noktası yunusların insandan korkmamalarıdır.

Belki de küçük çocuk ile yunus balığı hakkındaki eski bir efsane sanıldığı ölçüde hayal ürünü değildir. Bu hikâyeye göre küçük bir çocuk bir yunus balığı ile dostluk kurup ona yiyecek vermiş, yunus da karşılığında onu sular üstünde sırtında taşımıştı. İkisi arasında çok yakın bir arkadaşlık kurulmuştu. Yıllar sonra çocuk hastalanıp ölünce yunus da onun kederiyle ölmüştü.

Bu yalnızca bir efsane olabilir, ancak insanlarla diğer hayvanlar arasında büyük bir sevgi her zaman olasıdır ve okyanuslarda yunusları gönlümüzce görebiliriz. O halde neden onlardan komiklikler yapmalarını ve halkaların içinden atla-

malarını istiyoruz? Kendi insan dünyamızda hayvanlarla ilişki kurmak istiyorsak, belki de bunun en iyi yolu, bizim kendilerini değiştirmiş olmamız nedeniyle artık doğada bulunmayan türlerle, yani evcil hayvanlar dediğimiz türlerle, uğraşmaktır.

* * *

Hayvan beslemek pek çok kimsenin sandığı gibi ilerlemiş ülkelerin zenginliğinden doğan bir olgu değildir: Bu, insan toplumunun çok eski ve kökü epey derinlerde yatan bir görünümüdür.

Antropologlar ilkel bir teknolojiye sahip kabile toplumlarının evcil hayvan beslediklerini saptamışlardır. Bu sadece çocuksuz kadınlara ya da çocuklara özgü bir şey değildir. Çok sık rastlanan ve yaygın bir uygulamadır. Amerikan kızıl-derilileriyle ilk karşılaştığında bunların eğlence için pek çok hayvan besledikleri görülmüştür. Kızıl-derililer evcilleştirdikleri bizon, geyik, kurt ve ayılara sahiplerdi. Bu hayvanlardan bazıları bebekliklerinde kabile kadınları tarafından da emzirilmekteydi. Kızıl-derililer kuş da besliyorlardı, ve bunların yenilebileceğini duyunca dehşete düşmüşlerdi. Hatta genelde yedikleri türden bir kuşu besledikleri takdirde bunu asla yemiyorlardı. Bir hayvan evcilleştirildikten sonra artık yabancı değil, ailenin konuşamayan bir üyesiydi, o evde yaşardı ve sanki insan kadar değerliymiş gibi kendisine bakılırdı. Bu konuda Amerikan kızıl-derilileri tek örnek değildir. Aynı davranışa Güney Denizi adalarında, Avustralya aborjinlerinde, Andaman adalarında ve Borneolu Dayaklar arasında da rastlanmıştır.

Dünyanın çeşitli yerlerindeki kabileler arasında gözlemlenen hayvan çeşitliliği insanı şaşkına çevirir: Kertenkele ve

papağandan domuz ve maymuna kadar akla gelebilen her hayvan. Bunlar genellikle avcılar tarafından getirilip oyuncak olarak çocuklarına verilir. Böylece küçük hayvanlar evde büyürler ve bütün aile için arkadaş olurlardı. Zenginlik ve yoksulluk, cins ya da yaş, ilkel toplumsal koşullar ya da ileri teknoloji demeden hayvan beslemek insanlığın bütün katlarında benimsenmiş ve din kadar büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Ancak bugün çoğumuz için evimizi ve bahçemizi paylaşmaya hazır olduğumuz iki hayvan vardır: Kedi ve köpek.

Evcil hayvanlar kuşaklar boyu üretilerek kendi yaşam biçimimize uydurulmuştur. Doğdukları andan başlayarak yanımızda büyüdükleri için "iki dilli" olmuşlar, bizimle olduğu kadar kendi türleri ile de rahat bir ilişkiye girmişlerdir.

İnsanla köpek arasında var olan Hayvan Sözleşmesi olabildiğince ideal kabul edilebilir. Köpekler insan dostları için pek çok ödüller sunmaktadırlar. Örneğin hayvan besleyenler genelde hayvan beslemeyenlerden daha uzun yaşarlar. Köpeğin canlı ama sakinleştirici varlığı kentliler için bir stresten kurtulma aracıdır. Fizyolojik tepkilerini ölçmek için yapılan deneylerde hayvan sahiplerinin sevdikleri hayvanlarını birkaç dakika okşadıktan sonra önemli derecede bir sakinlik gösterdikleri saptanmıştır. Eğer bir kedi ya da köpeğe sahipse, kalp hastalarının ikinci bir kriz geçirme olasılıkları daha azdır. Hayvan besleyenlerin hayvanlardan nefret edenlerden daha sağlıklı oldukları kesindir. Hayvanlar insanlar için duygusal yararlar da sağlamakta ve çocuk yerine geçerek içimizde kısırılmış kalan ana baba dürtülerini tatmin etmektedir.

Evde beslenen hayvanlar için de bunun iyi bir yanı para için insanlara gösterilmek durumunda kalmamaları ve büyük bir hayvan koleksiyonunun parçası olmamalarıdır. Bun-

lar bir kişinin malı olduklarından daha çok özen görmektedirler. Evcil hayvan olmanın başlıca kusuru sahibinin hayvanın ihtiyaçlarını bilmemesidir: Hayvan sahipleri tüm iyi niyetlerine rağmen bilgisiz olabilirler ve hayvanlarını aşırı şefkat yüzünden öldürebilirler. Evcil hayvan olmanın diğer bir kusurlu yanı da, sahibini kendisine sahip olmaya iten nedenlerin genellikle kusurlu olmasıdır. Sahibi hayvanı başka bir türün bir üyesi olarak görmek yerine onu insani bir ihtiyaç için kullanmak isteyebilir: Bir çocuğa ya da sözünü dinleteceği bir astına sahip olma ihtiyacı örneğin. Bunun sonucunda hayvan ya aşırı bir sevecenlikle ya da aşırı bir disiplinle karşılaşır. Evcil hayvanlığın bu kusurlarının hiçbiri kaçınılmaz değildir. Evcil bir hayvanın yaşamını ideal bir şekilde sürdürmesi, doğal davranışlarını korurken tıbbi sorunlarının üstesinden gelinmesi de olasıdır: Böylece her iki dünyanın en iyi şeylerine sahip olacaktır ki, bu da her iki taraf için iyi bir anlaşmadır.

Hayvan beslemeyi güçleştiren kentleşmeye rağmen kedi ve köpeklerin popülerliği azalmak bir yana, daha da artmaktadır. İngiltere’de birkaç yıl önce yapılan bir sayıma göre 5,7 milyon köpek ve 5,2 milyon kedi bulunuyordu; şimdi bunların her ikisinin sayısı 6 milyonu çok aşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 35 milyon kedi ve 48 milyon köpek vardı; şimdi bu 56,2 milyon kedi ve 51 milyon köpeğe yükselmiştir. Her iki türün popülerliği artmakla kalmayıp, ilk kez olarak kediler köpeklerden fazlalaşmışlardır. Bunun nedeni açıktır: Köpeğin ihtiyaçları kent yaşamına daha az uyum gösterir ve içinde yaşanacak daha çok sayıda kent vardır. Buna rağmen on İngilize ve beş Amerikalıya birer köpek düşmektedir ki, bu da yaşadığımız modern çağda köpek dostluğuna verilen önemi göstermektedir. Dünya çapında bakıldığında herhalde sayısı en çok evcil hayvan köpektir ve

bu da köpeklerin insan olmayan hayvanların en başarılısı olduğunun kanıtıdır.

Bunların başarıları, binlerce yıl evcilleştirildikten sonra bizim yaşam biçimimizi benimsemeleri ölçüsünde olmuştur. Bu hayvanlar bunu çifte kişiliğe sahip olarak, çifte hayat yaşayarak elde ederler. Beyinlerinin bir köşesinde yetişkin kedi ve köpeklerdir, kendi türleriyle bir arada bulunurlar, çiftleşirler ve yavrularını büyütürler. Beyinlerinin diğer bir köşesinde ise, bizimle olan ilişkilerinde hep bebek kalırlar. Uzun yaşamları boyunca biz onların ana babaları yerine geçeriz ve onlar da bize gerekli ana baba saygısını gösterirler. İşte evcil kedi ve köpeklere kendilerine özgü sevimliliği veren bu çifte yaşamdır; ana babalar olarak onlardan üstün olduğumuzu hissederiz ve yetişkin hayvanlar olarak da onların dostluğundan zevk alırız.

Bu hayvanların çekiciliği o kadar artmıştır ki, şimdi 50 kedi ve 400'den fazla köpek türü vardır. Bunlar soyu bilinen hayvanlar olarak bütün yıl boyunca dünyanın dört bir köşesinde yarışmalara girerler.

İlk büyük kedi sergisi 1871'de, köpek sergisi ise 1859'da açılmıştır. Bu sergiler büyük bir ilgi görmüş, hemen ardından bunları her yıl tekrarlamak için özel kulüp ve dernekler kurulmuştur. Günümüzde her yıl binlercesi yapılan bu sergiler türlerin standartlaşmasında ve hayvanların korunup bakılması için ileri derecede uzmanlığın sağlanmasında yardımcı olmaktadır.

Köpek sergileri özellikle zaman zaman 15.000 köpeğin birbirleriyle yarışmak için bir araya getirildiği özel durumlar olmaktadır. Buraya katılan insanlar için bunlar önemli olaylardır ve çok ciddiye alınmaktadır. Soyu belli köpekler dünyanın dışında olanlar için ise bu sergiler çoğunlukla bir alay konusudur. Bu sergiler bir spor yarışması olarak televizyonda da pek az gösterilir.

Köpek sergilerini eleştirenler köpeklerin, hayvanlarının rahatsızlığı pahasına da olsa başarı açlığı çeken sahipleri tarafından sömürülmekte olduklarını ileri sürmektedirler. Köpek gösterilerine saldırmak kolaydır, ama aslında gerçek nedir? Eleştirenlerin düşüncelerine rağmen köpekler bu sergileri çok severler. Sahipleriyle yolculuk, vardıkları yerdeki geniş köpek kokusu yelpazesi, kargaşa ve heyecan, bir köpek için eski sürüyle avlanma seferleri yerine geçer. Sergiler günlük yaşamın monotonluğunu köpek kişiliğine çok uyacak bir biçimde keser. Sergilerdeki rekabet havası köpek sağlığı ve bakımı standartlarının çok yükselmesini sağlar.

Soyu belli köpekler dört ayaklı dostlarımızın en talihlileridir. Hayvan Sözleşmesi'nde zararlı çıkan bir taraf varsa bu, köpeklerden çok sahipleri olabilir.

Köpek sergilerine yöneltilen bir eleştiri de, soyu belli köpek yetiştirilmesinde türlerle aşırı derecede oynandığıdır. Köpek yetiştiricileri buna şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Bu durum sadece birkaç tür için geçerlidir, bunlarda da hayvanların sırtları biraz uzamış, derileri pörsümüştür, ya da yüzleri daha düz olmuştur. Bu durumu düzeltmek için de günümüzde çok ciddi yetiştirme programları uygulanmaktadır. Bu başarılanaya kadar da, köpek yetiştiricileri umursamazlık suçlamalarıyla karşılaşacaklardır. Hayvan refahı konusunda giderek artan duyarlılık havasında yetiştiricilerin işlerine bir düzen getirmeye çalışmalarına şaşmamak gerekir.

Bir başka eleştiri de, sergiler için hayvanlarda gereksiz düzeltmelere gidilmesidir. Örneğin daha sivri bir görünüm vermek için bazı hayvanların kulakları kısaltılmakta, kuyrukları kesilmektedir. Avrupa Konseyi bu iki uygulamayı yasaklamış olduğundan bunların da kısa sürede tümüyle ortadan kalkacağı kuşkusuzdur.

Eleştiriler ne olursa olsun, günümüzün soyu bilinen köpeği, köpek lüksü içinde uzun bir yaşam sürdürecektir. Elde ettikleri yararlarla kıyaslanınca insanla ilişkilerinin zararları önemsiz kalmaktadır.

Bazı hayvan sahipleri en hevesli hayvanseverleri bile ür-kütecek görevler üstlenmektedirler. Bu beslenen hayvan sa-yısına ya da seçilen türe ilişkin bir şey olabilir. Bir İngiliz öğ-rencisi evinde dünyanın çeşitli yerlerinden gelme 1000 ha-mamböceğini beslemek için ana babasını kandırabilmiştir. İngiltere'nin kuzeyinde bir kadın, evlerinden atılmak iste-nen evcil kaplumbağaları kurtarmak için bir kampanyaya gi-rişmiştir. Kadın küçük evinde şimdi 100'den fazla kaplum-bağa beslemekte ve bunları her gece tek tek evin üst katın-da yaptığı özel yatakhanelere taşımaktadır. Gündüzün salon-da canlı bir halı oluşturan hayvanlara tepsi tepsi meyve ve sebze dağıtılmaktadır. Evin tüm yaşantısı bu hayvanların ba-kımı çevresinde dönmektedir.

Başka insanlar ise daha dramatik şeylere ihtiyaç duyar-lar. Goril, ayı, aslan, kaplan ya da çok zehirli yılanlar gibi tehlikeli ve öldürücü hayvanlara sahip olmak bazı insanlar için çekici gelmektedir. Belki de bunlar gösterişli hayvanla-ra yakın olmanın yanı sıra kendi cesaretlerini de denemek istemektedirler. Her gün ölümün pençesinden kurtulma, bunlar için özel bir ödül yerine geçiyor olabilir. Ayrıca bu yolla çok tehlikeli türlerle yakın dostluk kurulacağını kanıtla-mak ve bu hayvanları saran kötü ün ve efsaneleri de yıkmak bir ödül olabilir.

Geçmişte bu hayvanlar hakkındaki vahşet iddiaları onla-rın karakterlerindeki doğuştan gelme kötülükten çok kendilerine yapılan kötü davranışlardan kaynaklanmıştır. 'Vahşi hayvan' daha çok kendini cesur göstermek isteyen korkak

avcıların uydurmasıdır. Büyük hayvanlar alanında uzmanlaşmış hayvan besleyicileri bu büyük hayvan avcılarına kötü bir şaka gözüyle bakmaktadırlar. Onun için ayı, kurt, aslan ya da goril aileden biridir ve doğaları gereği dost olduklarını kanıtlamak için yapay koşullar altında bulundurulmaları haklı görülebilir. Sahipleriyle oynaşan ya da onların barınaklarını paylaşan bu hayvanlar türlerinin reklamını yapmakta ve bizlere o eski 'kötü, vahşi canavar' tablosunun korku, bilgisizlik ve kör inançtan doğmuş olduğunu göstermektedir.

Egzotik hayvanların beslenmesi konusunda uzmanlar arasında bir görüş ayrılığı vardır. Kimi bunu kaplan gibi hayvanların doğada kesin bir yok oluştan kurtarılması olarak görmektedir. Diğerleri ise hayvanın ehlileştirildiği ama evcilleştirilemediği görüşündedirler. Bunlara göre insana alışmış bir kaplan vahşi yaşantısına dönemediği gibi, insan toplumu içinde de özgürce yaşayamaz.

Goril gibi bazı hayvanlar için doğal çevre o kadar tehlikeli olmuştur ki, yapay bir orman bile yeğlenebilir. İngiltere'nin güneyinde bir grup goril, çitle çevrili geniş alanlarda barındırılmaktadır; sahipleri her gün buraya girip hayvanlarla oynaşarak onların toplumunun bir üyesi rolünü korumaktadırlar. Bugüne kadar sadece bir kere kaza olmuş, goril sahibinin, sahibinden çok dişisiyle ilgilenmekte olan büyük bir erkek gorilin dişleri arasında parmağı kırılmıştır. Goriller sahipleri karşısında ehlileşmiş davranmalarına rağmen normal yollardan başarılı bir şekilde üremeye devam etmişlerdir. Bugüne kadar otuz goril üretilmiştir ki, bu sayıya büyük hayvanat bahçelerinde asla erişilememiştir. Köpekler gibi bu goriller de yarı insan yarı maymun bir çifte kişiliğe sahiptirler. Bu hayvan besleyicileri, kana susamış canavar görüntülerinin kilisenin bize tüm doğaya egemen olmamızı emrettiği günlerden kalma masallar olduğunu kanıtlamaktadırlar.

Pek çoğumuz şu ya da bu hayvanı beslemek isteriz, ancak bunu yapacak olursak büyük fedakârlıklar yapmamız gereken bir anlaşmaya giriyoruz demektir. İyi hayvan sahipleri kısa sürede yaşamlarının tümüyle hayvanlara ayrıldığını ve hayvanlarının yarattığı sorunları çözümlenmek için giderek daha çok zaman ve para harcamak zorunda kaldıklarını görecektirler. Bu Hayvan Sözleşmesi'ne başka türlü bağlı kalmak olası değildir. İhmalci bir hayvan sahibi kötü bir hayvan sahibidir.

İyi bakıldıkları takdirde hayvanlar sahiplerine büyük ödüller sağlarlar. İnsanlar bu hayvanlar aracılığıyla sürekli olarak başka canlılarla akrabalıklarını hatırlarlar. Bu hatırlama ile de hemen hemen bilinçsiz olarak, çok küçük bir gezegeni paylaşan bir aile olduğumuz fikri beynimize yerleşir. Evcil hayvanlarla yakınlık, bize, bizim de hayvan olduğumuz ve doğa yasalarının geçerli olmadığı tılsımlı yaratıklar olduğumuz bilincini getirir. Evcil hayvanlarımız doğanın bir parçası olduğumuzu hatırlatarak, kökenimizi unuttuğumuz takdirde yok olabileceğimiz konusunda bizi uyarmaktadırlar.

Hem hayvanlar hem de sahipleri için bütün yararlarına rağmen köpek ve kedi besleme fikrine düşman olan insanlar vardır. Bunlar kentlerde hayvan besleme konusundaki sınırlamaları artırıp büyük insan topluluklarına sahip yerlerden tüm hayvanları uzaklaştırmaya çalışırlar. Bunların ileri sürdükleri bahane sağlıksa da, kampanyalarının ardında çok daha kötü bir şey yatmaktadır: Doğada kendilerinin oynayacakları rolden korku. Bunlar kendilerini doğal süreçlerden ve bir parçası oldukları biyolojik gerçekten uzaklaştırmak istemektedirler. Eğer onlar başarılı olurlarsa, o zaman hepimiz kendi hayvan doğamızı anlamayı kaybetme tehlikesiyle yüz yüze kalacağız demektir. Bu da bir çevre felaketi olur: Sadece insanlardan ve makinelerden oluşan hayvansız bir dünya.

Hayvan dostlarımız çevremizde olmasalardı dünya daha düzenli ve temiz bir yer olurdu. Yaşam daha basitleşir, onlara en küçük bir zarar bile veremeyeceğimizden suçluluk da duymazdık. Kentliler tümüyle hayvansız yaşayabilirler, köylüler ise onları uzaktan görmekle yetinebilirlerdi. Ancak bu yakınlığın kaybı hemen yeni bir şeye, ilgi kaybına yol açacaktı. Bunu anlayabilmek için yabanıl hayvanların daha uzak biçimlerine bir göz atmak yeterlidir.

Yabanıl hayvanların pek çok türü yok olmak üzeredir ve yirmi birinci yüzyılda yok olacak hayvanların listesi tüm umutları kıracak derecede uzundur. Bu yaklaşan felaketle ilgilenenlerin sayısı çok olmakla birlikte bu konuda bir şeyler yapacak politik güçleri olanlar çok azdır. Bu güce sahip olanlar da giderek artan insanlık sorunları karşısında başka türlere öncelik tanıyamamaktadırlar.

Pek çok koruyucu kurum oluşturulmuş ve belirli bir türü ya da çevreyi korumak için cesurca kurtarma operasyonları yapılmıştır, ancak bütün bunların hep birlikte ele alındığında vebaya tutulmuş bir hastaya merhem sürmekten öteye gitmediği görülmektedir. Küresel olarak ele alındığında dünya yabanıl yaşamını kurtarmak için yapılan savaş öylesine büyük çaplı bir yenilgiye uğramaktadır ki, başka bir gezeğenden bakan tarafsız bir gözlemci uzun vadeli gelecek için hiçbir umut olmadığını görebilecektir.

Avrupalılar yüzyıllardır yavaş ama sürekli bir biçimde kendi yabanıl hayvanlarını azaltmışlar ve böylece de daha sonra sömürgeleştirdikleri ülkelerce benimsenecek olan bir örnek oluşturmuşlardır. Bin yıl önce İngiltere’de yaban ayıları ve kurtlar vardı, tüm Avrupa ülkelerinin ormanlarında çok çeşitli yaban hayvanları bulunuyordu. On sekizinci yüzyıl geldiğinde her tarafı dikedörtgen tarlalar kaplamıştı. Kır-

lık alanlar artan nüfus için temizlenip ekiliyordu. Sanayi devriminde mantar gibi üreyen kentler toprağın giderek daha çoğunu yiyip yutmaya başladı. Sonunda yirminci yüzyılda çiftçiler haşere ilaçları kullanarak yabancı hayvanların çoğunun yaşamasını mümkün kılan avlarını zehirlemeye başladılar. Kırsal bölgenin ehlileştirilmesi hemen hemen tamamlanmıştı. Ve bu arada varlıklılar spor için avlanıyorlardı. Şimdi geçmişe bakınca bu kıyımdan herhangi bir yabancı hayvanın kurtulmuş olmasına şaşmak gerekir.

Atalarımız yabancı Avrupa'yı yok etmekle yetinmeyip daha egzotik hayvanları da öldürebilmek için yabancı ülkelere de gittiler. Kısa bir süre sonra Afrika, Hindistan, Güney Amerika gibi yerlerde spor adına büyük avlar yapılmaya başlandı. Giderek gelişen silahlarla bu tek yanlı bir savaştı ve Avrupa evlerinin duvarları, doldurulmuş hayvan başlarının ağırlığı altında inlemeye başladı.

Bu kıyımı izleyen yerel halk gerçekten uygar olmak için görülen her hayvanın vurulması gerektiği sonucuna vardı. Onlar da ellerinden geleni esirgemediler. Doğrusu onları iyi eğitmiştik. Ayrıca aldıkları tek örnek büyük hayvan avcıları değildi. Victoria çağı boyunca pek çok doğa kâşifleri de onlara katılarak avladıkları hayvanların deri ve kafataslarıyla müzeleri doldurmuşlardı.

Dünyanın yabancı bölgeleri o kadar geniş ve yabancı hayvanlar o kadar çoktu ki, bunları öldürmenin hiç önemi yoktu. Ancak bu arada pek fark edilmeyen başka bir şey yer almaktaydı: İnsan nüfusu her yerde hızla artıyordu. Bunların beslenmeleri için daha çok toprağın ekilmesi gerekiyordu. 'Kara Kıta' Afrika'da bile yabancı yerler azalmaya başlamıştı. Ne var ki, tehlike çanları ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında çalmaya başladı. Uzağı görebilen bir avuç insanın bir rahatsızlık duymaları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştı. Bunlar sömürgelikten kurtulan ülkelerin, eski

efendilerini örnek alacaklarını tahmin ettiler. Sözde ileri ülke halklarının aksine bunlara hayvanların yabani yaşamlarına saygı göstermeleri gerektiği öğretilmeliydi. Bunun da hiç kolay olmayacağı belliydi.

Bu iş için özel örgütler kuruldu: 1956'da Uluslararası Doğayı Koruma Birliği ve 1961'de Dünya Doğa Fonu. Belirli bir ahlaksal görüşü benimsetmek güç olacağı için pratik düşüncelere dayalı bir strateji geliştirildi. Hayvanların kendileri için korunmaları gerektiği vurgulanacağı yerde yararlılıkları yüzünden korunmaları gerektiği fikri ortaya atıldı. Bir ülkede çoğalan yabani hayvanlar o ülkeye ekonomik, hatta bilimsel çıkarlar sağlayabilirdi. Hayvanlardan turizm amaçlarıyla, besin kaynağı olarak ya da önemli ilaç kaynakları olarak yararlanılabilirdi.

Bu görüş ekonomik faktörlerin gücünü bilen az gelişmiş ülkelerce benimsenmişti. Bunun önemi, hayran olup taklit ettikleri gelişmiş ülkelerce kendilerine öğretilmişti. Hemen pratik bir koruma uygulaması başlatıldı ve bunların yararı çok geçmeden görüldü. Görkemli av parkları ayrıcalıklı turistleri yeni yapılmış safari binalarına çekmeye başladı. Bunlar silahlı değil, fotoğraf makineli avcılardı ve yerel halkın Avrupalılar kadar kötü davranışlı olmayacaklarından emin bir halde mutlulukla ülkelerine döndüler.

Ancak, hayvanlardan, öldürülmeden yararlanılabileceği sürece geçerliydi bu görüş. Hayvanlar, tıpkı kafessiz bir hayvanat bahçesindeymiş gibi sadece kendilerini seyrettirerek ülkeye döviz kazandıracaklarsa güvenlik içindeydiler. Büyük hayvan avcılığı da pek çok yerde kısıtlandı, bazı yerlerde de tümünden yasak edildi. Turistler akın akın geliyordu. Bugün Afrika'nın bazı bölgelerinde hayvanlar kurşun yarasından çok egzoz gazı tehlikesindedirler. Her sabah gün ağarırken

kamyon, kamyonet ve Land Rover'ler sürüler halinde av peşindedirler. Çiçekten çiçeğe konan arılar gibi her yana yayılmaktadır bu araçlar. Uyuyan bir aslan ilk görüldüğünden birkaç dakika sonra bir düzine araç tarafından sarılmaktadır. Aslan birden acıkıp avlanmaya çıkarsa sabırsız turist sürüsü kendisini adım adım izler. Bu trafik karmaşasını uzaktan gören hayvanlar panik içinde kaçmaya başlamışlardır. Ve aslan da bu yüzden aç kalır.

Bundan en çok zarar gören parsların sayısındaki azalma doğrudan doğruya turistik kirlenmeye bağlanmaktadır. Yavruları olan bir dişi pars sabahtan akşama kadar bir an bile rahat bırakılmamaktadır. Yavruların sürekli yiyeceğe ihtiyaçları vardır ve anaları bunu sağlayamamaktadır. Bazı hayvanlar doğal davranış biçimlerini terk etmişler ve bütün gün süren trafikten kurtulmak için geceleri avlanmaya başlamışlardır. Aynı şekilde rahatsız edilen leoparların da sayıları azalmaktadır. Her ay yenileri yapılan safari evleriyle gelecek çok daha kalabalık görünmektedir.

Titizlikle korunan yabanıl hayvanlar yerel halk tarafından da tehdit edilmektedir. Örneğin Kenya'da aile başına ortalama sekiz çocuk düşmektedir. Yeryüzünün en geniş yabanıl hayvan nüfusuna sahip olan bu ülke aynı zamanda dünyanın en büyük nüfus artış oranına sahiptir. Av parklarının çevresinde halk yeni yaşam alanları, yeni ekilecek topraklar istemektedirler. Yetkililer ancak her yıl şu parktan yüzde 5, o parktan yüzde 10 alarak bu istekleri karşılamaktadırlar. Bu asla yeterli olmadığı için yerel halk da hayvanları gizlice öldürme yoluna gitmektedir.

Bu durum bazı alanlarda çok büyük boyutlara varmıştır. Örneğin Tsavo Av Parkı'nda bulunan 45.000 filin 40.000'i son on yılda öldürülmüştür. Av korucularını silahlandırma-

nın da bir yararı olmamıştır. Şimdi makineli tüfekli çeteler geceleri fenerler ve portatif testerelerle saldırıya geçmektedirler. Bunların bir saldırıda altı gergedan öldürüp fildişinden daha değerli olan boynuzlarını birkaç saniyede kestiklerine rastlanmıştır. Büyük ticari değer taşıyan her hayvan tehlikededir artık.

Afrika'nın her tarafında aynı durum görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Afrika yabanıl hayvanlarının Victoria çağındakinin onda biri kadar bir alanda yaşadıkları hesap edilmişti. Kırk yıl sonra bu, onda birin onda birine düşmüştür. Başka bir deyişle, biz şu anda yüz yıl öncesi var olanın yalnızca yüzde birini görmekteyiz. Peki, torunlarımıza ne bırakacağız öyleyse?

Bunu yanıtlamadan önce insan türünün garip üreme alışkanlığını göz önüne almak zorundayız. Şöyle özetlenebilecek yeni bir ilke benimsemiş görünmekteyiz: Yaşadığın yer ne kadar yabanıl o kadar hızlı üzersin. Tüm tıbbi bakımlarına, ilerlemiş sağlık ve beslenme alışkanlıklarına rağmen sanayileşmiş ülkelerde nüfus pek az artmaktadır. Şimdiki oranlar devam ettiği sürece Batı Avrupa'nın nüfusu 436 yılda iki katına çıkacaktır. Daha az kentleşmiş ülkelerin nüfusları daha hızlı artmaktadır: Örneğin Sovyetler Birliği'nde bu iki katına çıkma yılı 83'tür. Yabanıl toprak ve hayvanları olan az gelişmiş ülkelerde ise bu artış oranı daha kısadır: Asya'da 36, Latin Amerika'da 30 ve hâlâ dünyanın en değişik hayvanlarına sahip olan Afrika'da ise 23 yıl.

Şu anda Afrika'da 500 milyon insan yaşamaktadır. Avrupa nüfusu da yaklaşık olarak o kadardır. Yirmi beş yıl sonra Afrika nüfusu iki katına çıkacak, 500 milyon yeni insan yaşayacak bir yer bulmak zorunda kalacaktır. Bu da Avrupa'nın bugünkü nüfusunun tümünü Afrika'ya taşıyıp orada yeni evlere yerleştirip beslemeye eşittir.

Sadece bir çeyrek yüzyıl içinde Afrika, yeni kurulacak kentleri beslemek için yabancı arazilerinin çoğunu kaybedecektir. Yarım yüzyıl sonra ise ileri derecede kentleşip sanayileşmiş bir kıta olacaktır. Vahşi ormanlar, otlaklar, bataklıklar ve ormanlar yok olacaktır. Büyük av parkları yerel hayvanat bahçelerine dönüşecektir. Bu olgu giderek hızlanmaya başlamıştır.

Fillerin durumu bu ikilemi açıkça gözler önüne sermektedir. Afrika'nın fil sayısı her on yılda yarıya inmektedir. 1979'da var olan 1,3 milyon fil 1988'de 740.000'e inmişti. Bazı ülkelerde bu artışı hızlandıran kaçak avcılarsa da, kaçak avlanmanın yasaklandığı bazı yerlerde bu kıyım resmi onayla yapılmaktadır. Fillerin şu andaki sorunları ya çok fazla ya da çok az üremeleridir: Doğa dengesini bozmuş bulunuyoruz. Fillerin hızla üremelerine izin verilirse kısa sürede yiyecek bulamamakta ve ölümle karşı karşıya gelmektedirler. Bunu önlemek için çevre korumacılar bu kere eski avcılarının rolünü üstlenmişler ve sürüleri öldürmeye başlamışlardır.

Uganda'da 1924 ile 1969 arasında Avcılık Dairesi'nce 46.000 fil öldürülmüştür. Zimbabwe'de bugün bile her yıl av korucuları tarafından makineli tüfekle yüzlerce fil öldürülmektedir. Bu tüyler ürpertici bir şeydir ve hiç kuşkusuz çevre korumacılar dünyanın değerli yabancı hayvanlarını korumak için para dilenirken ortaya atılan tablo bu değildir.

Güne helikopter uçuşu ile başlanır. Birkaç dakika sonra sürü görülmüştür: Yaşlı dişiler, üreme yaşındaki dişiler, birkaç genç erkek ve birkaç yavru. Helikopter 20-30 fillik bu sürünün üstünden uçarak onları bir araya toplar. Sonra yere konar ve içinden çıkan makineli tüfekli insanlar yayılırlar. Bir işaret üstüne ateş başlar ve gruptaki bütün hayvanlar öl-

dürülür. Vurulan ya da arkadaşlarının vurulduğunu gören hayvanların çığlıkları silah seslerini bile bastırır. Gürültü inanılmayacak gibidir ama uzun sürmez. Büyük bir sürüyü öldürmek sadece 45 saniye sürer. Bir görgü tanığı kıyım sonrasını şöyle anlatmıştır: "Geride sadece büyük bir ceset yığını kalmıştı. Ve sessizlik. Birden bir ses duydum. Bir gurultu, sanki akan küçük bir dere. Birbirleri üstüne düşmüş fillere baktım. Oluk gibi kan boşanıyordu hepsinden. Gurultu sesini çıkaran buydu. O da birkaç dakika sürdü. Sonra... gidip bir ağacın dibine oturdum."

Bu belirli gözlemci gördüğü manzaradan o kadar etkilenmişti ki, bir daha böyle bir programı destekleyememişti. Şöyle bir soru sormuştu kendi kendine: "İnsan zorunlulukları gerektiriyor diye böyle şeyler yapmak zorunda mıyız? Bunu mutlaka yapmamız gerekir mi?"

Ancak bu kişi şunu da biliyordu: Nüfuslarının artışına izin verilirse filler açlık nedeniyle daha korkunç bir ölüme terk edilmiş olacaklardır. Bu neden böyledir? Fillerin doğal yaşam biçimleri böyle olamaz herhalde? Böyle değildir kuşkusuz. Afrika filleri milyonlarca yıl sonunda bir dengeye kavuşmuşlardı. Büyük etoburlar ve tarih öncesi mızraklı avcılar fil sayısını mantıklı bir düzeyde tutabiliyordu. Daha sonraları büyük hayvan avcıları bu eski çağların etoburlarının görevini üstlendiler. Sonra insan nüfusu artmaya başladı ve fillerin doğal yaşam alanları daraldı. Buralarda nüfus fazlalığı ile sorunlar da baş gösterdi. Çevre korumacılar daralan çevreye uydurmak için fil nüfusunu azaltmaya başladılar. Örneğin Uganda'da 1924'te filler toprağın yüzde 75'inde yaşıyorlardı. 1969'da bu oran yüzde 13'e inmişti. Avcılık Dairesi'nin binlerce fili öldürmesine şaşmamak gerekir. Başka bir seçenek yoktu çünkü.

Tutsak hayvanları kurtarıp yabani yaşamın huzur ve sakinliğine döndürmek amacını taşıyan iyi yürekli insanlara bu alanda yer yoktur. Eğer bir Afrika fili iseniz, "kaçak avcılar tarafından olmazsa çevre korumacılar tarafından" öldürüleceksiniz. Tutsak hayvanların yaşamının dehşeti konusunda son günlerde çıkan bir kitapta Afrika'da yavrusu ile bir filin resmi altında şunlar yazılıydı: "Yabani yaşamın güzelliği ve onuru." Keşke öyle olabilseydi.

Tehlike ile karşı karşıya kalan tek yer Afrika değildir. Dünyanın her yanında yağmur ormanları iskâna açılmaktadır. Son kırk yılda bu ormanlar eski alanlarının yarısına inmişlerdir. Her yıl 11 milyon dönüm orman yok olmaktadır. Bu da yıllar boyunca her gün, günün her dakikası yirmi dönüm demektir. Yeryüzünün bilinen bitki ve hayvan türlerinin yüzde ellisi bu tropik ormanlarda bulunmaktadır ve yapılan hesaplara göre ormanların bu ölçüde yok edilmesiyle her gün bir tür ortadan kalkmaktadır. Daha da kötüsü, bir zamanların bu uçsuz bucaksız ormanlarının sağladığı iklim kontrol mekanizması da kaybolmaktadır. Dünya giderek ısınmaktadır. Çok geçmeden kutuplardaki buzlar da erimeye başlayacaktır. O zaman okyanuslar yükselecek, Londra ve New York gibi kentler sular altında kalacaktır. Belki de ancak o zaman yetkililerden biri uyanacaktır. Bu kadar uzun bir zaman beklemek gerçekten esef edilecek bir şeydir.

Çevre korumacı hareket neden daha etkili olamamıştır? Bunun yanıtı bu işle meşgul olan insanlara ilişkindir. Açık söylemek gerekirse bu insanlar aşırı iyi ve aşırı saygılıdılar. Sakin bir şekilde oturup uzun vadeli stratejiler oluşturacak yerde kısa vadeli taktikleri benimsemişlerdir. Para toplayabilmek için gerçek olaylardan çok uzakta yaşayan

zengin kentlilerin duygularına hitap etmişlerdir. Bunu da sınıfta olan en sevimli hayvanları öne sürerek yapmışlardır. Sevimli bir hayvana yardım etmek, insanda iyilik duyguları uyandırır. Bunun için de hayvanın güzel renkli, pek az bulunan, ve yumuk yumuk olması iyidir. Bu yüzden de pandalar bu yarışın galipleri olmuştur.

Böylece çevre korumanın ilk kuralı soyları tükenmekte olan güzel hayvanları korumak olmuştur; kötü hayvanlar başlarının çaresine baksınlardı. Bir zoolog için bu çok kuşku verici bir kuraldır: Bir hayvanın ilginç olması için yok olması gerekiyorsa, ortada bir yanlışlık var demektir. Ancak yine de korumacılar tüm çabalarını soyları tükenmekte olan hayvanlar üstünde yoğunlaştırmışlardır. Bu hayvanlar çevre korumacı gösterinin yıldızları olmuşlar ve hareketi bir seçkinler oyununa çevirmişlerdir.

Burada eksik olan şey bu harekete yön verecek olan temel felsefedir. Bu, en güç olan şeyi başarmak zorunda olan bir harekettir: Kamuoyunu kesin kararlı bir davranıştan vazgeçirtmek. Bu davranış eski totem hayvanları ile Ortaçağ'ın iyi ve kötü hayvanlar kavramından kaynaklanmaktadır. Bunda bazı hayvanların iyi diğerlerinin de kötü olduğu inancı vardır. İnsan düşüncesi yüzyıllardır bu yanlış fikirle beslenmiş olup bunu yerinden atmak için özel bir şeye ihtiyaç vardır.

Her hayvan, her canlı, milyonlarca yıllık bir evrimin sonucudur. Her biri kendi yaşam biçimine uyumludur ve bizim saygımıza layıktır. Korumacıların yanlışlığı her bir hayvanın parasal değeri ile değil, olduğu gibi değerlendirilmesi gerektiğini kavrayamamış olmalarıdır. Her hayvan, güzelliği, sayısının az olması ya da parasal değeri için değil, kendisi için saygı görmelidir. Sıradan bir serçenin en seyrek bulu-

nan cennet kuşu kadar güzel ve esrarlı olduğu anlaşılmadıkça gelecek için pek umut yoktur. Bu anlayışı benimseyene kadar doğayı hep kendi bencilliğimiz ve mantıksız kişisel yanlılığımız ile çarpıtılmış bir aynadan seyretme durumunda olacağız. Korumacı enerjimizi tümüyle duygusal kurtarma çalışmalarına harcayacağız ve bizi huzursuz eden daha geniş kapsamlı küresel sorunları görmezlikten geleceğiz.

Gezegenimizi başka hayvanlarla paylaşacaksa bunu tarafsız olarak yapmalıyız. Geri çekilip türler arasındaki doğal ilişkilerin işlemesine olanak tanınmalıyız. Buna müdahale edecek olursak, bir yazarın Cennetin Bahçıvanları diye çok yerinde bir terimle tanımladığı insanlara dönüşüp hangi hayvanların çiçek, hangi hayvanların çalı olduklarına karar verir duruma düşeriz. Korumacıların şimdi artık öğrenmeye başladıkları gibi bu iş bizim ötemizde bir şeydir. Korumacılar buna yabancı yaşamı koruma diyorlarsa da, bu ancak kör iyimserlerin girişecekleri tuzaklarla dolu bir yoldur. Gerçeği söylemek gerekirse, pek çok umutsuz yerel durumlarla karşılaştıklarından bunu denedikleri için onları suçlayamayız. Bir insanın kaşınmaktan kendini alamayacağı gibi, bunları görmezlikten gelmek de olanaksızdır. Yabancı yaşamı koruma yönteminin merhemi kaşınmayı hafifletebilir ama hastalığı iyi edemez.

Korumacılık tüm sıkıntılara neden olan hastalıkla yüz yüze gelmekten kaçındığı için yolundan çıkmıştır. Hareketi örgütleyenler basit gerçeği görmek istememişlerdir: İnsanın üremesi sınırlanmadığı sürece yabancı yaşam yok olacaktır. Bu konuyu ele almadıkça yapacakları her şey üstünkörü ve gözboyamaca olacaktır. Dev pandayı kurtarma mücadelesini kazanabilirler, ama dünya savaşını kaybedeceklerdir.

Korumacıların bu ana konuya el atmamaları şartıtcı değildir. Bu çok hassas bir konudur. Yüzeyden ele alındığında

hayvanları bebeklerden öne geçirmektedir. Daha da kötüsü, Afrika hayvanlarını Afrika bebeklerinin, Hindistan hayvanlarını Hintli bebeklerin önüne geçirmektir. Korumacılığı insanlığa karşı, hayvanları insanlardan üstün tutuyor gibi göstereceğinden ürkütücüdür de. Bu nedenle bu konudan uzaklaşılmasına hiç de şaşmamak gerekir.

Başka çözümler de aranmıştır. İnsan ile hayvan arasında bir çatışma olmadığı yerlerde hayvanlar aleyhindeki uygulamaların düzeltilmesinin pek çok yolu olduğuna işaret edilmiştir. İşlenmiş toprağımızı hayvanlarla daha başarılı bir şekilde paylaşmanın yolu bulunabilir. Kötü kullanılan toprakları daha iyi işleyerek hayvanlardan toprak alımını durdurabiliriz, ve mümkün olan yerlerde hayvani ürünler yerine hayvani olmayan eşdeğerlerini kullanabiliriz. Bunların hepsi de yararlı önlemlerdir ama sonuçta yeterli olmayacaktır. İnsanın nüfus patlaması her şeyi ezip geçecektir.

Burada politikacıların da bir yararı olamaz. Bütün politikacılar "daha çok hastane, daha çok okul, daha çok sanayi, daha çok konut"tan söz ederler, sanki toplumun tek gelişmesi "daha çok"taymış gibi. Daha iyi hastanelerde, daha iyi okul ve evlerde daha az insan bulunmasının yararlarını asla dile getirmezler. Biyoloji deyimiyse insan türü bir nicelik türü değil, nitelik türüdür. Aşırı nüfus artışından kazanılacak bir şey yoktur; işte bu nedenle korumacıların diğer türlere yer sağlamak için daha az bebek önermekte kaygı duymamaları gerekir. Bu, sanayi devrimi öncesi ülkelerinin insan aleyhtarı tutumları demek değildir. Eğer fikri bir kabul etseleler bu kendileri için büyük bir armağan olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin gerçek zenginlikleri çok büyük ve yarı aç nüfusta değil, dikkatle kısıtlanmış bir nüfusta yatmaktadır. Bunu anlamaları için onlara yardımcı olmak gerekir. Bazı ülkeler yanlışlığa düşüp aşırı nüfusa kavuştular diye aptalca onların ardından gitmenin hiçbir anlamı yoktur. Bu ülkelere dünyanın yabancı yaşamının serbestçe dolaştığı son birkaç

yere sahip olmanın ne demek olduğu anlatılmalıdır. Hayvanların doğal çevrelerinde yaşayabilecekleri ve turist yoğunluğunun onları rahatsız etmeyeceği büyük parklara ihtiyaçları olduğuna inandırılmalıdır bu ülkeler.

Yabanıl yaşamı koruma hareketi, saklandığı dolaptan artık çıkmalı ve insan nüfusunun kontrolü peşinde olduğunu açıkça belirtmelidir.

II

AVLANMAK SERBEST Mİ?

Avlanmak Serbest mi?

İnsan, evriminin sonunda avcı olmuştur: Büyük hayvanları avlayan bir kabile avcısı. Çağdaş kentlerde mızrağı olmadan yiyecek bulmak mümkünse de, bir milyon yıllık bir sürede yaşamak için avlanmak gerekiyordu: Böylece avcılık insan kişiliğimizin mayası olmuştur.

Kentlere sık sık beton ormanı denirse de, gerçekte kent daha çok insan hayvanat bahçesi gibidir, aşırı kalabalık sakinleri kendi yaptıkları çevrenin tutsaklarıdır. Bu hayvanat bahçesinin insanlarından biri çırılçıplak ve hiçbir uygarlık aracına sahip olmadan evrimine başladığı otlaklara bırakılsa ne olurdu? Bu insan kısa sürede kendisinin düşmüş bir melek değil, ayakları üstünde doğrulmuş bir maymun, hem de çıplak bir maymun olduğu gerçeğiyle yüz yüze gelecektir: Tek önemli yanı aşırı büyük beyni olan bir hayvan.

Bu insanın en acil sorunu yiyecek bulmak olurdu. Keskin tırnak ve pençeleri olmadığından avını yenmek için kurnazlığını kullanmak zorunda kalacaktı. Ayrıca arkadaşlarının yardımına ihtiyacı olacak, kabile işbirliği ve grup örgütlenmesi gerekecekti. Beyni, silahları ve karşılıklı yardımlaşma ile yaşayabilirdi bu yeni çevresinde.

Süpermarket çağında bu sorunlar bizden çok uzakta görünmektedir. Günümüzde yiyecek bulmak kolaydır. Avladığımız hayvanlar süpermarket raflarında temiz bir şekilde paketlenmiş durmaktadır ve bizim yememiz için öldürülmüş gerçek hayvanlara hiç benzememektedirler. Çoğunun bir zamanlar oldukları canlı organizmalarla hiçbir benzerliği yoktur. Parça ve dilimler olarak avlanmaktan, kovalamadan ve öldürmeden çok uzaktırlar.

Bu değişim bizim davranışlarımızı nasıl etkilemiştir? Başlangıçta içimizde var olan avcıya ne olmuştur? Avımızı kovalayıp yakalama dürtülerimiz nereye gitmiştir? Yeni beslenme biçimimiz hayvanlar hakkındaki görüşlerimizi nasıl değiştirmiştir?

Bir milyon yıl kadar bir süre atalarımızın hayvanlara karşı basit bir tutumları vardı: Yiyeceklerini avlıyorlar, yırtıcı hayvanlardan uzak duruyorlardı. Başka yaratıklara bir zarar vermiyorlardı: Bu, onların koşullarında anlamsız ve boşuna olurdu. Yaşamak için ihtiyaç duydukları kadarını öldürüp yiyorlar ve sadece kendilerini tehdit eden canlıları öldürüyorlardı. Diğer hayvanlara karşı tutumları bizimkinden çok değişikti. Onları pek çok bakımdan eşitleri kabul ediyorlar, hatta üstün bile görüyorlardı. Pek çok hayvan daha hızlı koşuyordu, koku alma duygusu daha güçlüydü, dişleri daha sağlamdı. Atalarımız onlara saygı duymakta haklıydılar.

Bu aşamada insanla diğer hayvanlar arasında çok basit bir anlaşma vardı: Karnımız toksa ve bize zarar vermiyorsa- nız biz de sizi rahat bırakırız. Bu belki de tek yanlı bir anlaşmaydı, ama zalim ya da abartılı değildi. Hayvanlara, biz aç olmadığımız takdirde müdahalesiz bir yaşantı öneriyorduk; onlardan etlerini ancak gerçekten aç olduğumuz zaman alıyorduk.

Buradaki önemli nokta şudur: Hayvanları öldürmemize rağmen, onlar ölümlerine kadar doğal çevrelerinde yaşıyorlardı. Onları öldürmemize rağmen, öldürme anına kadar yaşam biçimlerine müdahale etmiyorduk. Bu bakımdan herhangi bir yırtıcı türden farksız davranmaktaydık. Farkımız yalnızca gücümüz yerine beynimizi kullanmamızdı. Avlanma sonunda maymun akrabalarımızdan daha çok işbirliğine girmenin yanı sıra, iki ayağımızın üstünde daha çok durduğumuzdan, ellerimizi bin bir işte kullanabiliyorduk. Silah ve araç gereç kullanmak artık bizim için doğal bir şey olmuştu.

Güçlü bir bölgencilik gelişimi, işbölümü ve konuşma ile birlikte avcılık yaşam biçiminden yeni bir üreme biçimi de doğmuştu. Bütün bunlar beslenme alışkanlıklarından, meyve toplayıcılığında avcılığa geçişten doğmaktaydı. İnsan yolumuzda bizi küre çapında başarıya götüren büyük bir değişimdi bu.

Otoburlar ile etoburlar arasında iki büyük fark vardır. Sağlıklı bir bedeni bitki diyeti ile yaşatmak için çok daha uzun zamana ihtiyaç vardır. Goriller gibi otoburlar beslenme dışında başka bir şey yapacak zaman bulamamaktadırlar. Sabah uyanır uyanmaz yemeye başlarlar, öğle uykularına kadar yerler, uykudan sonra gece uyuma vakti gelene kadar yine yerler. Kavga, çiftleşme, oyun ve düşmanlarıyla uğraşma gibi diğer faaliyetler gün boyu süren bitki çiğneme işlemi arasında kısa kesintilerdir. Buna kıyasla etoburlar besleyici besinlerini çok kısa bir sürede yedikleri için başka şeye ayıracak zaman bulurlar. Bu, bir piton yılanı için uzun bir uyku ve sindirim süresi demekse de, insanlar için yaratıcı ve hayal gücünü çalıştırıcı bir zaman demektir. Yediğimiz eti artırmak gibi basit bir yöntemle aklımızı daha üstün şeylere çevirme fırsatını elde etmişizdir.

İkinci bir fark da besinin elde ediliş biçimindedir. Otoburların işbirliği yapmalarına gerek yoktur. Bir eriği yemek için onun çevresini sarıp alaşağı etmeleri gerekmez. Bir elmayı sinsice pusuya düşürmek için gerekli taktikleri tartışmaya gerek yoktur. İşbirliği ve iletişim için acil bir gereksinime duyulmaz. Ama etobur için bu yeteneklerin geliştirilmesinin yaşamsal önemi vardır. Et yemek bize, birbirimize yardım etmek ve ortak sorunlarımıza konuşarak çare bulmak olanağını getirmiştir.

Ancak, bu yeni beslenme biçimimizin getirdiği büyük yararlar tam bir değişiklik gerektirmemiştir. Yemek alışkanlığımızdaki et miktarını artırmamız yeterli olmuştur. Bütün maymunlar az miktarda et yerler, normal besinleriyle birlikte böcekler, küçük kuşlar ve yumurta da alırlar. Ve bütün insanlar, hatta Eskimolar bile, günlük besinleriyle bir miktar sebze alırlar. Ancak az et yemekten çok et yemeye geçiş, bizi, şaşılacak derecede başarılı evrim yolumuza başlatmaya yeterli olmuştur.

Bir milyon yıl süren avcılık döneminde bazı fizyolojik değişikliklere de uğradık. Sindirim sistemimiz yeni rejime uyum sağladı. Çocuklarımızda yüksek bir protein ihtiyacı gelişti; yetişkinlerin dört katı kadar. Bu da bir çocuk için etsiz rejimin çok tehlikeli olacağı ve sonuçta yerel nüfusta hızlı bir eksilme görüleceği anlamına gelir.

Ayrıca hem çocuklarda hem yetişkinlerde insan nüfusunu ya et yemeye ya da yok olmaya zorlayan genetik değişimler oldu. Biyomedikal uzmanlara göre şimdi bizde sekiz gerekli amino asidi üretmek için gerekli gen dizileri artık bulunmamaktadır. Bunları sadece etten alabiliriz. Ve bunlar da ette, sindirim sistemimiz için gerekli dengede bulunmaktadır. Bitkilerde bu amino asitlerden bazıları bulunabilir, an-

cak bunları tek tek aldığımız takdirde hiçbir yararları olmayacaktır. Bir besinde bunlardan bir tanesinin bile bulunmaması bulunan diğerlerinin yararsız olmasına yol açacaktır. Bu da et rejimimizi sürdürmemiz ve otoburlar dünyasına dönmememiz için bir başka evrimsel emniyet süpabı olarak görülmektedir.

Erkeklerin eve et getirdikleri ve kadınların basit bir yemek için ot topladıkları ilkel avcı kabilelerinde ara sıra çekilen açlık dışında başka bir beslenme sorunu olmasa gerekti. Geçmişin o günlerini sıkıcı ve vahşi olarak düşünürsek de, gerçek çok daha başka olmalıdır. Tarih öncesi avcısı; işbirliğine yatkın, duygulu, zeki ve çok başarılı bir insandı. Kendi çapına göre varlıklı sayılırdı. Eski Taş Çağı'nın tüm insan nüfusunun 2-3 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Herkes için yeterli toprak vardı, av hayvanı boldu ve avlanma bölgeleri sınırsızdı.

Bundan çok sonra, yaklaşık on bin yıl önce avcı atalarımız küçük ama çok önemli bir adım attılar. Tahıl yetiştirmeye başladılar. Bu onlara depolayabilecekleri bir besinin ek zenginliğini sağlamıştı. Avcı artık yeni bir insanın, çiftçinin gölgesinde kalacaktı.

Ve kuşkusuz kaçınılmaz olarak çiftçilerin ekinleri davetsiz konukların saldırısına uğradı. Otoburlar ekinleri yiyerek çok ciddi bir bela olmaya başlamışlardı. Çiftçiler zamanla bu hayvanları tuzağa düşürüp yakalayarak ekinlerin yetiştirilmesinde kullanabileceklerini öğrendiler. Hayvanlar sütleri için de saklanabiliyor, et ve deri ihtiyacı oldukça öldürülebiliyordu. Ekinler insanlara yiyecek sağlamakla kalmayıp bölgeye eti için yenecek hayvanları da çekiyordu. Artık avlanmaya gerek yoktu: Av insanın ayağına geliyordu ve hayvan yetiştiriciliği başlamak üzereydi.

İnsanlığın büyük bir bölümünü avcılıktan çiftçi yaşantısına geçiren bu gelişme olmuştur. Artık yabancı hayvanlar tut-sak edilip insan kontrolünde üretiliyor, aradan kuşaklar geç-tikçe bunların daha uysal, et ve süt verimi daha yüksek olan-ları seçiliyordu. Yeni bir Hayvan Sözleşmesi yapılmıştı: Hay-yanlar bize emeklerini, etlerini, süt ve derilerini veriyorlar, biz de onlara yiyecek, barınak ve yırtıcı hayvanlardan korun-ma sağlıyorduk.

Avcılıktan çiftçiliğe geçiş bizi daha yerleşik olmaya zor-ladı. Titizlikle ektiğimiz toprağımıza bakmak için belirli yer-lere bağlıydık artık. Avcılar hep bir üstten harekete geçerler-di, ancak bu üs hayvanların bulunduğu yere taşınabilirdi. Toprağını ekmek için o kadar zaman harcayan çiftçi çok da-ha sabitti. Bu da kendi sorunlarını birlikte getirmişti. Çiftçi yiyecek bolluğundan memnun olabiliyordu, ama yerel felaketle-re açıldı artık: Kuraklık ya da sel basması, ürününü yok ede-bilir, hastalık hayvanlarını öldürebilirdi.

Günümüzde Üçüncü Dünya'nın bazı bölgelerinde çiftçi-ler hâlâ bu sınırdan yaşamaktadırlar. Hayvanları ile çiftçi ya birlikte refaha kavuşurlar ya da birlikte yok olurlar; bu çiftçi-lerle hayvanları arasındaki bağ, varlıklarının en önemli unsu-rudur. Hayvan ile insan, yaşamak için birbirlerine muhtaçtır-lar. Sanayi çağında yaşayan çağdaş insan bu bağın önemini kavramakta güçlük çeker. Bu, çiftçi ile hayvanları arasında çok yakın, kişisel bir ilişkiyi içeren bir anlaşmadır. Bu ilişki hayvanların ilk kez evcilleştirildiği 8000 yıl öncesine kadar gitmektedir.

Uygarlığın beşiği olan Ortadoğu'nun yerleşim bölgele-rinde bulunan hayvan kemiklerinin incelenmesinde hayvan-ların evcilleştirilmesi hakkında birşeyler bilebiliyoruz. On bin yıl önceden kalma buğday ve darı gibi tahıl ürünleri bu-lunmuşsa da, bu erken çağdan kalan hayvan kemikleri hâlâ geyik ve tilki gibi avlanan hayvanların kemikleridir. Sonra,

9000 yıl kadar önce bu durum değişmiştir: Bu dönemde keçi ve koyun yeniyordu ve evcilleştirilmiş besin zamanı başlamıştı. Bundan bin yıl sonra sığır ve domuzlar da bunlara katıldı. Tümüyle yeni bir yaşam biçimi başlamış ve temel çiftlik hayvanları ailesi kesin olarak yerleşmişti.

Ne olduğunu biliyoruz; ama bu neden olmuştur? Avlanmak ve meyve toplamak toprağı işlemekten, ürünü kaldırıp öğütmekten, sonra da tutsak hayvanları beslemekten çok daha kolaydı. Çiftçiliğın bazı avantajları vardı kuşkusuz - yiyecek depolamak ve açlıktan kurtulmak gibi - ama bu hareketi, bu avantajlar belli olmadan ilk başlatan neydi? Zahmet-siz avcılıktan çiftçiliğın yorgunluğuna geçmenin nedeni ne olabilirdi?

Bunun yanıtı nüfusun artmış olmasıdır: İnsan soyu çok başarılı olmaya başlamıştı. Türün sayısı giderek artıyordu ve belirli bir bölgede daha çok beslenecek insan vardı artık. Hızla ürüyor ve öylesine yayılıyorduk ki, artık basit avlanma bizleri besleyemez olmuştu. Bazı bölgelerde av hayvanları da azalmaya başlamıştı. Büyük miktarlarda yiyecek üretmenin bir yolunu bulmalıydık. Tahılı depolamak kolaydı: Bunun için barınaklar yapar ve tahılı ilerde kullanmak için saklayabilirdik. Ama et dayanmadığı ve biz de henüz tütseleyip kurutmayı öğrenmediğimiz için eti saklayamazdık. Hayvan beslemek çok daha zahmetli olmasına rağmen bizi kurtaracak tek yol canlı kiler, yani evcilleştirilmiş hayvanlardı.

İnsanlık bu büyük adımı atarken davranış açısından geri bir adım atmış oluyordu. Avlanma arasında gülüp eğlenecek zamanı olan cesur avcı şimdi yaşantısı sadece çalışma olan bir iş hayvanına dönüşmüştü. İlk çiftçinin monoton yaşantısında artık heyecan kalmamış ve çiftçi, davranışları açısından âdeta hayvanlaşmıştı. Hâlâ et ve sebze yiyordu ama şimdi bunu insanlık öncesi otobur ataları gibi sıkıcı ve monoton bir yolla elde etmekteydi.

Bu, çözümlenmesi gereken uzun vadeli bir sorundu, ancak daha önce üstesinden gelmesi gereken şeyler vardı. Yerleşik çiftliklere dadanan tek hırsız hayvanlar değildi. Göçebe kabileler gelip hazır bir şekilde bağlı buldukları hayvanları alıp götürüyorlardı. Bu dönemde ilginç bir ayrım ortaya çıktı: Sürü halinde oradan oraya götürülebilen evcil hayvanlar göçebelerin, güdülemeyenler de yerleşik çiftçilerin oldu. Büyükbaş hayvanlar, koyun ve keçiler güdülüyor, ama domuzlar güdülemiyordu. Göçebeler düşmanları olan yerleşik çiftçilerin simgesi olan domuzlardan nefret etmeye başladılar. Göçebe kabilelerden daha sonraları çıkan kültürler domuz etinden nefret ettiler; bunlardan gelen Sami ırkından Yahudi ve Müslümanlar hâlâ domuz eti yemezler. Günümüzde domuz etini reddetmek için uydurma bir tıbbi neden verilirse de, bu aslında göçebelerle yerleşikler arasındaki binlerce yıllık düşmanlığın modern bir biçimde sunulmasından başka bir şey değildir.

Göçebelik yeni beceriler getirmişti. Çobanlar sürüleri gütmekte usta oldular. Yerleşik çiftçilerin aksine hayvanlarını daha çok serbest bırakıyorlardı; hayvanlar kendileri otlayarak besleniyorlar, ama serbestlikleri de bir derecede sınırlı oluyordu. Bunun için bir kaç yol vardı: Sürüyü toplamak için köpeklerden ya da atlardan yararlanılıyor, ya da çobanların beslenmek için kendilerine gelmek üzere yetiştirdikleri özel koyunlar sürünün arasına salınıyordu.

Bazı çobanlar için büyük bir sürüyü kontrol altında tutmak bir sanat olmuştu. Sürünün her hayvanı tanınmak zorundaydı, bu yüzden hayvanların sırtlarına parlak boyalar sürülüyor, bu da otlakta çok hoş bir görünüm yaratıyordu. Bu tekniği küçümseyen başka çobanlar ise, insanın kalabalık arasında dostlarını seçebildiği gibi kendilerinin de sürünün hayvanlarını tek tek tanıyabileceklerini iddia ediyorlardı.

Hayvan gütme sürekli bir dikkati gerektiriyorsa da, çift sürmek kadar sıkıcı değildi. Hem insan hem hayvan için iyi bir anlaşmaydı bu: Ben sana bakıp canlı ve doğal bir yaşam sürdürmeni sağlayacağım, karşılığında da sonunda seni yiyeceğim.

Göçebelğin henüz düzenli tarlalara bölünmemiş topraklarda yaşadığı yerlerde bu sözleşmeye hâlâ uyulmaktadır. Örneğin Afrika'da Masailer gündüzün sürülerini otlığa çıkartıp geceleri çevresi çitle örtülü barınaklarına getirirler, ot azaldıkça yeni yerlere götürürler. Hayvanları onlar için öylesine önemlidir ki, onları öldürmek istemezler. Onların süt ve kanını alıp yaşamalarına izin verirler. Hayvanlar bu gönülsüz kan verici rollerini fazla itiraz etmeden kabullenirler; sonuçta bu iri bir sineğin ısırmasından farksız bir şeydir. Masailer için ise bu protein ve yaşamaya devam demektir. Kabile binlerce yıldır sürdürdüğü bu yaşam biçimini değiştirmeye karşı direnmektedir. Bu tür göçebelerin hayvanlarıyla olan basit anlaşmaları hiç kuşkusuz geçmişin avcılarının günümüzdeki en yakın örneğidir.

Amerikan batısının kovboylarının da buna benzer bir yaşamları vardır; onlar da sürülerini geniş otlaklarda başıboş bıraktıktan sonra pazara götürürler. Burada da hayvanlar pek bir müdahale ve kontrol olmadan yaşarlar; burada da yerleşik çiftçiliğe kıyasla daha az çalışma vardır. Ancak bugün durum çok değişmiştir. Hayvancılığın yerini yüksek teknoloji hayvan istasyonları almıştır ve bugün hayvan yetiştiriciliği mekanize bir süreçtir. Eski Vahşi Batının hem insan hem hayvan için var olan özgürlüğü, her ikisine de bir yararı olmayan kişiliksiz yürüyen bant sistemine dönüşmüştür.

Göçebe yaşam sürdüren insanlar için bir sorun vardı: Hayvanlar artık avlanmıyordu. Hayvan öldürmek tekdüze

bir iş olmuştu. İnsanların tehlikeli vahşi hayvanlara karşı bütün becerilerini gösterdikleri o eski avcılık dürtüsü ne olmuştur? O heyecan, o cesaret ve güçlülük sınavları nereye gitmiştir? En eski uygarlıklarda bile bu ikilem vardır: Onlar buna yanıtlarını bize dramatik mağara resimleri biçiminde bırakmışlardır.

Yaşam için yapılan avcılık bir spora dönüşmüştür. Avlanarak beslenme ihtiyacı yok olmuş, ama av heyecanını yaşamak isteği kalmıştı. Bunun çözümü de avlanmak için avlanmaktı. Avların yenmesine bile gerek yoktu: Avın amacı heyecanı, tehlikeyi yaşamak, erkeklik ve cesaretini kanıtlamaktı.

* * *

Hayvan Sözleşmesi artık değişmiştir: İlk avcılar olarak yalnızca hayatta kalabilmek için öldürüyorduk; ilkel güdüleri etkin çiftçilik teknikleriyle bastırılmış sporcu avcılar olarak eğlence için öldürmeye başladık. Bu, saldırıya uğrayan türlerin çoğalması demektir ve zamanla kımıldayan her şey av oldu.

Eski çağlarda büyük hayvan avcıları serüvenlerini aşırı abartmalarla yazmaya başlamışlardı. Bunlar bu geleneği yirminci yüzyılın başlarında da sürdürdüler. Ancak gerçek yaşam filmleri bunları, bir eleştirmenin dediği gibi, 'kıllı - Hemingway korkakları' olarak açıkça gösterdiği için buna bir son verdiler. Ancak gerçek henüz ortaya çıkmadan, bu gereksiz hayvan kıyımını kendilerine ve dostlarına haklı göstermek için hayvanların vahşiliği konusunda pek çok şey uydurmuşlardı.

Victoria çağı avcılarının Hindistan ve Afrika'da öldürdükleri hayvanların çoğu, kendilerine yöneltilecek silahlara ap-

tal aptal bakmakla yetinmişlerdi. Onları öldürmenin çiftlikteki bir ineği öldürmekten farkı yoktu; Bu yeni avcılar şişinen zorbalardan başka bir şey değildiler. Yeni silahlarıyla korkacakları bir şey yoktu; ancak içlerindeki o eski avcı dürtüsüyle serüvenlerini tehlikeli göstermek ihtiyacındaydılar. Bu, bizimle dünyanın en zarif ve dramatik yabancı canlıları arasındaki anlaşmanın çiğnenmesinin acıklı bir örneğiydi.

Dünyanın hayvanların çektikleri acıya daha duyarlı olduğu ve doğayı öldürmek yerine incelemenin değerinin anlaşıldığı günümüzde büyük hayvan avcılığı hâlâ gündemdedir. Çağdaş Texas'ta zenginler dünyanın her yanından getirilmiş hayvanların üretildiği özel çiftliklerde safarilere giderek gönüllerince avlanabilirler. Burada her hayvanın özel bir fiyatı vardır:

Zebra	\$ 5000
Ceylan	\$ 3000
Bizon	\$ 2500
Geyik	\$ 2500
Vaşak	\$ 500

Bu gibi hayvanlar özel çiftliklerde yetiştirilip sonra avcılarının teleskopik tüfekleriyle öldürülmeleri için Texas kırlarına salınmaktadır. Renkli broşürlerde yeni öldürülmüş hayvanların yanında çömelmiş gülerken poz veren müşterilerin fotoğrafları yer almaktadır. 1890 ile 1990 arasındaki tek fark, yüz yıl önceki avcılar ayaklarını hayvanların üstüne dayayıp resim çektirirlerken, bugünkülerin hayvanın boynuzlarını göstermek için kafasından tutup havaya kaldırmasıdır.

Texas'ta avcılar için egzotik hayvan yetiştirme 1930 yılında başlamıştır. O günden bu yana 370 çiftlik egzotik hayvan yetiştirmektedir. 1980'lerde yapılan bir sayımda Texas'ta 59 tür egzotik hayvan yetiştirilip avlandığı saptan-

mıştır; bu hayvanların sayısı da 120.201'dir. Bu çiftliklerdeki hayvanlar özel mülkiyette kabul edildiği için Texas'ın her yıl kısa bir süre avlanmaya izin veren yasaları buralarda geçerli değildir. Canı zebra avlamak isteyen biri bunu yılın isteği gününde yapabilir.

Texaslı çiftçiler bu yüksek derecede yapay safarilerini nasıl haklı göstermektedirler? Eleştirilerin çoğu bu tür bir avcılığın yalnızca en çok duygusuz insanlarca kabul edilebilir bir şey olduğunda toplanmaktadır. Hayvan çiftliği sahipleri için ise bu yeni bir koruma biçimidir ve bunu şiddetle savunmaktadırlar. Birisi yakınlarda şöyle demişti: "Yeni Afrika olacak burası. Bunun bir gün gelecek kuşaklara aktarabileceğimiz bir şey olduğuna eminim."

Mirasçılarına bırakmayı umdukları şey, Texas otlaklarında giderek gelişen bir yabancı hayvan sürüsüdür. Geyik, antilop ve diğer hayvanlar pek uyum sağladıkları bu ortamda öylesine üremektedirler ki, sayıları insanı güç durumda bırakmaya başlamıştır. Şu anda 38.000'den fazla geyik vardır ve diğer tropik kuşak hayvanlarının sayısı onar bini aşmıştır. Texas otlaklarında özgün yurtlarından çok daha fazla olan türler de vardır. Bu da garip bir durum doğurmuştur; Asya antilopu Texas'ta lokanta menülerinde yer alırken Pakistan hükümeti nesli tükenmekte olan bu hayvanı destekleyebilmek için Texas'tan on beş tane ithal etmiştir.

Bu durumda Texaslı çiftçileri büyük arazilerini turistlerin hayvanları vurmaya değil de, resimlerini çekmeye gelecekleri yabancı hayvan parklarına dönüştürmelerini engelleyen nedir? Çiftçiler böylece kana susamış ilkeller olarak adlandırılacakları yerde yabancı yaşamın gerçek koruyucuları olabilirler.

Bu sorunun yanıtı sadece ekonomiktir. Zengin avcılar kan dökmek için o kadar büyük paralar ödemektedirler ki,

safarilerden elde edilen para, koruma planlarını olanaksız kılmaktadır. Bir çiftçi bunu şöyle dile getirmiştir: "Soyu tükenmek üzere olan türleri yetiştirme izni verilirse bunları doğal çevrelerine gönderebiliriz." Avcılığa kısıtlamalar getirilirse Texas'taki bu sanayiın çökeceğini ve ithal edilmiş hayvanların öldürülmeleri gerekeceğini iddia etmektedirler. Ayrıca, yabani hayvan parklarının bir iyileştirme olacağı fikrini de kabul etmemekte ve hayvanat bahçesi hayvanlarının doğaya döndükleri anda yok olacak yumuşak huylu ve şımartılmış hayvanlar olduklarını söylemektedirler. Oysa çiftliklerde yetişen hayvanlar daha başarılı olacaklardır: "Bunlar değişik otları değişik zamanda yiyeceklerini bilmektedirler, sonra bölgede çakal ve kurt olduğundan, özellikle yavrulama döneminde, yırtıcı hayvanlara karşı koymayı da bir ölçüde öğrenmektedirler... Bunlar çok daha dayanıklı ve doğaya dönmeye hazır hayvanlardır."

Son savundukları nokta da, zengin avcıların aslan, kaplan ve kurt gibi hayvanların yokluğunda sürü için yırtıcı hayvanların görevini üstlendiğidir. Avcılar olmasa sürüler kısa zamanda çoğalacak ve hayvanların beslenmesi güçleşecektir. Sürülerin çoğunda erkek hayvan fazlalığı vardır ve avcılar da en çok bunları vururlar. Avcıların en büyük ve geniş boyuzlu yaşlı erkekleri vurmak istemeleri yüzünden genç erkekler doğal olarak üreme sürecini üstlenirler.

Afrika'da ve başka yerlerde ileri sürüldüğü gibi, büyük hayvan avcılarının sınırlı avlanmaları, değerli bir koruma aracı olarak görülmektedir: Bunlar hayvan sayısını azaltarak doğanın aradığı dengeyi sağlamaktadırlar. Koruma yanlısı avcılar bu düşünceyle rahat uyuyabilirler, ama bu görüş onların karşıtlarını asla tatmin etmemektedir. İdealistler durumun ekonomik yanını düşünmeyi bile reddederek, tek amacımızın doğal nüfusa müdahale etmeyip, insanlar sahne-

ye çıkmadan önce olduğu gibi, bu işi doğaya bırakmamız olması gerektiğini söylemektedirler. Bu hayvan özgürlüğü taraftarları yabanıl hayvanları yabanıl ortamlarında bırakarak yırtıcı hayvanlarla avları arasındaki eski ilişkiyi bozmamamızı isterler. Ancak dünya çapında bir zarar verilmiş olduğuna göre bu gerçekçi olmayan bir görüştür. Gerçekten yabanıl olan alanlar çok az ve birbirlerinden çok uzaktadır; insan nüfusu da, ideal durumun bir daha asla umulamayacağı kadar hızla büyümektedir.

Daha az idealist olan diğerleri, hayvanların sayısı artıyor ve azaltılması gerekiyorsa, bunun bir zevk temeline dayanılarak yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Kendisini öldüren kişinin davranışının bir geyiğe yararı yoksa da, insanların hayvanlara karşı daha az saldırgan bir tutum içinde olmalarına yardımcı olabilir. Botanik çevreyi korumak için hayvanlar öldürülecekse, böyle bir ihtiyaç doğduğunda bunu çiftçiler yapabilir. Böylece avcıların kana susamış davranışları desteklenmemiş olur ve toplum zamanla hayvan kanı dökmenin doğru ve haklı bir şey olduğu kavramından uzaklaşır. Bu kavram toplumun büyük bir kesimi için çoktan ölmüş ve gömülmüştür, ancak, çok güçlü av ve silah lobisinin avcılığı sürekli desteklemesiyle yine de canlı tutulup gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Texas hayvan sanayiünün bu geçerli eleştirisi işin ekonomik yanına bir yanıt getirmemektedir. Bazı insanların hayvan öldürme zevkini tatmin için binlerce dolar ödemeye hazır olmalarına bir çare bulunmalıdır. Fotoğraf safarisi bu çarelerden biridir. Amerika'da hayvanların özgün yurtlarındaki insan nüfusu patlamasına dayanabilecek çok büyük bir yabanıl yaşam alanı kurulması da bir çare olabilir.

Bugün sadece çok zenginler avlanacak yer bulabilirler. Kalabalık kentlilerin böyle bir yerleri yoktur. Bu ilk olarak Roma döneminde hissedilmiştir. Çare, avlanmayı kente getirmektir. Bunun için de çok büyük amfiteatrlar yapıldı. Eski zaman Avrupa'sında en büyüğü Roma'daki Colosseum olan 70'den fazla amfiteatr bulunuyordu.

Amfiteatrlarda 400 yıldan fazla bir süre hayvan kanı dökülmüştür. Bilinen dünyanın her tarafından getirilen yabani hayvanlar Roma kentlerindeki dev arenalarda avlanıp öldürülürlerdi. Colosseum'un açılış gününde 5000 hayvan öldürülmüştü. Bundan sonraki iki günde de 3000. Avcılığın iyice çığırından çıkmasıydı bu. Bir arenada 300 devekuşu ve 200 dağ keçisi öldürülmüştür. Kıyımdan hiçbir hayvan kurtulamamıştır. Aslan, kaplan, ayı, boğa, leopar, zürafa ve geyik, öldürülen hayvan türlerinden ancak birkaçıdır. Bu kent- sel avlanma gösterisi o kadar tutulmuştu ki, komşu bölgelerde bir tek hayvan bile kalmamıştı. Roma kıyımı başlamadan önce Kuzey Afrika'da fil, Nubia'da suaygırı ve Mezopotamya'da aslan vardı. Roma'daki gösteriler sona ermeden binlercesi yakalanıp kalabalıkların alkış ve çığlıkları arasında öldürülen bu hayvanlardan yurtlarında bir tane bile kalmamıştı.

Bu arena avlarının masrafı akıl almayacak kadar büyükse de, Romalı yöneticiler sıradan halkı eğlendirmek için bunu gerekli buluyorlardı. Halk tarafından hiç tutulmayan bir lider, selefinden daha görkemli bir gösteri düzenlediği takdirde Roma halkının sempatisini kazanabilirdi. En kötü aşırılıklara yol açan işte bu rekabet unsuru olmuştur. Bu, kimi zaman sayılarla etkilemek demektir: Bir kerede 500 aslan veya 410 leopar ya da 100 ayı. Kimi zaman egzotik hayvanlara gerek duyuluyordu: Suaygırları, gergedanlar, ve bir keresinde özel bir havuzda 36 timsah.

Roma halkı hep oradaydı ve kan dökümünü alkışlıyordu, ancak onlar bile bazı gösterileri hazmedemiyorlardı. Bir keresinde aşırı silahlı bir grup insana karşı yirmi yetişkin fil

çıkarıldığında dev hayvanların çığlıkları öylesine müthişti ki, halk zalimliği için imparatoru yuhalamaya başlamıştı. Yine de kıyımın son bulması ve hayvan oyunlarının terk edilmesi için çok uzun bir süre geçmesi gerekecekti. O zaman da, bunu sona erdiren şey, kanlı vahşeti değil, giderek artan masrafi olmuştur.

Avrupa, beşinci yüzyıldan sonra daha küçük çaplı kent- sel avcılık gösterileri ile yetinmek zorunda kalmıştır. Bunlar hayvanlar ve insanlardan daha az cesaret bekleyen daha vahşi ve küçültücü gösterilerdi. En popülerleri olan hayvan-yemleme köpekler bir kazığa bağlı bir boğa ya da ayağa saldırtı- lırdı.

Halk da soylular da bu gösterilerden zevk alırlardı. Bi- rinci Elizabeth kendisini ziyaret eden sefirleri eğlendirmek için bu tür gösteriler düzenletirdi. Bunlara bayağı zulüm ola- rak değil de halka hoş vakit geçirtme gösterileri olarak bakı- lırdı. Belediye başkanlarının resmi görevlerinden biri de bu tür eğlenceler düzenlemektir. Leicester kenti tutanak defte- rinde şöyle bir kayıt vardır: "Hiçbir kasap hayvan-yemleme- ye katılmamış bir boğayı satmak üzere öldüremez." Bu kent- sel avlanmaya karşı yükselen seslere ancak on yedinci yüzyıl- da rastlıyoruz. Samuel Pepys, günlüğünde, karısını köpekler- in saldırısına uğrayan bir boğayı görmeye götürdüğünü ya- zar ve şöyle der. "... ama bu pek kaba ve çirkin bir şey." Bir- kaç yıl sonra John Evelyn, arkadaşları ile böyle bir boğa ve ayı gösterisine katıldıktan sonra günlüğüne şunları yazar: "... Bu kaba ve pis eğlenceden çok sıkıldım."

Yükselmeye başlayan bu önemli seslere rağmen kent kı- yımı 1835'te yasaklanana kadar devam etmiştir. Bu yasanın muhalifleri hayvan-yemlemenin kaldırılmasının "ulusal ka- rakteri zayıflatacağı ve sonuçta İngiltere'nin dünyadaki yük- sek yerini kaybedeceği" düşüncesindeydiler. Ancak, yasa ka- bul edildi. Sonra da dünyadaki bu kanlı sporlar birer birer yok olmaya başladılar.

İnsanların bağılı hayvanların işkence edilip öldürülmesinden ne zevk aldıkları pek bilinemez ama, günümüzde de bunun bir kalıntısı vardır. Daha eski ve vahşi bir çağın son kalıntısı olan boğa güreşi hâlâ uygarlığımızı lekelemeye devam etmektedir.

Diğer bütün kentsel gösteri biçimleri terk edilmişken boğa güreşinin devam etmesinin bir açıklaması vardır. Saldıran boğa vahşi kuvvetin ve hayvan gücünün en üst noktası olarak görülmüştür. Bir insanın böylesine korkunç bir hayvanı öldürmesi öylesine bir kahramanlık gösterisiydi ki, bu eylem daha ilk günlerinden beri dini bir önem kazanmıştı. Bu bir bakıma insanın eski avcılık cesaretinin en üst düzeyde törensel bir cisimleşmesidir. Eski dünyanın her yanında boğa kültleri vardı ve bunlar Hıristiyanlığın belli başlı rakiplerinden biriydi. Bu törensel öldürme kavramının kalıntıları Ortaçağ'a kadar devam etmiştir. Bu dönemde cesur şövalyeler becerilerini at sırtından boğaları mızraklayarak gösterirdi. Bu uygulamanın on altıncı yüzyılda Papa tarafından yasaklanmasının nedeni, çoğunlukla atların karnının deşilmesi ve boğaların yavaş bir ölümlerle ölmeleri değil, pek çok soylunun ciddi yaralar almasıydı. Papanın öncelik anlayışı buydu. Yasaklama pek etkili olmamış, ancak, on sekizinci yüzyılda çok sayıda şövalyenin boğalar tarafından öldürülmesi üzerine bu spor soylulara yasaklanmıştır.

Onların rolünü Seville mezbahacıları almıştır. Atları olmayan bu kişiler çok daha cesur bir gösteri sunarak yayan dövüşmüşler ve bundan da matador doğmuştur. Matador boğaları mezbahada öldürecek yerde bir arenada öldürürse çok daha fazla para kazandığını görmüştü. Bir ön eğlence olarak yorgun yaşlı atlar arenaya getirilip boğalara boynuzlatılıyordu. Bu kanlı oyunları binlerce kişinin zevk duyarak

seyretmesi insan kişiliğinin kaygı verici yanlarından biridir. Çoğumuz için avcılık dürtüsü kolaylıkla sembolik bir eşitime döndürülebilir bir şeydir, ama bunun o ilkel biçimine bu kadar kolaylıkla döndürülebilir olması şaşırtıcıdır. Boğa güreşi dünya genelinde 450 arenasıyla büyük bir spor olmuştur. Bunların çoğu İspanya'daysa da, 80 tanesi Meksika'da, ve diğerleri de Venezüella, Peru, Kolombiya, Ekvator, Bolivya ve güney Fransa'dadır. Her ne nedenle, papalık fermanı-na rağmen bu bir Katolik sporudur. Portekiz'de de arenalar vardır, ancak orada boğa son işkenceden kurtulup meydan-da öldürülmez. (Ama arenadan çıktıktan hemen sonra öldürülür.)

İspanya'da yılda 1000 boğa güreşi yapılır ve bunlarda 4500 boğa öldürülür. Her boğanın ölümüne kadar 15 dakika geçer. Gösteri devam ederken geleneklere uyularak öldürülen ilk boğanın hayaları pişirilip arenadaki resmi kişilere sunulur. Bu da bize boğa güreşinin gerçek anlamını göstermektedir: Boğa, hayvan olarak değil, ilkel bir sembol olarak görülmektedir. Ortada işkenceyle öldürülen bir hayvan yoktur, üstesinden gelinen bir sembol vardır.

Buradaki anlaşmanın görüldüğü kadar sert olmadığı söylenebilir. Boğanın dört beş yıl yaşamasına ve bu yılları lüks içinde geçirmesine izin verilmektedir. Oysa eti için beslenen hayvanların ömrü bunun yarısı kadardır. Boğa, başına geleceklere bilmemektedir, arenaya çıkınca da adrenalin salgısı çok arttığı için, savaş alanındaki bir asker gibi, aldığı yaraları hissetmez. Ölümü de vahşi köpekler tarafından parçalanan bir boğanıkinden daha kötü sayılmaz.

Boğa güreşi işte böyle savunulmaktadır, ancak tarafsız bir gözlemcinin seyircilerin yüzlerindeki ifadeden hoşnut kalması çok güçtür. Boğa, eleştirenlerin söylediklerinden da-

ha az acı çekiyor olabilir, ama heyecanlı yüzlerin gerisindeki beyinler gerçekten de bu görkemli hayvanın yaşamasından çok ölmesinden mi zevk almaktadırlar? Bunlar kendilerini canlı şeylerden böylesine uzaklaştırabiliyorlarsa, o zaman insanı doğadaki her şeyden üstün tutan peri masalına inanmışlar demektir. Eğer boğa doğanın bir sembolüyse, biz onun törensel yıkılışını yeniden sahnelemekte ve bundan zevk almaktayız. Bu da biyosferimizin geleceğinin en azından çok tehlikede olduğunu göstermektedir.

Duyabilenler için, ABD'nin güney eyaletlerinde 1960'larda ve 1980'lerde tehlike çanları çalmıştır. Louisiana'da eski Roma tipi kanlı arena sporlarının bir kamu eğlencesi olarak yeniden düzenlenmesi ciddi olarak önerilmiştir. 1969'da eyalet spor tesislerinde paralı seyirciler önünde insanlarla aslanlar arasında karşılaşmalar yapılması istenmişti. Aslanlarla karşılaşma 'hayvana avantajlı olmayan özel bir yüzeyde' yapılacaktı. Böylece aslanın pençeleriyle yere tutunması önlenmiş olacaktı. Hayvan kayacağı için karşılaşma daha eşit koşullar altında gerçekleşecek ve insan rakibinin kılıcına daha kolay hedef olacaktı. Bu fikri ileri sürenler eski Romalılar tarafından zeminine kum serilmiş arenalar kullanılmasının ciddi bir yanlışlık olduğunu söylüyorlardı: "...Bütün tarih kitapları Hıristiyanların kumluk yerde aslanlara saldırmaya çalıştıklarını ve çarpışmanın seyircilerin keyiflerini kaçırarak kadar çabuk bittiğini yazarlar." Eh, bunun da patlamış mısır satışlarını etkileyeceği kuşkusuzdu.

1960'larda reddedildikten sonra fikrin 1988'de yeniden ortaya atılmasının nedeni, komşu Texas'ta yavru aslanların 50 dönümlük bir arazide hayvan başına 3500 dolara avlanmak üzere serbest bırakılmasıydı. Texas böyle bir gösteri düzenleyebiliyorsa, o zaman tek silahları bir kılıç olan insanların aslanlarla savaşmasında bir sakınca olamazdı. Herhalde

bu daha cesaret isteyen ve kabul edilebilir bir şeydi. Bu fikrin sahipleri eyalet hazinesinin 'aslan güreşinin getireceği vergiye' muhtaç olduğunu da ileri sürmüşlerse de, bu yeni turist gösterisi herhalde pek tutulmayacaktı. Bu gösterinin son sahnelendiği on beş yüzyıl öncesinden bu yana güçlü rekabet sağlayan yeni seçenekler ortaya atılmıştır.

Neyse ki, günümüzde insanların çoğu kanlı sporları zevkli değil, iğrenç bulmaktadır. Büyük hayvan avcıları olarak evrime uğramış olsak bile zaman değişmiştir artık. Artık hayvanı kovalamak zorunda değiliz ve hayvanlara ilişkin kanlı alternatifler de artık kabul edilmemektedir. Çeşitli kanlı sporlar yerlerini artık daha soyut bir karşılaşmaya, futbola, bırakmıştır. Futbol, hayvan öldürmenin yerini almıştır.

* * *

Çağdaş top oyunları türümüzün en popüler kabile toplantılarıdır. Her hafta milyonlarca insan kabile kahramanlarının gol atmalarını ya da başka bir spor karşılaşmasını kazanmasını seyretmek için toplanmaktadır. Ortada hayvanların bulunmadığı bir av söz konusudur. Hedefler yine vardır ve isabet kaydedildiğinde herhangi bir hayvan ölmemektedir. Sporun her şeyi avcılıktan çıkmıştır: Şu anda var olan tüm sporlar ilkel avcılığın iki temel unsuru olan kovalamaca ve nişan almaya dayanmaktadır.

Sporu savaşın sembolik biçimi olarak görenler vardır. Bu yorumda bir gerçek payı varsa da, daha derinde yatan önemi spor karşılaşmalarının çağdaş insana eski kabile avcısının avlanma-öldürme sürecini yeniden yaratmasıdır. Ne de olsa savaşa başlamadan önce bir milyon yıl süreyle avlanmıştık. Savaşın kökeninde hep bir toprak anlaşmazlığı vardır ve en eski günlerimizde herhalde sayımız pek fazla top-

rak kavgasına girmeyecek kadar azdı. Diğer yandan sık sık çektiğimiz açlık nedeniyle her gün ava çıkmamız türümüne yeni bir kişilik kazandırmış olmalıdır. İşte günümüzün kansız sporlarında ifadesini bulan bu kişiliktir. Eski arenaların yerini aldığı av alanları şimdi çağdaş stadyumlar olmuştur.

Tipik bir takım oyununda ilkel avcılığın bütün unsurları bulunmaktadır: Grubun işbirliği, planlama ve hazırlık, özel araç gereçler, strateji ve taktikler, kabileye özgü renk ve amblemler, tehlikeler, kahramanlık ve kurnazlık, kazalar ve yaralanmalar, hileler ve tuzaklar, ve hepsinin üstünde de kovalama ve isabet. Ama hedef bulunduğu herhangi bir hayvan ölmemektedir, çünkü avı kovalayan yirminci yüzyılın sembolik avcılarıdır.

Bu sporlarda öldürecek hayvan olmadığı için hayvanlara zulüm diye bir şey de söz konusu değildir. Şiddetli spor karşılaşmalarında insan bedenlerine olanlar pek hoş değilse de, kabile avcıları bu yaşam biçimini seçmişlerdir ve bu, yaralanmalara rağmen bazı temel ödüller getirmektedir. Biz bedensel açıdan aktif olmak üzere evrim geçirmişizdir ve yetişkin yaşamlarını masa başında geçirenlerimiz fiziki hareketsizlik nedeniyle bedenlerimize daha çok zarar verir. Kabile sporcusu doğaya bizden daha yakındır. Bunun kanıtı bu insanların stadyum dışında yumuşak tabiatlı olmalarında görülür: Günlük çalışmamızdan sonra saldırganlık duygularıyla kaynayan bizler kentli masa başı çalışanlarıyız. Onlar ise bedenlen tatmin olmuşlardır ve çağdaş avcılar olarak kanıtlayacak bir şeyleri olmadığından artık rahat edebilirler.

Bir futbol maçı sıradan bir vakit geçirme aracı değil, çok ciddi bir iştir. Yirminci yüzyıl kabile insanları kendileri avlanamadıkları için ilkel dürtülerini bu ikame faaliyette ifade etmelidirler. Her oyunun başlamasıyla seyirciler törensel avlanmanın yeniden canlandırılışını görürler. Kale, avlanan hayvandır ve yeni kabile silahı olan topla öldürülmelidir.

Bir gol atılmasıyla yaratılan taşkınlık, eylemin - yuvarlanmış bir meşin parçasının iki direk arasından geçmesi - kendisiyle kıyas kabul etmeyecek kadar fazladır; ancak bunun derinde yatan sembolik anlamı normal olarak sakin insanların yerlerinden fırlayıp sesleri kısılana kadar bağırmalarına yol açacak kadar güçlüdür. Çağdaş toplumda sevinç ve üzüntünün, zafer ve umutsuzluğun böylesine abartılı bir şekilde ifade edildiği başka bir olay yoktur.

Futbolun dünyada en popüler spor olması ve FIFA'nın ABD'den bile çok bayrak dalgalandırması bir rastlantı değildir. Futbol, diğer bütün spor karşılaşmalarından daha çok, ilkel av unsuru taşımaktadır. Avlanma gibi sonu önceden tahmin edilemez. Hareketin bir an sonra nerede yer alacağını, topun nereye ve kime gideceğini tahmin güçtür. Oyuncular bir yandan hız ve çabukluğa, diğer yandan dayanıklılık ve konsantrasyona sahip olmalıdır. Uzun süreli oyun hem fiziksel güç hem de serinkanlılık gerektirir. Kurallar basit ve kolay anlaşılabilir ve seyirciler avcılarının avları üstüne saldırmalarını görür gibi olurlar. Gol sayısı azdır. Bu da avlanması güç bir hayvanı alt etmek gibi bir özellik yaratır.

Bu sembolik avlanmanın zayıf tarafı avın, yani kalenin hareketsiz oluşudur. Oyunu seyreden kabile taraftarları önünde oynayabilmek için bu gereklidir, ama avın vurulması da böylece kolaylaşmış olur. Bunu gidermek için karşı takım da, kalesini koruyan kalecisiyle oyunu cesur avcılarının uğraşına değer hale getirir. Rakip takıma çoğunlukla "düşman" denir; sanki bu iki ordu arasındaki bir savaşmış gibi. Ama aslında böyle değildir. Öteki taraf oyuncularını gol avcılarımızın gol atmalarını güçleştirmek için oradadırlar. Gerçekten de onlara düşman gözüyle bakılıp davranılırsa hakem hemen araya girer ve bir an için savaşçılara dönmüşen avcuları cezalandırır.

Diğer pek çok spor dalı da futbol gibi avcılık sürecini içerir ve popülerdir. Futbolun Kanada, Amerika, Avustralya ve Rugby gibi türleriyle hokey, buz hokeyi, polo, kriket, beyzbol, basketbol ve daha az bilinen diğer takım oyunlarının hepsinde taktik, kovalamaca ve bir kaleye bir şey atma vardır. Nişan almayı her şeyden üstün tutan sporlar da vardır: Okçuluk, dart atma, silah atma, cirit atma, bilardo, bowling, golf, tenis, ve masa tenisi. Bunlardan her biri sözde avcının hedefe isabetini sınamaktadır. Avcılığın sadece diğer temel unsuru olan kovalamacayı içeren başka spor dalları da vardır. Bunlarda ya bir araçla ya da araçsız yarışlar yapılır. Atletizm gibi eski sporlar da bu kategoriye girer.

Bu biçimde sınıflandırıldığı zaman bütün çağdaş sporların ilkel avcılığın temel unsurlarından çıktığı ve, bilinçsiz de olsa, çağdaş kent avcısının içinde bastırılmış avcılık dürtüsü için bir çıkış noktası olduğu anlaşılır. Eğer böyle olmasaydı, bu fiziksel eylemlerin okul oyunları düzeyinde kalması ve yetişkinler tarafından ciddiye alınmaması gerekirdi. Gazetelerde politika ve maliye konuları kadar yer kapladığını göz önüne alırsak bunların toplumda 'bir topa vurmak' eyleminden daha çok önem taşıdığı açıkça görülür. Bunun da sonsuza kadar böyle devam etmesi arzulanır, çünkü spor, hayvanlar için zararsız olmakla kalmayıp milyonlarca taraftarını çok kolaylıkla hayvanlara zarar verecek başka seçeneklerden uzak tutmaktadır.

* * *

Avcılık dürtülerimiz sporda yüceltilmiş olabilir; peki, bize yiyecek sağlayan öteki eski tekniğe ne olmuştur? Avcılık içinden çekilip alındığında çiftçilik dünyası ne duruma düşmüştür?

Bazı çiftlik hayvanları iyi bakım görmekte ve bunlara doğal dürtülerini yerine getirecek alanlar verilmektedir. Bunlar geniş ve mükemmel çiftliklerde yaşamaktadırlar. Ancak çoğunluğu bu kadar talihli değildir. Bunlar yoğun-çiftlikler adı verilen hayvan toplama kamplarında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Gerçekte bunlar çiftlik değil, hayvanların makine gibi görüldükleri fabrikalardır. Fabrika sahipleri çiftçiler değil, acımasız işadamlarıdır. Yirminci yüzyılın sonlarında çiftliklerde işler hiç de yolunda gitmemektedir.

Yeryüzünün 5000 milyon çıplak maymununu beslemek için sonsuz bir ekonomi ve üretim sürecine girmiş olan çiftçilik, Hayvan Sözleşmesi açısından bugün en alçak noktadadır. Avlusu tavuk, ördek ve kazlarla dolu neşeli çiftçi artık antika olmuştur. Çocuk kitaplarımıza hâlâ onun resimlerini çiziyorsak da, gerçekte o çiftçi soyu tükenmekte olan bir türdür. Onun yerini işadamları ile muhasebeciler almıştır. Bunlar basit hesaplar yaparlar: Bir hayvanı ölümüne neden olmadan en küçük bir yere nasıl sığdırabilirim? Verimini kaybettirmeden ona en az konforu nasıl sağlayabiliriz? Şirketin kârını düşürmeden onu çevresinden ne kadar yoksun kılabiliriz? İşte bu insanlar kırsal alanlarımızı çirkinleştiren o uzun ve kişiliksiz binalarını tasarlarlarken sadece bunları düşünmektedirler.

İngiltere'de 400.000 dişi domuz sadece altmış santim enindeki bölmelerde tutulup tüm yaşamlarını soğuk beton üstünde durarak ya da yatarak geçirmektedir. Penceresiz barakalarda her yıl yirmi dokuz milyon hindi semirilmektedir. Zamanımız, çiftlik hayvanı olmak için çok kötü bir zamandır, hele tavuksanız.

İngiltere'de yumurtlayan tavukların yüzde 96'sı fabrika çiftliklerinde bulunmaktadır. 40 milyon tavuk 50x40 santim boyutlarında bir kafeste beşi bir arada yaşamaktadır. Bu da

her bir tavuğa bir sayfa kâğıttan daha az bir yaşama alanı verilmesi demektir. Tavuklar yetişkin yaşamlarının tümünü bu kafeslerde geçirirler. Doğdukları zaman dişiler erkeklerden ayrılır. Erkek civcivler hemen o anda gaz verilerek öldürülür. Tavuklar 18 haftalıkken tel kafeslerine konurlar, burada 70 haftalık olana kadar yumurtlarlar ve sonra da öldürülürler.

Her tavuk bize 300 kadar yumurta verir. Biz de buna karşılık ona en sefil yaşamı veririz: Bu da çiğnenmiş bir sözleşmedir işte. Tavukların çoğunun saldırgan olmalarına ve gagalarının kesilmek zorunda kalınmasına şaşmamak gerek. Gaga kesme makineleri konusunda çiftçilere şu uyarılarda bulunmaktadır: "Keskin olan üst bıçak elektrikle ısınır ve ısıtılmayan alt bıçağın üstüne iner. Gaganın bir kısmı böylece kesilir ve kesilen yer aynı darbeye dağlanmış olur. Civcivlerde kesici bıçak kullanılmaz - istenilen etki gaganın ucunu ısıtılmış bıçağa değdirerek elde edilir. Civcivlerde dil ya da buruna zarar verilmemesi için dikkatli olmak gerekir." Bu broşürü yazanlar, bir tavuğun gaga kadar temel bir parçasının kesilmesi gerekiyorsa, uygulanmakta olan tarımsal sistemde bir bozukluk olduğunu akıllarına bile getirmemişlerdir. Tavukların serbest yetiştirilmesi diye bir sistemin olmadığını söyleyebilmek mazeretleri bile yoktur: Bu sadece daha pahalı bir yöntemdir ve süpermarkette bir kutu yumurtanın fiyatını birkaç kuruş arttırır.

Fabrikasyon çiftçileri kuşkusuz ev kadını suçlayarak onun daha pahalı yumurtayı satın almayacağını söyleyeceklerdir. Ancak öteki yandan onun da yumurtasını satın aldığı tavukların yaşam koşullarının ne olduğunu bilmemesine de gayret göstermektedirler. Böyle üretilen yumurtalar tarla ve ağaç resimleriyle süslenerek 'taze çiftlik yumurtası' olarak satılır. İş başından aşkın ev kadını süpermarket rafından da-

ha ucuz yumurtayı almakla suçlanamaz. Suçlanması gerekenler evcil hayvanlarının aşırı çevre yoksunluklarından kâr eden işadamlarıdır.

Hayvan Sözleşmesi duygusuz bir sömürüye indirgenmiştir. Bir hayvan türü eti ya da ürünüyle bize ne kadar çok şey sunarsa yazgısı da o kadar kötü olmuştur. Bize böylesine iyi hizmet eden hayvanları onurlandıracağımız yerde onları makine hayvanlar düzeyine indirmişizdir. Başka bakımlardan acıya karşı çok duyarlı olduğumuz ve gereksiz eziyet etmeyi suçlayan sesimizi bu kadar yükselttiğimiz bir dönemde buna nasıl izin vermişizdir?

Çiftçilik ilk başlarda nüfus artışına bir yanıt, ancak sonraları bunun nedeni olmuştur. Çiftçiliğin ilk üç bin yılında insan nüfusu 2-3 milyondan 100 milyona çıkmıştır. Nüfus artıp çiftliklerin boyutları genişledikçe hayvanlarla olan yakınlık kaybolmaya başlamıştır. Arazi artık çok değerliydi ve yeni teknikler geliştirildi. Bu süreç giderek kişisellikten uzaklaşarak maliyetlere önem verir oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun çiftçilik başlatıldı ve yaygınlaştı. Şimdi bir fabrika - çiftlikte bir insanın 20.000 tavuğa bakabilmesi mümkündür.

Çiftlik hayvanları da ayaklı et olarak görülmeye başlandı. Bunlar besine dönüştürülünce tüm doğa belirtileri yok edilerek paketlenmektedir. Bir araştırmada kentli çocuklara yumurtanın nereden geldiği sorulmuştur. Buna süpermarketten yanıtını vermişlerdir. Ama oraya nereden gelmiş? Çocuklar omuzlarını silkip yanıt verememişlerdi. Fabrika çiftliklerde üretilen besin maddelerini pek çok insanın yemeye hazır olmasının nedeni, bunların insan yaşamlarının bu maddelerden çok uzakta olmasıdır: Onlar bunları ancak selofan kâğıtlara sarılı olarak süpermarket raflarında görürler. Kimi zaman bunların aslının hiç de böyle olmadığını unutmuş görünmektedirler.

Duyarlı insanların fabrika çiftlikleri ve mezbahaları öğrenince yedikleri konusunda düşünmeye başlamalarını anlamak kolaydır. Yakınlarda yapılan bir pazar araştırmasına göre yirmi İngilizden biri vejetaryendir ve sayıları gittikçe artmaktadır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bazıları için et yememek genellikle Budist doktrinlerine ilişkin dini bir inanç konusudur. Diğerleri içinse bu kendi kendine yasaklar koyan bir felsefenin parçasıdır: Et yemeyenler arasında yapılan bir araştırma bu insanların çoğunun aşuya, kan nakline, doğum kontrolüne, sigara ve içkiye karşı olduklarını ortaya çıkarmıştır. Yine pek çok kişi için etten vazgeçmenin nedeni bir hayvanı öldürmenin suç ortaklığını yüklenmektedir.

Bu araştırmanın sonucunda et yemeyenlerin çoğunun evcil hayvan beslemeye de karşı olduklarının ortaya çıkması ilginçtir. Evcil hayvanların çoğu kedi ve köpek olduğu için bunları beslemek için et almayı bile bu insanlar hayvan öldürmede suç ortaklığına girmek olarak kabul etmektedirler. Bu nedenle kedi ve köpek beslemek isteyen bazı etyemezler hayvanlarını vejetaryen bir diyetle sokmuşlardır. Ancak özellikle kedilerde bu ıstıraplı bir ölüme neden olacağı için, broşürlerinde kedilere vejetaryen diyetler öneren etyemez dernekleri hayvanlara zulüm suçlamalarıyla karşı karşıya kalmaktadır.

Evcil kedilerin bu ikilemi, vejetaryenin durumunun güçlüğünü ortaya koymaktadır. Dünya etobur ve otoburlardan, yırtıcılardan ve avlarından oluşmuştur. Hayvan yaşamının tarafsız bir gözlemcisi aralarındaki ilişkide taraf tutamaz. Etoburlar olmasaydı otoburlarda nüfus patlaması olacaktı. Otoburlar olmasaydı etoburlar açlıktan öleceklerdi. Bunların ikisi birden doğanın dengesini oluşturmaktadır. Bu dengeye müdahale etmek duygusal bir deliliktir. Otoburun olduğu kadar etoburun da yaşam biçimine saygı göstermeliyiz.

Ve bunun gibi, evcil kedi ve köpeklerimizin var olma haklarına saygılı olmalıyız.

Evrim geçirmiş etoburlar olarak biz insanların da kendi doğal diyetimizle yaşamaya hakkımız vardır. İnsan, temel maddesi et olan bir diyetle uyum sağlamıştır ve ağırlığı bitkisel olan bir diyetle yaşayamaz. Bunun kanıtı etin az olduğu köylü nüfus arasında görülür. Alçak protein ve yüksek karbonhidrat rejimini uzun süreler uygulayan toplumlarda karaciğer sirozu, beriberi, pelagra gibi ciddi yetersizlik hastalıkları fazladır.

Tarihin en ünlü vejetaryeni George Bernard Shaw sık sık doksan yaşına kadar özel diyeti ile yaşamış insanlara örnek olarak gösterilir. Ancak gerçek, onun bu nedenle değil, buna rağmen o yaşa kadar yaşamış olduğudur. Shaw, yaşamının bir döneminde vejetaryenliğinin neden olduğu ciddi bir kansızlık hastalığından karaciğer özü ilaçlarıyla kurtulmuştu. Bu davranışı, vejetaryen hareketi liderlerini çileden çıkarmıştı ve bunlar yaşlı yazarın yaşamından çok ilkelerini savunarak Shaw'a saldırmışlardı. Shaw buna karşılık olarak verdiği şiddetli yanıtta vejetaryenliğin çok güç ve pahalı olması nedeniyle değerinden çok şey kaybettiğini yazmış ve şöyle demişti: "Sözde basit olan bu yaşantı yoksullara göre değildir."

Bu konuyu araştırmamış kişiler bu sorunu anlaması güç bulabilirler. Sebze etten ucuzdur ama sorun her bir et parçasının verdiği amino asit dengesini üretebilmek için sebzelerin yenmesinde tutulacak yoldadır. Çeşitli sebzeler gerekli amino asit türlerine yeterli olmayan oranlarda sahiptir. Oysa bunlardan sekizinin belirli karışımı olmadan hiçbiri insan sindirim sisteminde işlevini tam olarak yapamaz. Bu da, güvenli bir vejetaryen diyet için insanın biyokimyasal bilgiye sahip olarak beslenmesi gerekliliğini gösterir. Bu tür beslenmenin sabır ve uzmanlık gerektirmesi, bilgisiz köylü toplum-

larında kaçınılmaz bitkisel beslenmenin böylesine ciddi yok-sunluk hastalıklarına yol açmasının nedenidir. Şu anda et-kin bir vejetaryen diyet, varlıklı orta sınıfların bir olgusudur. Buna kıyasla kitleler için kabaca uygulanan vejetaryen diyet ise bir ölüm aracı olmaktadır.

Vejetaryenler bunun ille de böyle olmasının gerekmediğini söylemektedirler: Eğer ileri beslenme bilgisi dünya çapında yayılabilirse, dikkatle dengelenmiş bir bitkisel rejim açlık bölgelerinde yeterli et yememenin doğurduğu korkunç hastalıkları önleyebilir. Bu ancak gelecek için bir öneri olabilir ve hiçbir zaman herkes için yeterli miktarda et olamayacağı nedeniyle de önemli olabilir.

Ancak saf bir bitkisel diyetle bazı önemli vitamin ve minerallerin bulunmaması nedeniyle daha başka güçlükler de vardır. Bütün iyi niyetine rağmen vejetaryen hareketin doğaya karşı mücadele ettiği açıkça bellidir. Biyokimyacılarımız sonunda temel kimyasal maddelerden herkes için tam bir sentetik diyet üretene kadar da bu eşit olmayan mücadele devam edecektir.

Et beslenme için gerekliyse o zaman et yemenin çoğumuzu ikiyüzlü yaptığını kabul etmeliyiz. Çağdaş insan et ve biftek yemeye bayılır, ama içlerinden kaç tanesi hayvanı öldürüp kesme işini yapmaya hazırdır? Çiftçilik ve avcılıktan uzaklaşmak, bizleri aşırı titiz yapmıştır. Biz yaşam ve ölüm konularının bizden uzakta tutulduğu bir uzmanlık çağında yaşamaktayız. Öldürmeyi bizler yapacak olsaydık çoğumuz bitkisel rejime geçerdik. Besinlerimizi pazarlayanlar bunu bildikleri için günümüzde et, hayvani kökenini hiç de belli etmeyen selofan ambalajlarda sunulmaktadır. Yediği eti, bunun geldiği hayvanla ilgilendirmemeyi yeğleyen bir insan kuşağı için soyut bir yiyecektir bu.

Hayvanları yemek için öldürmede utanılacak bir şey yoktur. Utanılacak olan, insanın hayvanlara öldürmeden ön-

ceki davranışıdır. İnsan olan da, olmayan da sonunda ölecektir, ancak ne onların ne de bizim kötü bir yaşantıya sahip olma gerekliliğimiz yoktur. Besin hayvanlarımızın yaşamlarının herhangi bir döneminde onlara zulmetmenin, onları yoksunluğa itmемizin mazereti olamaz. Ölüm kaçınılmaz olabilir, ancak zalimlik kaçınılmaz değildir. Et yemek zorundaysak, yemek için öldürdüğümüz hayvanların da ölmeden önce iyi bir yaşamları olmasını sağlamalıyız. Bunu yapmamak Hayvan Sözleşmesi'ne ihanet etmek demektir.

* * *

Hayvanlardan tek aldığımız şey et değildir. Yüzyıllardır onları kürkleri için de avlamaktayız. Kürk avcılığı ilk başladığında bunun savunulacak bir yanı vardı. İnsan kültürleri giderek dünyanın uzak ve düşman köşelerine yayıldıkça, bu sert bölgelerde yaşayan insanlar bir sağ kalma mücadelesine girmişlerdi. Örneğin kuzeyde yaşayan Inuit'ler, donmuş bölgelere çoktan uyum sağlamış başka türlerin kürklerini almasalardı soğuktan donacaklardı. Inuit için kürk, çıplak insan gövdeleriyle soğuktan ölüm arasında bir koruyucuydu: bunlar yaşamak için ve sadece kendileri için öldürüyorlardı. Bölgeye gelen kürk avcılarının nedeni ise açgözlülüktü. Kürklü hayvanlar için bir karabasan başlayacak ve sayısız, milyonlarca hayvan yok olacaktı. Acımasız çelik çeneleriyle çelik kapan çağı başlamıştı.

Bacakları bu kapanlara sıkıştırılan hayvanlar avcılar gelip de, kürkleri bozulmasın diye kafalarına vurularak ya da boğularak öldürülene kadar saatlerce dehşet içinde ıstırap çekerler. Değerli deride delik açtığı için bir kurşunda hayvanın acımasızca öldürülmesi söz konusu değildir. Bu ıstıraplı ölümün tek nedeni bize ihtiyacımız olmayan tip bir gıyecek sağlanmasıdır.

Yaylı kapanlar 66 ülkede yasaklanmışsa da, üç büyük ülke bu yasağa karşı çıkarak halklarını utanca düşüren bu vahşi tekniği sürdürmektedirler. Bunlar Sovyetler Birliği, Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. Bu üçünün en büyük kürk ticareti yapan ülkeler olması yüzünden, pek çok yerde aleyhine yükseltelen seslere rağmen tuzaklı avcılık büyük çaplı olarak devam etmektedir.

Bu üç ülkenin çelik kapanlarında her yıl milyonlarca hayvan can vermektedir. Bu, kırık bir bacak değil, çiğnenmiş bir sözleşme sorunudur. Kesin rakamları saptamak güçse de, 1980'li yıllarda kapana kısıtılan yabanıl hayvan sayısı 20 milyondur. Bu büyük rakam kürk ticaretinde pek büyük sayılmaz. Eski yıllarda kürk modası daha yaygınken bu sayı çok daha fazlaydı. Örneğin yüz yıl önce sadece Londra kanalından geçen kürk sayısının 9.852.000 olduğunu biliyoruz. Bunu kürk ticareti yapılan diğer büyük kentlerle çarpınca olayın çapı ortaya çıkmaya başlar.

Fabrika çiftliği ürünü alan bir ev kadını gibi, vizon mantosunu giyen bir kadın da zalim değildir, sadece başka bir hayvan gerçeğinden korunmuştur. Kürkün güzelliğini görüp dayanamayıp almıştır. Ama bunun hayvan ıstırapı olarak ne demek olduğunu yakından görmemiştir. Onu koruyan şey av alanlarının uzaklığıdır: Gözden irak, gönülden irak. Kamuoyu kürk hayvanlarının avlanmaları konusundaki çıplak gerçeği göremedikçe de böyle kalacaktır.

Kürk avcılarının kendilerini nasıl savundukları bellidir. Koruma hareketine yardımcı olduklarını iddia etmektedirler. Bir türün sayısının aşırı artmaması için korumacıların hayvanları öldürdüklerini ve kendilerinin de bu ilkeye göre çalıştıklarını söylerler. Kürk hayvanları türünü koruyorlardır. Biri bunu şöyle dile getirmektedir: "Kürkler alınıp giyilmeseydi kürklerini aldığımız hayvanlar aşırı nüfusun getirdiği hastalık ve açlıktan ölecekler, soyları tükenecekti. Kürk ti-

careti dünyanın gerçek dostudur ve parolamız yabancı yaşamın korunmasıdır." Bunlar her yıl milyonlarca hayvan avlayarak hayvan sayısını etkin bir düzeyde tutmaktadırlar. Korumacı hareket, resmi öldürme politikasıyla edindiği bu garip dostlar karşısında kuşkusuz dehşete düşecektir. Kürk ticaretinin gerçekleri nelerdir? Bunların iddialarının geçerli bir yanı var mıdır? Bu, bir zamanlar tilki avcısı dünyanın kullandığı mazeretten pek farklı değildir.

Oysa etobur kürklü hayvanlar - tilkiler, kurtlar, susamuru, vizon ve aylar - kendi nüfus kontrol mekanizmalarına sahiptir. Sayıları arttığı zaman hemen üreme düzeyleri düşer. Yırtıcı olmayan hayvanlar için ise, yırtıcı hayvanların doğal düzeyi çok önemlidir; bunların normal avcıları olan hayvanlar insanlar tarafından tüketilirse, o zaman bu avlanan türlerde nüfus artışı görülür. Bu gibi durumlarda en iyi yol, dengeyi sağlamayı doğal yırtıcı hayvanlara bırakmaktır.

İşte bu nedenle insanın kürklü hayvanları avlamasının geçerli bir yanı yoktur. Korumanın en iyi ve tek kabul edilebilir yolu yırtıcı hayvanlarla avlarını, insanın sahneye çıkmasından önce milyonlarca yıl olduğu gibi birbirlerine bırakmaktır. İnsan nüfusunun yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde buna her zaman olanak bulunmasa da, kürklü hayvanların çoğunun yaşadığı donmuş kutup bölgelerinde bu hâlâ geçerli bir öneridir ve her zaman bir ideal olarak benimsenmelidir.

1920'lerde kapanla avlama yönteminin vahşiliğinden kendileri hoşnutsuzluk duyan bazı kürk avcıları bir reform önerdiler: Kürk hayvanlarının evcil hayvanlar gibi kafesler içinde yetiştirildikleri kürk çiftlikleri. "Yabancı bölgelerden elde edilirken kürk hayvanlarının çektiği acı ve korkunç işkenceleri bilen herkesin insancıl bir nedenle de olsa bu öneriyi desteklemeleri gerekir." Onların bu kadar ilgi duyduklarını düşünmek hoş bir şeydir ama bunun daha basit

bir nedeni de olabilir. Aynı yetkili, bu kere belki daha dü-rüst olarak, şunları da söylemiştir: "Doğal kürk kaynakları-mız giderek azalmaktadır; bu yüzden doğadan yıllık olarak elde ettiğimiz kürklerdeki düşüşü önlemek üzere kürk hay-vanı yetiştirilmesi kaçınılmazdır."

Gerçek neden ne olursa olsun, kürk hayvanı yetiştirme ve kürk çiftçiliği giderek önem kazandı. Şu anda dünya çev-resindeki kürk çiftliklerinden 35 milyon vizon elde edilmek-tedir. Vizon yetiştirilmesi kuramsal olarak iyi bir Hayvan Sözleşmesi'dir. Hatta Amerikan Hayvanseverler Derneği'nin bir üst düzey yetkilisi şunları yazabilmiştir: "Çinçilla ve vizon uyum sağlamak ve koyun gibi hayvanlara benzemek-tedir... Bir vizon kürk giymiş olarak belki evime girebilirsi-niz, ama kesinlikle doğal bir hayvan kürkü giymiş olarak gel-menizi salık vermem." Ancak uygulamada sözleşme pek o kadar cazip değildir. Vizon çiftlikleri hızla vizon fabrikaları-na dönüşmüştür. Yoğun çiftçilik teknikleri burada da uygu-lanmaya başlamıştır.

Vizon doğada dört mil kadar genişliğinde bir bölgede yaşar. Kürk çiftliklerinde ise en fazla yetmiş santim boyun-da küçük bir tel kafeste yaşamaktadır. Bu küçük kafeslere genellikle iki vizon konur ve bunlar tüm yaşamlarını burada geçirirler. Amerika'da bazı eyaletlerde belirli bir alana daha çok hayvan sığdırmak için kafeslerin eni 15 santimetreye ka-dar indirilmiştir.

Bu derecede sıkışıklığın sonucu olarak hayvanlar sınırlı ve yoksun bir çevreye sokulmuş yabancı yaratıkların tipik tepkilerini gösterirler. Tarafsız bir gözlemci bu tutsak hay-vanların aşırı stres altında olduğunu hemen görebilir. Doğa-daki yaşam alanlarının tutsak buldukları yerden 12.000 kat daha büyük olduğu düşünülürse bunda şaşacak bir şey yoktur. Vizon gibi hayvanların yaşam biçimlerini çarpıtma-dan tutsak olarak yaşatmanın tek yolu, onları rahat dolaşabi-

lecekleri geniş alanlarda tutmaktır. Ancak bu ekonomik olmayacağı için asla uygulanmayacaktır. Pek gözde olmayan bir alternatif de, insanların kendilerini sıcak tutacak başka giyecekler bulmalarıdır. Silahlar kürklere zarar verdikçe, kaplanlar hayvanlara ıstırap çektirdikçe ve küçük kafeslere sokmak uzun süreli kronik ağrılara neden oldukça bunun başka çözümü yoktur.

Yerinden alıp kendi bedenimize uydurmaya çalıştığımız tek hayvan postu kürk değildir. Bedensel süslemenin söz konusu olduğu yerlerde renkli tüyler binlerce yıl insan için özel bir çekicilik kaynağı olmuştur. Kabile toplumları içinde süs için tüy kullanmayan pek azdır ve tüylerle süslü aksesuarlar için istek zaman zaman akıl almayacak boyutlara ulaşmıştır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca modayı izleyen kadınlar tüylü süsleriyle birbiriyle yarışmışlardır. Egzotik kuş tüyleri ticareti büyük bir uluslararası ticarete dönüşmüştür. Paris moda merkezinde bu tüy sanayiinde çalışan 10.000 kişi bulunuyordu.

Kuş süslerinin en gözdesi balıkçıl kuşu tüyleriydi. Avrupa pazarına mal sağlamak için bir tek Güney Amerika ülkesinde bir yılda 1,5 milyon balıkçıl öldürülmüştür. Bu konuda bir fikir vermek için, Londra'da yapılan açık artırmalarda bir partinin 24.000 balıkçılın tüyelerinden oluştuğunu belirtmiyiz. Tüyleri toplayan avcılar kolay kolay kaçamadıkları ve daha kolay hedefler oluşturdukları için yuvalarını koruyan kuşları vurmayı yeğliyorlardı. Böylece yetişkinler kolonilerinin öldürülmesiyle yavrular da açlıktan ölmüşler ve kuşların dünyanın bazı bölgelerinde soylarının tükenmesi sağlanmıştır.

Devekuşu tüyleri de gözde olduğu için 1838'de Güney Afrika'da ilk devekuşu çiftliği kuruldu. 1840 yılında yılda 1000 kilo tüy ihraç edilirken, bu rakam 1910'da yılda 370.000 kiloya kadar yükseldi. Cennet kuşları, papağan ve

diğer kuşların tüyleri de aslında iyi yürekli ve tutumlu hanımların şapkalarındaki yerlerini aldılar. Bu konudaki kayıtlar akıllara durgunluk verecek derecededir: Bir tek Pasifik adasından bir kerede 300.000 albatros, Londra'da ileri gelen bir tüy tüccarının bir kerede aldığı 32.000 sinekkuşu. Moda dünyasının kaprislerinin suçu gerçekten çok büyüktür.

Bu egzotik tüy ticareti geçen yüzyılın sonunda gerek Avrupa'da gerekse Kuzey Amerika'da çeşitli kuş koruma derneklerinin kurulmasına yol açmıştır. Kadınların kuş tüyü süslere olan saplantılarının önünü almak onlarca yıl sürmüş, ama sonunda yirminci yüzyıl başlarında bu alanda başarıya ulaşılmıştır. Avrupa'dan dönen moda düşkün kadınlar New York gümrük memurlarının yasaları ciddiye aldıklarını görünce şaşkına döndüler. Avrupa da bunu izlemekte gecikmedi. Modanın doruğunda olduğu zamanlarda yılda 300 milyon ölü kuş ithal edilmesinin ardından 1920'lerde yepyeni bir hava ortaya çıkmıştı ve dünyanın yabanıl kuşları sonunda daha rahat uçabileceklerdi.

Genel bir deyişle kuşlar sevilir ve sürüngenlerden nefret edilir. Dev yılanların, kertenkelelerin ve timsahların güzel derilerinin kullanımının azaltılması kolay olmamıştır. Timsah derisinden çanta, ayakkabı ve çizme modası günümüze kadar süregelmiştir ve şu anda timsah çiftlikleri büyük iş yapmaktadırlar. Bu büyüleyici ama çok nefret edilen hayvanların yılda yüzbinlercesi öldürülmektedir. Bunlardan çoğunun derileri diri diri yüzülmektedir ve sürüngen olmalarından dolayı da bu konuda herhangi bir duygu pek uyanmamaktadır.

Aslında bu derilere ihtiyacımız yoktur. Bunlar lüks eşyalardır. Dünya çapında hızla soyu tükenmekte olan timsahların, derilerine bizlerden çok ihtiyaçları vardır. Timsahların

derileri, fillerin dişleri ve suaygırlarının boynuzları hiçbir yararlı amaç güdülmeden çekilip alınmaktadır.

Ormanları kürklerinden, tüylerinden ve derilerinden yoksun bırakmakla yetinmeyip denizleri de talan etmekteyiz. Bu kere de hedefimiz hayvanın soğuğa karşı korunmasını sağlayan dış yüzeyidir, ancak bu kere bunu giymeyip yağa dönüştürmekteyiz. Yaşadığımız bu yüzyıl içinde biz insanlar 1,5 milyon balınayı öldürerek dünya balına nüfusunu azaltmış bulunmaktayız. Balinanın gövdesinden dünyanın çeşitli yerlerinde kozmetikler, yağlar, kedi köpek mamaları, gübre yapılmakta, etinin kullanımı dışında, kemiklerinden korse ve şemsiye sanayiinde yararlanılmaktadır. Operasyonun boyutları bu sakın hayvan gibi devasadır. Türünün en büyüğü olan mavi balinanın 500.000 olan sayısının 486.000'ini yok etmiş bulunmaktayız. İşledikleri küresel cinayetin farkında olmayan açgözlü uluslar patlayıcı zıpkınlarıyla balinaları yeryüzünden silmektedirler. Yükselen protesto seslerine rağmen ticaret gemileri işlerini sürdürmektedir. Bugün bu hayvanları ancak kamuoyundaki çok büyük bir davranış değişikliği kurtarabilirse de, çoğunlukla olduğu gibi vicdanın öne çıkması gereken yerde büyük bir vurdumduymazlık vardır ve balina nüfusu giderek azalmaktadır. Bunlar yakında tümüyle yok olacaklar ve bu, dünyanın kaybı olacaktır.

* * *

Yaptığımız çılgınlıkların listesi tüm umutları kırarak kadar uzundur. Burada bunlara sadece yüzeyden değinmiş bulunmaktayız. Dile getirilmeyecek zalimlikler ve korkunç şeylerden bilerek söz etmemiş bulunmaktayız. Bilim adına laboratuvarlarda deney hayvanlarına yapılan işkenceler, zalimler tarafından evcil hayvanlara yapılanlar, hayvan dövüşü ör-

gütleycilerinin kanlı zevkleri ayrıntılarıyla açıklanacak olsaydı bu kitabı okumaktan vazgeçebilirdiniz. İnsan-hayvan ilişkileri konusunun büyük ikilemelerinden biri de budur: Konuya tümüyle girmek insan doğasının öylesine ürkütücü yanları ile karşılaşmak demektir ki, konu hakkında birşeyler yapmak isteyen biri gerçekle yüz yüze gelmemek için tiksintiyle bir yana çekilmeyi yeğlemektedir. Sadece birkaç kahraman insan bu arı kovanına el sokmaya cesaret eder ve onlar da çılgın damgasıyla ödüllendirilirler. Böylece insanların çoğu bu kötü şeylerden belirli bir uzaklıkta kalırlar ve suçluluklarını kendilerini başka şeylere vererek gidermeye çalışırlar.

Bu modern aydınlık çağında bütün bunlar nasıl olabilir miştir? Gerçekten böyle canavarlar mıyız biz? Hayvan Sözleşmelerimizi bu kadar çok çiğnememizin nedeni nedir? Uzakta kalma politikasının bizi istemeden duygusuzluğa ittiğini söylemek yeterli değildir. Ortada başka bir unsur daha olmalıdır.

Bunu yanıtı yine nüfus kalabalıklığıdır. İnsan türü çok başarılı olmuştur. Hayvansal geçmişimizle ilişkimizi kaybedecek derecede aşırı üremiş olmamızın yanı sıra kronik bir stres içine de girmiş bulunuyoruz. Kalabalığın yarattığı stres hayvan dünyasında iyi bilinen bir olgudur. Nüfus patlamasına uğrayan dağ sıçanlarında bu açıkça görülür. Dağ sıçanları bu durumda bir yıl içinde aşırı hareketlenirler, saldırgan olurlar ve çeşitli stres hastalıklarından ölürler. Biz de tür olarak aynı yolda ilerliyoruz. Pek çok ülkede nüfus her kuşakta bir kat artmaktadır. Dağ sıçanlarının bir yılının insan karşısına varmamız yalnızca bir zaman konusudur.

Bu duruma doğru ilerlerken giderek artan stresimiz bizi aşırı gergin ve düşman yapmaktadır. Toplumun en üstünden başlayıp en altına kadar bunu yön değiştiren saldırganlıklarla, küçük hakaretlerin daha büyük toplumsal vahşetle-

re dönüşmesiyle ifade ederiz. Toplumsal düzenin en altında hayvanlar vardır: Bunlar bize karşılık veremezler ve kendilerine işkence yapanların adlarını söyleyemezler. Hayvanlara karşı zalimce davranışlar en varlıklı ülkelerde bile artmaktadır. Duygusuzluk ve vahşet başını almış ilerlemektedir. Ve bizler fazla bir huzursuzluk hissetmeden bunu görmezlikten gelmeyi her nasılsa başarmaktayız.

Hayvan koruma dernekleri ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlarsa da, önlerinde insanı yıldırان bir görev vardır. Çağdaş yaşamın baskıları, zalimliği ve doğanın giderek uzaklaşması da kayıtsızlığı beslemektedir: Neyse ki, biyosferimiz için kaygı başlamıştır ve doğaya karşı davranışlarımız için sesler yükselmektedir. Ancak, hayvanlara iyi davranarak duygularımızı yatıştırmak yeterli değildir. Pandalarla diğer güzel türler önemlidir, ama bir hayvanın sempatemizi kazanması için az bulunur olması yeterli değildir. Bir hayvanın başarılı ve bize karşı cömert olması derecesinde onu ihmal ediyor olmamız ise çok acıklı bir durumdur.

Bilim bu durumu düzeltmek için kendince bazı çabalarda bulunmaktadır. Bazılarının çok korktuğu genetik mühendislik yeni hayvan türlerinin yetiştirilmesinde kullanılmaktadır. Embriyo depolanmasını ve transferini mümkün kılan yeni laboratuvar teknikleriyle çiftçiler daha geliştirilmiş hayvanlara sahip olmakta, çiftlik hayvanları hastalıklara karşı direnç kazanmakta, değişik çevrelerde yaşayabilmekte ve daha uysal olmaktadır. Laboratuvar teknikleriyle birbirinin tıpatıp eşi olan ve aynı büyüme hızına sahip koyun türleri yetiştirilmiştir. Bu 'yeni tarımın' öngördüğü yeni dünyanın sunduğu olanaklar sınırsızdır. Çiftliklerde verimlilik çok artacağı için çiftçiler aynı miktarı üretmek için daha az toprağa ihtiyaç duyacaklardır. Bu da milyonlarca dönüm arazinin serbest kalması demektir.

Kuram budur, ancak, uygulamada bu yeni eğilimlerin daha yoğun bir fabrika çiftçiliğine yol açması tehlikesi vardır.

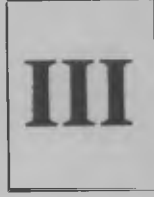
Çiftlik hayvanları yetiştirenler genetik mühendisliğin tarımsal kullanımı konusunda çok kuşkuludurlar. Bunlar genleriyle oynanmanın çiftlik hayvanlarının yeni bir kötü kullarıma maruz bırakılması demek olduğunu ileri sürerler. Organik çiftçiler için konu, geri dönülmeyecek bir teknik bilimsel yola girmiştir. Bunlar bu sözde gelişmelerin hayvanların daha çok sömürüsüne imkân vereceğine, tipik bir süt ineğinin günümüzde zaten stres yaratacak kadar sınırlara zorlandığına inanırlar. En fazla sütü üretmek için yapılan yoğun baskılar sonunda ineğin sağlığı zarar görmektedir. Ve beş yıl olan yüksek süt üretim noktasını geçtiğinde inek öldürülmektedir. Buna karşılık kimyasal maddeler ve haşere ilaçları kullanılmayan alanlarda organik yöntemlerle yetiştirilen hayvanlar bunun iki katı kadar uzun yaşarlar. Bunlar daha az süt verebilir ama sütlerinin daha iyi kalite olduğu söylenmektedir. Pek çok tüketici, biraz daha pahalı olsa da, artık bu tür ürünleri aramaktadır.

Ticaretin sert kurallarını hayvan yaşamına uygulamanın yanlış olduğunu kabul etme zamanımız gelmiştir artık. Yaşam kalitesinin bizim için olduğu kadar onlar için de önemli olduğunu kabul etmeliyiz. Hayvanlara belirli bir davranışın kârlı olmayacağı iddiası, çok kullanılmasına rağmen, asla doğru değildir.

Hayvanlar da bizim gibi canlı yaratıklardır: Bizim gibi acı çekerler ve bizim gibi rahatı ararlar. Artık bir zamanlar olduğu gibi kötü davranmayacak kadar iyi tanıyoruz onları. Onlarla olan anlaşmalarımızda bizim görevlerimizi yerine getirmenin yeni yollarını bulmalıyız. Onları yemek için öldürecekseniz, o zaman ölmeden önce en iyi yaşama sahip olmalarını sağlamalıyız. Bir parça et alır ya da bir yumurta kırarken bunu hiç aklımızdan çıkarmamalıyız.

Önümüzdeki sorun, birkaç kuşak sonra nüfusu katlanacak olan milyonlarca insanı nasıl besleyeceğimizdir. Bugün-

den yüz yıl sonra gezegenimizde hem bize hem evcil hayvanlarımıza yetecek yer olmayacaktır. Birkaç yüz yıl sonra vejetaryenleri tatmin edecek kadar ürün bile bulunmayacaktır. Dünya nüfusunu aşırı artırma isteğimizi bastıramazsak elimizde nasıl bir çözüm olabilir? Bir tek çözüm vardır ve bu da pek çekici gelmemektedir. Yapay yiyecek konusunda araştırmalara başlamak; sentetik et ve sebze üretmenin yollarını aramak. Üreme dürtülerimizi sınırlamayı öğrenmediğimiz takdirde türümüz için başka bir umut yoktur. O zaman çiftlik hayvanlarına ne olacağını kestirmek ise çok güçtür. Belki de birkaç tanesi canlı müze parçaları olarak kalacak ve bize çiftçiliğin geçerli bir yol olduğu dönemleri hatırlatacaktır. Belki de yararlılıkları sona erdiği için tümüyle yok olup gideceklerdir. Onları minnet ve sevgiyle uğurlamalıyız. Bu hayvanlar bizi 10.000 yıl beslemişler, yaşam ve ölümlü bizimle paylaşmışlar ve hep bize, bizim onlara verdiği-mizden çoğunu vermişlerdir. Onlar olmasaydı, uygarlık da olmayacaktı.

**İNSANIN EN
İYİ DOSTLARI**

İnsanın En İyi Dostları

İNSAN türü diğer hayvanlardan iyice kopma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ne yana baksanız insanları ve onun binalarını görüyorsunuz: Diğer türler görünürlerde yoktur. Bu küçük gezegeni paylaşmak için öteki türlerle yaptığımız o çağlar kadar eski anlaşma bugün ne olmuştur? Hayvan Sözleşmesi artık geçersiz midir?

Sonunda doğal yasalardan üstün olmadığımızı hatırlamayacağımız için biz de yok olacağız. Çok zeki olabiliriz, dünyanın yüzeyini değiştirmeyi başarabiliriz, ama eninde sonunda memeli bir türden başka bir şey değiliz. Doğa yasalarından kaçamayız ve gerçek kökenlerimizi ve biyolojik kısıtlılığımızı hatırlatması için çevremizde başka hayvanların bulunmasına ihtiyacımız vardır.

En büyük kayıplarımızdan biri çalışan hayvanların dostluğudur. Bu ıstırap çeken hayvanlar binlerce yıldır bizimle birlikte olmuşlar ve büyük uluslarımızı kurmamızda bize yardım etmişlerdir. Biz her şeyimizi onlara borçlu olduğumuz halde çoğunlukla onlara, haksever bir Hayvan Sözleşmesi ile korunan iş ortaklarımız olarak değil de, kimi zaman tahammülün ötesinde sömürdüğümüz kölelerimiz olarak bakmaktayız.

Hikâye 12.000 yıl önce, insanla köpeğin tüm zamanla-

rın en uzun süreli iş ortaklığına girmeleriyle başlar. Milattan önce 10.000 yılından kalma bir Ortadoğu mezarında yaşlı bir kadın iskeleti bulunmuştur. Kadının eli üç ile beş aylık bir köpeğin iskeletine dayalıdır. Kadının köpek yemeyen bir kùltten geldiğini bildiğimize göre köpek yavrusunun bir dost olarak saklandığı anlaşılmaktadır. Köpek yaşlı kadınla gömülmeye hak kazanmış bir hayvandı: Şu halde milattan önce 9600 yılında evcil köpek insan sahnesine girmiş bulunuyordu.

İnsanla köpek arasındaki özgün bağı pekiştiren şeyin avcılık olduğuna inanılırsa da, bu pek olası değildir. Daha önce evcilleştirilip insanlaştırılmadıkça hiçbir köpek bir avda işbirliği yapmaz. Gerçekte, ilk ilişki herhalde yırtıcı hayvan ile avı arasındaki ilişkiydi ve burada yırtıcı hayvan olan da insandı. Pişirilmek üzere eve getirilen küçük yavrulardan bazıları, çocuklar ya da yaşlılar için oyuncak olarak ayrılmış olmalıdır; bunlar insan dostlarına büyük bir bağlılık duyarak büyümüşler ve herhalde sonunda bekçi köpekleri olmuşlardır. Çok duyarlı kulak ve burunlarıyla, özellikle geceleri yabancıların yaklaştığını insanlardan iyi duyabilirdiler. Kuşaklar boyu sürecek evcilleştirmeye yol açan şey, avdan çok, bu tehlike karşısında havlama huyu olmalıdır.

Bu erken aşamada tarihöncesi insanın 'köpeği' henüz evcil bir kurttan biraz daha fazla bir şeydi. İlk hayvan dostumuzun köpek kılığında kurt olması pek çok insanı şaşırtabilir. Bunun nedeni çocukluğumuzda bize verilen büyük ve kötü kurt imajının aşırı çarpıtılmış olmasıdır. Kurt öyle vahşi ve kana susamış bir yaratık olarak sunulur ki, onun sokakta karşımıza çıkan dost köpeklerin çok yakın geçmişteki atası olduğunu kabul etmemiz güçleşir. Ama gerçek budur. Bütün çağdaş köpek türleri genetik olarak çok kısa sayılacak bir süre önce kurttan gelmişlerdir ve kurdun kişiliğini ve davranış biçimlerinin pek çoğunu hâlâ taşırlar. Kurdun kar-

maşık toplumsal düzeni, avcılık becerileri, baskı altında tuttuğu saldırganlığı, yavrularına bağlılığı ve çok gelişmiş toplumsal işbirliği ve yardımlaşma duygusu köpek dünyasının da önemli parçalarıdır. Ancak şimdi, yardımlaşma ve işbirliği yalnızca kendi türüne değil, insan dostlarına da yöneltilmektedir.

Küçük bir köpeğin kurtla akraba olduğundan kuşkulanan birinin evcilleştirilmiş bir kurtla karşılaşması durumunda bütün kuşkuları silinecektir. Günümüzde kurtları evcil hayvanlar olarak besleyen insanlar, onların insan ailelerine nasıl çabucak bağlandıklarını görmektedirler. Kurtların kişilik bakımından evcil köpeklerden farkı, yabancılardan biraz fazla çekinmeleridir. Bütün kötü ününe rağmen kurt, köpekten daha saldırgan değildir.

Kurdun tarihöncesi insanın dostu olmasından sonra av arkadaşına dönüştüğünden kuşku yoktur. Hayvanın üstün koku alma ve duyma duygusu çok değerli olmuş, insanlarla işbirliği yapma dürtüleriyle de ideal bir arkadaş durumuna gelmiştir. Kurdun doğal avlanma davranışlarına dayanılarak seçici bir üretim yoluyla yeni köpek türleri yaratılmıştır.

Her kurt zamanının üçte birini avlanmakla, ve bu sürenin çoğunu da aramakla geçirir. Kurdun iki avlanma arasında aldığı yol ortalama 24 mildir, bu da evcil köpeklerin sahipleriyle uzun yürüyüşlere çıkmak için neden o kadar istekli olduklarını gösterir. Kurtlar bu yolları boyunca hep ilginç kokular duymaya çalışırlar. Koku alma duygusu öylesine güçlüdür ki, bir hayvanın kokusunu rüzgâr yönündeyse bir buçuk mil, durgun havalarda ise 300 metre öteden alırlar.

Öndeki hayvan olası bir avın kokusunu alınca birden durup kaskatı kesilir, gözleri, kulakları ve burnu aldığı kokunun yönüne çevrilir. Diğer sürü hayvanları onu izlerler. Garip bir grup töreni yapılıp, kurtlar bir araya gelip burun buruna dururlar ve kuyruklarını sallarlar. Tıpkı Amerikalı bir fut-

bol takımının önemli bir oyundan önce toplanmalarına benzer bu. O toplulukta ne olduğu bilinmez ama sürü birden yön değiştirip hep birlikte avına doğru koşmaya başlar.

Öndeki kurtlar ava daha çabuk yaklaşırlarsa da, arkada kalmış olanlara kendilerine yetişme fırsatı vermek için yere yatıp beklerler. Bu arada duyu organları yine avlarına çevrilmiştir. Böylece avın on metre kadar yakınına gizlice yaklaşmış olurlar. Amaçları kendilerini göstermeden hayvana mümkün olduğunca yaklaşımdır.

Avlanan hayvan sonunda onları fark eder. Kurtlar bu kere dikkatle, avlarının durumunu sınavarak yaklaşırlar. Eğer avları kendilerine karşı koyacak büyük bir hayvansa, büyük bir olasılıkla saldırıdan vazgeçip daha zayıf bir av aramaya koyulurlar. Kurtlar cesur olamazlar: Yaralı bir kurt kısa zamanda açlıktan ölür. Avları paniğe kapılıp koşmaya başlarsa kurtlar da üzerine saldırırlar. Eğer hemen yakalayamamışlarsa yarım mil kadar kovalayıp sonra vazgeçerler. Kurtların avlarını üç, hatta beş mil kadar kovaladıkları bilinirse de, bu pek seyrekdir. Bir kurt yaklaşık olarak yirmi dakika kadar koşar, ondan sonra da enerjisini daha az hızlı bir av için saklamayı yeğler.

Kovalama sırasında sürü genellikle avı sarmak için yayılır, kurtlardan bazıları ortada kalırken diğerleri iki yana açılırlar. Bu kuşatma hareketi avı paniğe sürükler. Kimi zaman da sürüden ayrılan iki üç kurt avın önüne geçerek onu sürüye doğru koşmaya zorlarlar. Bu sürme ya da pusu tekniği bazı raporlarda abartılmışsa da, yapıldığı kuşkusuzdur. Tıpkı bunun gibi bulunulan çevrenin avantajlarından bilerek yararlanma olayı da görülür. Bazı sürüler avlarını, hızını kesmek için kar tabakasına ya da su kıyısına sürerler. Ancak çoğunlukla yapılan, avı bitkin düşürene kadar kovalamaktır.

Kurtların her yandan saldırmaları, ısırıp kopartmaları, hayvan kan kaybindan bitkin düşüp yere yığılana kadar par-

çalamalarıyla öldürme epey berbat bir iştir. Kurtlar tıkabasa yedikten sonra yiyemediklerini gömerler. Yuvalarına döndükten sonra yarı sindirilmiş eti kusarak çıkartıp geride kalmış dişileri ve yavruları beslerler. Bu yiyecek paylaşma, kurtların yüksek düzeyde işbirlikçi toplumsal yaşamının belirli bir unsurudur.

Tarihöncesi insanının ardında birkaç evcil kurtla avlanmaya çıktığında hayvanın güdüsel tepkilerinden nasıl yararlanacağı ortadadır. Günümüzün uzmanlaşmış köpek türlerinin şu avlanma unsurlarının birkaç tanesini ortaya çıkararak nasıl kolaylıkla geliştirilebildiği de ortadadır. Örneğin:

Koku alma: Kurdun avının kokusunu almasından tazı gibi koku alan türler çıkmıştır. Düşük kulaklı türlerde kulağa ses girmesi bir ölçüde engellenerek bu hayvanların tüm dikkatlerini avın kokusu üzerinde toplaması sağlanmıştır.

İz sürme: Kurdun avının kokusu almasıyla donup kalma güdüsü puanterlerde mükemmelleşmiştir. Bu av köpeği, insan dostu hareket etmesini işaret edene kadar uzun süreler kaskatı bir halde durabilir.

Pusu: Kurtlar diğer sürü arkadaşlarını beklerken otlar arasında avlarına dönük olarak hareketsiz dururlar. Bu davranış, seter türü köpeklerde bir sanata dönüştürülmüştür.

Ava yaklaşma: Kurtların avlarının çevresini sarmaları çoban köpeklerinde görülür. Bu köpeklerde 'avlarını' sarmak ve sürmek öylesine üste çıkmıştır ki, köpekler bunun devamı olan koyunlara saldırmaya kalkışmazlar. Görevleri kolay değildir, bir tek avlanan hayvan şimdi koca bir sürü ve bir kurt sürüsü de bir tek çoban köpeği olmuştur. Bu yüzden 'avı' sağa sola koşarak sarıp toplamak için çalışırken bir

grup kurdun sarma işlemindeki bütün durumlarını tekrarlarlar.

Kovalama: Av kaçarsa kurtlar da onu dikkatle izleyerek peşinden koşarlar. Bu, tazılarda öylesine geliştirilmiştir ki, bir tazi saatte 60 kilometre koşabilir.

Öldürme: Kurtlar sonunda avlarına saldırınca onu güçlü çeneleriyle genellikle burnundan, yanlarından ve gerisinden kavrarlar. Polis köpekleri, buldoglar da böyle iri çeneli ve inatçı kişiliğe sahip olarak yetiştirilmişlerdir.

Yiyecek paylaşma: Midesinde getirdiği yiyeceği yuvasına getirerek ava katılmayanlarla paylaşan kurdun bu özelliği de vurulan kuşları sahiplerine, av arkadaşlarına getiren köpeklerde görülür.

İşte kurtlar bütün bu yollardan ağır ağır çeşitli evcil köpeklere dönüşmüştür. Yüzyıllar geçtikçe daha çok özelleşmeler oluşmuş ve sonunda bugünkü 400 köpek türüne erişilmiştir. Bunların hepsinin aslı kurttur ve seçici üremeyle dikkatle geliştirilmişlerdir. Hepsi çalışan ortaklar olarak ve belirli bir rolü üstlenerek başlamışlardır: Kovalama, avlama, bekçilik, koku alma ya da avı getirme. Bu binlerce yıl süren büyük boyutlu bir genetik mühendislikti. İnsanla olan ilişkisinde hiçbir hayvan bu kadar çok yönlü olmamıştır. Köpekler sahipleri için kusursuz dostlar olmuşlardır; insan dostlarını kendi sürülerinden biri olarak gördükleri için kesin olarak sadıktırlar, sahiplerini sözü dinlenmesi gereken hakim kişiler olarak gördüklerinden kolayca kontrol edilebilirler ve yine kendilerini besleyen sahiplerini ana babaları gibi gördükleri için de dostturlar.

Köpeğe önerdiğimiz anlaşma koşulları basitti: Sen benim için bazı işler yaparsan, biz de seni besler, sana bakarız. Sahiplerin iyi insanlar olduğu durumlarda anlaşma da iyi ol-

muş ve köpeklerle insanların iç içe olan yaşamları karşılıklı tatmin edilmiştir. Sahiplerin duygusuz ya da zalim oldukları durumlarda köpeğin insana duyduğu güven nedeniyle sömürülmesi yüzünden anlaşma da tatmin edici olmamıştır.

Kimi köpek sahipleri iyi niyetli olsalar da, sadık hayvan dostlarının temel ihtiyaçlarını anlamayabilirler. Ortaklığının gerektirdiği çalışma sonunda köpeğin gezmek ve kovalamak ve yoğun bedensel faaliyette bulunmak dürtüleri tatmin edilmiştir, ancak bu görev makineler tarafından devralındığında köpeklerin yaşamı tatmin edici olmamıştır. Her gün koşmaya alıştırmış bir köpek bir apartman dairesinin rahat yaşantısına uyum sağlayamaz. İnsanlar gibi köpekler de grup halinde olmak ve kişisel olarak da meydan okuyucu şeylerle karşılaşmak ihtiyacındadırlar. Bu olmadığı takdirde sabırsız, telaşlı ve sinirli olurlar.

* * *

Tüm görünüşe rağmen çalışan köpekler evlerde şımartılan köpeklerden daha iyi bir yaşantıya sahiptirler, ancak bu her çalışan hayvan için söylenemez. Bunlar için ağır yükler taşımamanın doğal bir önemi yoktur. Bunu yapmak derinlerde yatan biyolojik tepkileri uyandırmaz. Bu sadece bir iştir, yıllardır bir anlaşmayı kendilerinden yana yontan insanların onlara zorla yaptırdığı bir şeydir.

İnsan, yerleşip de çeşitli mallara sahip olmaya başladığında kendi sırtından daha güçlü bir nakliye aracı ihtiyacını duydu. Eşek, deve, at, yak, bufalo, lama, ren geyiği ve filler hep kırbaç altında oradan oraya yük nakletmiş hayvanlardır. Uygarlığın ilk günlerinde bu yardım olmasaydı gelişme umudu olmazdı. Makinelerin bugün yaptığını dün hayvanlar yapıyordu. Bugün atsız arabalarımızda giderken onlara borçlu olduğumuzu unuturuz: oysa bin yıl boyunca bu geniş sırtlı

hayvanlar bize ticaret, sanayi ve çağdaş toplumun tümünü yapmamızda yardımcı olmuşlardır.

Beş bin yıl önce eşek, sırtındaki mal ve ürün yüküyle eski Mısır'ın yollarında titrek adımlarla ilerlemekteydi. Eşekten ilk kez Mısır'dan Libya'ya vergi olarak ödenmesi nedeniyle söz edilmektedir; yabani Afrika eşeğinin ilk kez orada evcilleşip işe koşulmuş olması olasıdır. Eşek, Mısır'da tam olarak evcilleştirilmiş ve ilk çiftliklerde çeşitli işlerde çalıştırılmıştır. Bundan önce ağır yükleri kaldıran ve taşıyanlar insanlardı, eşeğin bir yük hayvanı olarak ortaya çıkması insanların yaşantılarını değiştirmiş, onları çiftlik işlerinde on kat daha becerikli yapmıştır. Bu uysal hayvanlar ağır yükler taşıyorlar, tarladan ürünün taşınmasında yardım ediyorlar, saba çekiyorlar, ve savaş zamanında önemli malzemeyi taşıyorlardı. Devenin ortaya çıkmasından önce tüm işler eşek tarafından görülmekteydi.

Otlakların az, koşulların tehlikeli olduğu Kuzey Afrika yaylalarında ortaya çıkan eşek, kötü yaşam koşullarına alışkın dayanıklı bir hayvandı. Bu da onun zararına olmuştur. Bir atın dayanamayacağı bir diyetle yaşayabilir, her türlü sert davranışa dayanabilirdi. Daha nazik bir hayvan olsaydı insan ortakları kendisine daha uygun bir anlaşma sunabilecekti. Ama eşeğin dayanıklılığı en güç koşullardan sağ çıkabileceğini gösteriyordu.

Eşeğin yararlılığı, önce eski dünyaya, sonra da tüm yüzüne yayılmasını sağladı. Çok geçmeden yalnızca ürün değil, insan da taşıyordu. Birer birer yeni görevler verilmeye başlandı. Gözleri bağlı olarak sonsuz bir dairede döne döne değirmen taşlarını çevirmeye başladı. İlkel araçları çevirerek hayat veren sulama işlerinde çalıştı. Çok daha sonraları fabrikalarda ve madenlerin derinliklerinde de çalıştırılacaksa da, en büyük katkısını çiftçiliğin bu ilk günlerinde yapmıştır. İlkel çiftçiliğe eşeğin getirdiği verimlilik, kentlerin ve da-

ha sonra da uygarlığın oluşmasına yol açan besin maddeleri üretimindeki devrime büyük katkıda bulunmaktadır.

Rolünün önemi düşünülürse, eşeğin böylesine hor görülüp aşağılanması şaşırtıcıdır. At soylu, boğa güçlüydü ama eşek aptaldı. Bu yorgunluk bilmeyen yük taşıyıcılarına teşekkür borçlu olmamıza rağmen, bu tür duyguları göstermemekte ısrar ettik. Eşeğe onur vermemiz gerekirken onu alay konusu haline getirdik. Bunun nedeni eşeğin çok sabırlı ve basit yiyecekleri ve pek az isteği ile bakımı çok kolay bir hayvan olmasıydı. Böylece tam da yoksulların hayvanı oluyordu. Canlı ve neşeli atla kıyaslanınca çok sakindi ve bunun cezasını da çekiyordu.

Eşeğe Hayvan Sözleşmesi'nin en ağırını yüklemişizdir ve bugün bile, dünyanın makine gücünün hayvan gücünün yerini almadığı köşelerinde bu sert koşullar devam etmektedir. Bir yumurtanın haşlanacağı kadar sıcaklarda çalışan bu sessiz uşaklar hâlâ uzun ve tekdüze yaşamlarını sadece ölümlü beklediklerini ima eden bir yüz ifadesiyle sürdürmektedirler.

Her yük hayvanının insan uygarlığının ilk gelişmesinde katkısı olmuştur. Eşek ağır bir hareketlilik getirmişti, ancak bir kusuru vardı: Ayakları çok küçüktü. Bu önemsiz gibi görünebilir ama uygarlığın ortaya çıkmaya başladığı Ortadoğuda toprağın büyük bir kısmı yumuşak kumlu çöldü. Bu da eşek için büyük bir handikapı. Çöl yolculuklarında kumlu arazide kolaylıkla adım atabilecek büyük ve düz ayaklı yeni bir ortağa, yani deveye, ihtiyaç vardı.

Bugün piramitleri gezen turistler için deve, manzaranın ayrılmaz bir parçasıdır; ama eski Mısır'da çölün bu büyük gemisinin hiç yeri yoktu. Mısır dilinde deve sözcüğü bulunmuyordu ve deve Grek-Roma döneminde ilk kez görüldüğünde Mısır uygarlığı artık bin yaşındaydı. Deve, eşek gibi ehlileştirilecek bir hayvan sayılmıyordu. Oysa göçebe Arap-

ların komşu çöllerde devenin hareket yeteneklerinden yararlandıkları göz önüne alınacak olursa bu şaşırtıcı bir şeydir. Mısır'ın eski çağlarında devenin hiç yer almaması bazılarınca özel bir tabu sonucu olarak görülmüşse de, uzman hayvancılar olan Mısırlıların deveyi kötü bir yatırım olarak düşündükleri anlaşılmaktadır. Bunun için pek çok neden vardı. Verimli Nil havzasının otlakları devenin doğasına uygun değildi. Deve zengin bir ortamda gelişmez ve çeşitli hastalıklara tutulur. Ayrıca, belki de güçlü kokularından diğer çiftlik hayvanlarını rahatsız ettikleri de söylenir ve bu da Mısırlıların işine gelmezdi. Develer büyük, hantal ve eğitilmeleri güç hayvanlardır ve zaman zaman da çok tehlikeli olabilirler. Bunun dışında da çok yavaş üreyen bir türdür.

Bu nedenlerle deve eski Nil boyunca yük hayvanı olmuş, ve daha sonraları, bölge kuraklaşmaya başlayınca dünyanın bu bölgesinde de görülmeye başlanmıştır. Başka yerlerde ise uzun süreden beri göçebe kabilelerin ideal hayvan dostu olarak yerini almış bulunuyordu. İlk kez güney Arabistan'da 5000 yıl önce ehlileştirilen deve, o düşman çöl bölgelerinde insan topluluklarının başlıca ulaşım ve taşıma aracı olmuştur. Deve, yalnız taşıma ve binek hayvanı olmakla kalmayıp süt, et ve giyecek de sağlamaktaydı. Gübresi bile yakacak olarak kullanılıyordu. Uzak mesafelere insan ve yük taşıyor, insan etkinliğini o güne kadar görülmedik bir hızla yayıyordu. Mal ve fikir değiş tokuşu yaygınlaşıyor, pazarlar oluşup geliyordu. Deve kervanları büyük boyutlu göçebe yayılmasını mümkün kılmış, ticaret doğmuştu.

Diğer ehil hayvanların develere karşı olan garip nefretinden ilk savaşlarda yararlanılmaya da başlanmıştır. Eski Persler karşılarında çok sayıda atlı görüp de savaşa develeri sürmeye karar verdiklerinde bir rastlantı sonucu bu rolü fark etmişlerdi. Tüm yük develerinin yüklerinin boşaltılıp biniciler için semerlenmeleri emri verildi. Sonuç görkemli bir

zafer oldu, develer yaklaşınca dűřmanın atları paniğe kapılarak kaşmaya başladılar. Bunun nedeninin hayvanların iri gövdeleri mi, yoksa keskin kokuları mı olduğu bilinmiyor ama önemli olan devenin ilk savaşlarda yararlı bir gizli silah olduğunun ortaya çıkmasıydı. Bunun diğer bir avantajı daha vardı: Savař atlarının korkuları giderilip develeri kovalamaları sağlansa bile, büyük ayaklı çöl hayvanları hızla kumluk araziye kaçıyorlar ve burada güvencede oluyorlardı. Atların toynakları kumlarda kayarken develer uzaklaşıp gidiyorlardı. Eski uygarlıkların askeri liderlerinin deve bölükleri kurmaları bundan sonra başlamıştır. Bunlarla Arapları kendi topraklarına kadar kovalayıp yenilgiye uğratabiliyorlardı. Böylece develer giderek bölgenin her tarafına yayılmış oldu.

Ayaklarının genişliğinin yanı sıra develerin suya gerek duymadan uzun mesafeler aşabilme avantajları da vardır. Çölde iki su kuyusu arasındaki 300 mili ařan develer konusunda elimizde güvenilir bilgiler bulunmaktadır. Sahipleri buna memnun oluyorlar, ancak develerin bunu nasıl başardıklarını bilemiyorlardı. Çok kimse develerin içinde bir tür yedek su deposu olduğunu sanmışlarsa da, durum hiç de böyle değildir. Deve bir kerede çok büyük miktarlarda su içebilir - tüm ağırlığının üçte biri kadar - ve bu su normal yollarla hücrelerine geçer. Devenin sırrı, yakıcı çöl sıcaklığında bile su kaybını önleyebilmesidir. Bunu vücut ısısını gündüz yükselterek, gece serinliğinde de dűřürerek elde eder. Susuz kaldığı zamanlar ısısı 6 derece oynayabilir. Bu sistem su soğutma ihtiyacını azaltır ve sonuçta önemli miktarda sıvı korunmuş olur. Ayrıca devenin böbreği işeme yoluyla su kaybını önlemede çok etkindir ve hayvan vücut ağırlığının dörtte biri kadar - diğer memelilerin iki katı - su kaybına dayanabilir. Bu yüzden bu hayvanın dünyanın her tarafındaki çöl insanları tarafından bu kadar çok kullanılmasına şaşmamak gerekir.

Pek çok yerde hâlâ çalışan deve vardır. Bu hayvanlardan 14 milyonunun yalnızca çöllerde değil, kasaba ve kentlerde de iş gördükleri saptanmıştır. Bu dayanıklı yaratık insanî işlerin pek çok alanında önemli bir hayvan-ortaktır. Ancak çekme gücünün gerektiği alanlarda başka bir hayvana ihtiyaç duyulur. Dünyanın bazı yerlerinde öküzler ilk başlarda sabanı çekmek için kullanılmıştır. Eski çağlardan kalma eşyalarda bunun binlerce yıl önce başladığı görülmektedir. Ve modern traktörün ortaya çıkmasından sonra bile, pek çok ülkede öküzler ağır yükleri çekmek ve sürüklemek için kullanılmaktadır.

İnsan ve hayvan birbirlerine bağlıydılar ve işi eşit olarak paylaşırlardı; dünyanın makineleşmemiş yerlerinde hâlâ olduğu gibi. Bu bir efendi-köle ilişkisi değil, ağır işlerde eşitlik ilişkisiydi. Bu tür hayvanlar doğanın değiştirilmesinde yardımcı olmuşlardır. İnsan liderler daha istekli oldukları zaman, hayal ettikleri yeni şeylere ancak hayvanların adale gücü ile kavuşabilirlerdi. Saraylar inşa edilir, savunma hatları kurulur, sokaklar yapılır, ve geliştirmekte olan tarım için en önemlisi, daha yararlı sulama sistemleri yaratılabilirdi. Bu yeni liderler güçlü hayvan dostlarıyla toprağı daha kolay işleyebilirlerdi. Küçük kabileler genişleyip büyüyerek uluslar olabilirlerdi. Hayvanlar için bu, eski uygarlıkların kurulmasına yardımcı oldukları süre içinde sürekli çalışıp pek az dinlenmek demektir.

Büyükbaş hayvanların aksine filin çalışan bir hayvan olarak kullanımını hemen hemen sona ermiştir ve hem Afrika hem de Asya'daki yabanıl fil sayısı hızla azalmaktadır. Anibal'in Pön Savaşları'ndaki örneğine rağmen Afrika türü yüzyıllardır işe koşulmamış, Asya filinin kullanılması ise giderek sınırlanmıştır.

Fil savaş alanında düşman tarafından ilk görüldüğünde

çok müthiş bir etki yaratmıştır. Düşman orduları bu zırhla kaplı, hortumlarına kılıçlar, dişlerinin ucuna zehirli hançerler bağlanmış bu devleri görür görmez dağılmaktaydılar. Ancak kısa sürede fillerin gürültüden nefret ettikleri öğrenilmiş ve büyük gürültüler çıkarılarak hayvanları panik içinde kaçırtmak ve bu arada kendi ordularını darmadağın etmelerini sağlamak mümkün olmuştur.

Filin çalışma arkadaşı olarak başarısı da fazla önemli olmamıştır; bugün sadece Uzak Doğu'nun belirli yerlerinde orman sanayiinde kullanılmaktadır. En fazla taşıyacağı yük 300 kilo olduğu için yük hayvanı olarak da pek önemli sayılmaz. Yük hayvanı olarak böylece, yalnızca sekiz insanın işini yapabilmesi onun yakalanıp eğitilmesine değmiyordu. Ancak çekici bir güç olarak iki tonluk kütükleri rahatça çekebilmektedir. Birlikte çalışan bir çift fil beş tonluk bir yükü çekebiliyordu. Ayrıca büyük ağaçları iterek devirebiliyorlardı.

Filin en büyük kusuru üretilmesinin ekonomik olmayışıdır: Yetişkinliğe erişmesi çok uzun zaman almaktaydı. Fillerin ormanlardan yakalanması gerekiyordu ve bu da kolay iş değildi. Ya bir sürünün içine girebileceği kadar çevresi kapalı yerler yapılmalı ya da başka bir tehlikeli yöntem kullanılmalıydı. Kement atma yöntemi denendiyse de, bunun hem hayvan hem de avcı için tehlikeli olduğu görüldü. Hayvanları uyutmak için uyuşturuculu yem vermeye de başvurulmuştu, ancak bu o kadar çok uyuşturucu gerektiriyordu ki, hiç ekonomik değildi; ayrıca uyuşturulan filler çoğunlukla yere yığılmadan önce çok uzaklara gidiyor ve kolaylıkla bulunmıyordu. Toprağa çukurlar kazılma denendiyse de, bunlara düşen filler sık sık yaralanıyorlar ve o zaman da işe koşulamıyorlardı. Sonunda, sürüyü tuzağa doğru kovalamak için çok adam gerekmesine rağmen çevresi kapalı tuzak yerleri yeğlendi.

Yabancıl bir filin ehlileştirilmesi de güç ve tehlikeli bir iş-

ti. Hayvanın müthiş gücü nedeniyle bu işi üstlenen insanların üstünlüklerini güvenilir bir biçimde ortaya koymaları gerekiyordu. Bu da genellikle fili boyun eğmeye zorlayana kadar dövmek ve ucu sivri sopalar kullanmakla yapılmaktaydı. Daha ilk günlerden filler konusunda bir şey öğrenildi: Fillerin gerçekten güçlü bellekleri vardı. Kendilerine kötü davranan insanları unutmuyorlar ve bir gün onları ayakları altında eziyorlardı. Bu yüzden özel bir yöntem geliştirildi. Bu, bir on dördüncü yüzyıl belgesinde şöyle anlatılmaktadır: Parlak renkli bir elbise giymiş bir adam fili bir hafta süreyle dövüp aç bırakır; sonra başka bir renk elbiseli bir adam gelir, birinci adamı kovar, fili okşayıp yiyecek ve su getirir. On beş gün sonra filin yanına tümüyle ehli bir başka fil getirilir ve ikisi birlikte nehre yıkanmaya götürülür. Yabani hayvan yirmi gün içinde öğrenmeye hazır olur ve ehlileştirme süreci tamamlanır.

Sıradan bir filin zekâsı insan hilekârlığına erişemeyeceği için hayvan bu yeni dost ve koruyucusuna uysal davranır. Filin evcil bir hayvan olarak kullanılamamasının bir nedeni de budur: Fil her zaman aynı kişi tarafından yönetilmelidir. Başka bir insanı reddeder. Olağanüstü bir ortaklıktır bu. Bir fil ile insanı birlikte görmek bir iş dostluğundan çok duygusal bir bağa tanık olmaktır. Bu bir evlilik gibi bir yaşam boyu sürer ve fillerle insanların yaşam süreleri de hemen hemen aynıdır. Her bakıcı bir tek file, her fil de bir tek bakıcıya sadıktır. İnsan ile hayvan arasındaki en şaşırtıcı ilişkilerden biridir bu.

Günümüzde çalışan fil az görülür, filler daha çok Hindistan'da törenler ve resmi geçitlerde dekoratif bir unsur olarak rol alırlar. Yerel sanatçılar bunları canlı tuvaler gibi boyarlar; sonuçta hem seyircilerin yaşamlarını aydınlatan hem de vücut boyamanın ilk atalarımızın estetik ifadeleri ol-

duğu günleri hatırlatan bir tablo ortaya çıkar. Bu, dev hayvanın kötüye kullanımını gibi düşünülürse de, aslında bir tür saygıdır. Hayvanın üzerine yapılan resimler bir sirk palyaçosunun boyanması değil, saygı ifadeleridir. Ne var ki, bu alanda bile fillerin günleri artık sayılıdır.

Çekingen, sakın ve uysal bir dev olan fil, insanın çalışan ortağı olarak başarılı olamamıştır. Bunun sonucunda da, kısa bir süre sonra soyu tükenecektir. Bundan yüz yıl sonra çocuklarımız geçmişini düşünüp bugünlerin nasıl olduğunu düşüneceklerdir, tıpkı bizim 11.000 yıl önce soyları tükenen mamutları düşündüğümüz gibi.

* * *

At, diğer hayvanlara kıyasla çok daha yakın zamanlarda ehlileştirilmesine rağmen dünyanın her tarafında beslenen ve korunan bir tür olarak sağlam bir geleceğe sahiptir. Filin aksine, yetiştirilmesi bir sorun değildir ve bugün bile modern makinelere vermek istemediğimiz pek çok işi yüklenmektedir.

Atın insanın iş ortağı olarak başarısının sırrı güçlülük ve hızlılık karışımında yatmaktadır. Öküzler çok güçlüydüler ve atın ortaya çıkmasından önce onlarla çalışıyor, ağır işlerimizden çoğunu onlara yaptırıyorduk. Öküzler sabanı ve ağır yüklü arabaları çekiyorlardı ama hızlı değillerdi ve uzun mesafelere gidemiyorlardı. Diğer yandan köpekler hızlıydılar ama onlardan oluşturulan bir sürü bile ancak pek hafif bir yükü, o da ancak düz arazide, çekebiliyordu. Oysa at hem insanları hem eşyaları çok uzak mesafelere taşımaktaydı. Atın insanlığa getirdiği en büyük armağan hızdır.

İnsanlar at sırtında çok uzaklara gidip dünyanın kara parçalarını istila edebiliyorlardı. Önceleri arabalarda çekilecek, daha sonraları dörtnala giden atların sırtında, eski dün-

yanın atlılarının ayak basmadıkları yer kalmıyordu. İnsanın en esaslı hayvan kölesi gelmiş ve insana daha önce hayal bile edilemeyen bir hareketlilik sağlamıştı. At, insan uygarlığının yayılma aracı olacaktı. Ancak ne yazık ki, aynı zamanda insanın daha fazla öldürülmesinin aracı da olması kaçınılmazdı. Savaşçılar için bu, paha biçilemez bir üstünlüktü: Atının güvenliğindeki bir okçu oturduğu yerde dönüp öldürücü oklar savurabilirdi.

At hemen hemen her arazide gidebiliyor, nehirleri aşabiliyor, tepelere tırmanıyor, kilometrelerce yolu dörtnala koşabiliyordu. Emirlere duyarlı, işbirliğine yatkın ve sınırsız enerjisiyle hemen hemen kusursuz dosttu. Bizim açımızdan atın ehlileştirilmesi insanlığın yaptığı en iyi Hayvan Sözleşmelerinden biridir.

Ancak at için bu sözleşmenin koşulları giderek ağırlaşmaktaydı. Silahlar geliştikçe savaş alanları at kanı ile yakanır oldu. At zaten mızrak ve kılıç karşısında zayıftı, ama buna bir de tüfek ve bomba eklenince hayvan artık tümüyle savunmasız kalmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'nda yer almak üzere Avrupa'ya dünyanın dört bir yanından bir milyondan fazla at gönderilmişti. Bunlardan pek azı doğdukları toprakları bir daha görecekti. Kıyım, akıl almaz boyutlardaydı. Savaşın bir gününde 7000'den fazla at ölmüştü. Hayvanlar bomba ve şarapnelere havaya uçuyordu. Savaşın sonunu getirebilecek kadar talihli olanlara da madalya verilmedi. Çoğu ya savaş tutsaklarına yedirildiler ya Fransız kasaplarına et olarak ya da Avrupa çiftçilerine, kesilip gübre yapılmak üzere satıldılar. Bu yolla o kadar çok at öldürüldü ki, İngiliz hükümetinin bu atların satışından 5.316.138 sterlin kazanç sağlamış olması İngilizlerin at sevgisinin gerçekte sahte olduğunu ortaya çıkardı. Ama bu yeni bir şey değildi. Elizabeth çağında da İngiltere'nin "kadınlar için cennet, erkekler için azap yeri, atlar içinse cehennem" olduğu söylenirdi.

Atların insan zekâsının ürünleri olan gelişmiş silahlarla kıyaslanamayacağı ortaya çıkınca durum düzeldi. Atlar cephe görevlerinden alındılar. İkinci Dünya Savaşı başlarında Polonya süvarileri Almanlarla çarpışmaya girdiklerinde son bir defa daha kullanıldılarsa da, herhalde dünyanın en eşit olmayan bu savaşında atlar; tanklar ve pike yapan bombardıman uçakları karşısında tümünden kırıldılar. Atın savaş alanında uzun süredir çektiklerinin sonuydu bu.

At savaşta işe yaramaz olunca ona karşı tutumumuz da değişti. Savaşa son talihsiz girişinden bu yana geçen elli yıl içinde atın askeri rolü sembolik bir role dönüşmüştür. Bugün savaş atları sadece törensel görevler yapmaktadırlar. Süslü insan törenlerinin sabırlı ortakları olarak daha önce hiç olmadığı gibi kendilerine bakılmakta ve şımartılmaktadırlar. Filler gibi onlar da sevgiyle süslenmekte, ama bu kere parlak boyalar yerine parıltılı bronzlar ve meşinler kullanılmaktadır. Tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar saygı gören atın sözleşmesi yeniden yazılmıştır. At, yüksek statüye sahip bir hayvan olmuştur artık. At olmak için iyi bir zamanda yaşıyoruz şimdi. Geçimi için hâlâ çalışmak zorunda olabilir, ama şimdi bunun karşılığında çok yüksek bir ücret almaktadır.

Ata olan saplantımız belki de diğer bütün çalışan hayvanlarımıza olandan fazladır. At sevgisi pek çok kimse için bebeklikte, çok küçük çocukların bile binicilikte ustalık kazanmaları için midilli atlarının sırtına oturtulmalarıyla başlar. Bir atın üstünde oturmak, hemen hemen başka bir insan olmak demektir: Biniciler daha yeni, daha hâkim bir perspektif keşfederler. Bu ortaklığın insanlar için ödülü hem artan hareketlilikle fiziksel, hem de psikolojiktir. Binlerce yıl önce at ile binicisi arasında pekiştirilen sıkı bağ bugün hâlâ canlılığını korumaktadır.

At ile ilişkimizin yumuşaması askeri alanı aşar ve hayvana ilişkin tüm alanlara yayılır. Geçmişte aramızda var olan büyük bağı tehdit eden sertliğin makine çağı ve motorların gelmesiyle yok olması ilginçtir. Sanayi devrimi hayvanların sömürülmesi gerekliliğini ortadan kaldırmıştı. Ekonomik zorunluluk kalkmış ve çalışan hayvanların çoğu gereksiz olmuştu. Hayvan Sözleşmesi'ne bir nostalji maddesi yazıldı böylece. Çalışan at, bugün daha zarif ve efendice olarak düşündüğümüz daha eski bir dönemin hatırlatıcısı oldu. Zarif olan o dönem değildi. Eğer ortada bir zarafet ve efendilik varsa, bu insandan çok atlardaydı: Onların doğal zarafetlerinin atalarımızın davranışlarına geçtiğini düşünürsek kendi kendimize iltifat etmiş oluruz.

Bu at zarafeti gayet süslü atların hâlâ görülebildiği kasaba fuarları gibi nostaljik kutlamalarda görülebilir. İngiltere'de on atla çekilen arabalardan birinde, bir ton ağırlığında ve başının üstüne kadar iki buçuk metre boyu olan dünyanın en iri atı bulunmaktadır. Bu at ve diğerleri sık sık en süslü koşumlarıyla, bronz aksamları güneşte parıldayarak sık sık gezdirilirler. Bu bakırların süsten öte olan işlevleri hayvanları kem gözden korumaktır. Basit güneş diskleri gibi yuvarlak olanları hayvanın alnına yerleştirilir ve böylece kem gözün hayvanı görmemesi sağlanır. Boynuz ve hilal biçimli diğerleri ise koruyucu ilahların sembolleridir ve karanlık güçlerine karşı kullanılır. Putperestlikten kalma bu eşyalar Avrupa'da atların törene çıkarıldığı her yerde kullanılır ve Avrupa toplumlarının Hıristiyan inançlarına karşı şaşılacak bir direnç gösterirler. Ancak bunların bugün de süregelmesi herhalde dinsel hoşgörüden çok gerçek önemlerinin bilinmemişinden olmalıdır.

En ağır at türlerinin insanı şaşkına çevirecek bir gücü vardır. Bunlar eski zamanlarda zırhlarını kuşanmış şövalyeleri taşımak için yetiştirilmiş olup daha sonraları tarım alanı-

nın büyük yük hayvanları olmuştur. 50 yıl öncesine kadar bunlar bir çiftçinin en büyük güç kaynağıydı. Şimdi makine çağı öncesini hatırlatan ve sayıları epey az olan bu hayvanlar çok iyi bakım görmekte ve ancak özel durumlarda gururla sergilenmektedirler.

İnsanlar çalışan atın yerine geçecek olan yeni makinelere ilk başlarda korkmuşlardı. Bunların mucidi makineleri daha dost göstermek için güçlerini beygir gücüyle ölçmüştü. Mekanik araçlar giderek kabul görünce hayvanlar da gözden düştü. Atların çektiği arabalardan atsız hareket eden arabalara geçiş dönemini yaşayanlar için bu değişiklik şaşırıcı olmuş olmalıdır. Kent sokaklarının atlı kalabalığı, nal sesleri ve gübre kokusu ile genizleri yakan kokularıyla ilk makinelerin şangırtısı arasındaki fark çok dramatik olmalıydı. Yeni bir çağ aniden başlıyordu.

Mekanik araçların büyük bir üstünlüğü vardı: Duyguları yoktu. Sinir uçları ve duyuuları olmayınca da hayvanlar kadar acı çekmezlerdi. Sokaklardaki hayvan ıstırabı sona ermişti; ama onunla birlikte sona eren bir şey daha vardı: Hayvan dünyasıyla olan yakınlığımız. Hayvanların ıstırabı ile birlikte hayvan sıcaklığı da yok olmuştu. Yeni yük hayvanlarının soğuk lamba gözlerinde hiçbir ifade yoktu. Bu binlerce yıl eskisinin ortaklığı artık sadece hayvanların becerilerinin değişmeyi güç kıldığı alanlarda devam edecekti.

* * *

Makinelerin eski işleri daha etkin bir şekilde yapmasıyla hayvanlarla olan ortaklıkların çoğu gereksiz kalmışsa da, özel bazı görevlerin hayvanlar tarafından daha kolaylıkla yapıldığı alanlar vardır. Hayvanların bu görevlerden alınmaları tehlikesi yoksa da, seleflerinin pek çoğu gibi bu işleri yaparken aşırı çalıştırılmaları tehlikesi vardır.

İşçi hayvanlar içinde en değerlisi kuşkusuz en uzun süre ilişki de bulunduğumuz köpektir. Köpekler yüzyıllar boyunca bizim için pek çok iş yapmışlardır. Bunlardan bazıları eski gelenekleri sürdürmek için korunuyorsa da, kendilerine özgü yetenekler için modern karşıtlar olmaması nedeniyle hâlâ yerine getirdikleri pek çok önemli anlaşma vardır. Körler için gören, sağırlar için duyan köpekler, dağlarda insan kurtaran köpekler, uyuşturucu koklayan köpekler bunların arasında sayılabilir. Bu durumların her birinde köpekler insan konukseverliğini - ısınma, konfor, düzenli beslenme, tıbbi bakım ve dostluk - kabul eder ve karşılığında bu özel görevleri yaparlar. Bu anlaşmalar duygusal ya da nostaljik değildir ve bunların yerine başka bir şey konabileceğini hayal etmek çok güçtür.

Çiftlik hayvanlarının toplanması mekanikleştirilemeyen bir şeydir. Hareket eden hayvanları kontrol edebilmek için hayvan kurnazlığı gerekir. Çoban köpeği de hâlâ bizim için çalışmaktadır. Bu çok çalışan hayvanın sömürüldüğü sanılabirirse de, gerçek hiç öyle değildir. Çoban köpeğinin her hareketi kurt geçmişinden gelmez: Kurt sürüsüyümüş gibi koyun sürüsünün çevresinde dolaşmak; yere yatıp bekleme; sürünün lideri olan çobanın değişen tavırlarına anında karşılık verme - bunlar hep kurt nitelikleridir. Sadece öldürme yasaklanmıştır. Geri kalanı doğal avlanma davranışlarıdır ve çok değerli insan-köpek ortaklığına uydurulmuştur. Çoban köpeğinin sert yaşamı olaylar ve meydan okumalarla, yenilik ve karmaşıklıklarla doludur. Köpek kişiliği için ideal şeylerdir bunlar. İyi bir çobanı olan bir çoban köpeği ideal bir Hayvan Sözleşmesi'nde bütün istekleri günlük olarak yerine getirilerek köpek cennetine yaklaşmış sayılabilir. Sürüyü gütmenin başka bir yolu olmadığı için çoban köpeğinin rolü şimdilik güvence altındadır.

Avustralya'da sürünün toplanması tümüyle bir hayvan göreviydi. Bu hep böyle kalacak gibi görünürken yerel çiftçiler zenginleşince bu görev için helikopterler aldılar. Çobanlar, sürülerini gökyüzünden korkutarak güden uçan kovboylara dönüştüler. Bunun sürüyü hareket ettirmek için çok daha hızlı ve etkin yol olduğu ileri sürüldü. Ancak bazı çiftçiler hayvan gütmenin bu modernleşmiş biçiminin hayvanları ürküttüğünü gördüler. Hayvanlar strese kapılıp zayıflamaya başlamışlardı. Bu durum ısrarla devam edince helikopter projesinden vazgeçildi. Atlar yeniden eski görevlerine dönünce sürüler sükûna kavuştu ve hayvanlar semirdiler. Bugün işbaşındaki Avustralyalı hayvan sürücülerini gördüğümüzde nostaljik bir manzara seyrediyor değiliz: At kullanımını iyi ve ekonomik bir yöntemdir. Daha az gelişmiş ülkelerde hayvan çalıştırmak basit gereklilik sonucu olabilir, bölgenin yoksulluğu modern makineler alınmasını olanaksız kılabilir; ama Avustralya'da bu, bir yanlış kararın dikkatle düşünülüp düzeltilmesine dayanan bir seçimdir.

İlerleme heyecanı ile sık sık böyle yanlışlar yapıyoruz. Biz hep yeni bir şey icat eden meraklı küçük maymunlarız. Ama zaman zaman eski sınanmış yöntemlerin de en iyi olduğu ortaya çıkar.

İnsan yaratıcılığının köpeğin doğal becerileriyle başa çıkamadığı bir alan da uyuşturucu madde saptanmasıdır. Uyuşturucu koklayan bir köpeği seyretmek usta bir sihirbazın çok güç bir numara yapmasını seyretmeye benzer. Tipik bir gösteride uyuşturucu sıkı sıkı kapatılan kalın bir selofan pakete konur. Paket başka bir pakete, o da bir kutuya yerleştirilir. Kutu da sıkıca kapatılıp branda bezinden bir posta torbasına konulur ve torba birbirinden farksız 40-50 torbanın arasına karıştırılır. Koku alan köpek bunu bulacak mıdır? Sağduyu bunun olamayacağını söylerse de, köpeğin bur-

nu bu üç kere sarılı paketteki uyuşturucun kokusunu alır ve hayvan torbayı heyecanlı bir sevinçle yakalayıp çekiştirir. Bu olaya yaklaşan bilimsel herhangi bir yöntem yoktur ve bu Hayvan Sözleşmesi'nin de nostaljik hiçbir yanı bulunmamaktadır. Bu şekilde çalışan köpekler insanın hizmetkârları olabilirler, ancak tatmine ulaşmış bir yaşamları olduğu da kesindir.

Köpeklerin bu yetenekleri sayesinde milyonlarca sterlinlik uyuşturucu bulunmuş ve yok edilmiştir bugüne kadar. Bu köpeklerden bir tanesi 160 ayrı olayda 4040 kilo gizli uyuşturucu bulmuştur. Labrador türü olan bu hayvan uyuşturucuyu çelik kapılar ardında, kitap ciltleri içinde, lehimli teneke kutularda ve - en şaşırtıcısı - soğutucu sıvıya saklanmış kapalı plastik torbalarda bulmuştur. Uyuşturucu kaçakçılarının kurnazlıkları köpeğin burun hücreleriyle başa çıkamamaktadır.

Hayvanların bizim hizmetkârlarımız olarak çalıştıkları bütün bu Hayvan Sözleşmelerinde anlaşmaların ne kadar adaletli olduğunu kestirmek güçtür. Bir hayvanın ıstırap çektiğini anlamak kolaydır, ama onun adaletsiz bir şekilde sömürülüp sömürülmediğini saptamak güçtür. Doğal davranışlara izin verip bunu geliştiren her yaşam biçimi, söz konusu hayvan için tatmin edici bir varoluş sağlayacaktır. Hayvan hareketli ve sağlıklıysa ve türünün özel niteliklerini kullandığı bir iş yapıyorsa, o zaman onun çalışma nedeniyle horlandığını kim söyleyebilir? Haksız sömürü ile adaletli istihdam arasındaki çizgiyi çizmek gerçekten çok güçtür.

* * *

Hayvan ortaklıkları atın önemli rol oynadığı spor dünyasında hâlâ gelişerek süregelmektedir. Burada büyük bir ço-

gunluk hayvanı makineye yeğlemektedir. Otomobil yarışlarının popülerliğine rağmen at, kadın ve erkekler için en gösterişli ve başarılı spor aracı olarak kalmıştır: Dörtmala koşan safkan atların güzelliğiyle hiçbir şey boy ölçüşemez. Yarış atları bütün hayvanların en değerlisidir: Geçenlerde genç bir hayvan bir açık artırmada tam 13 milyon sterline satılmıştır. Bu anlamda ele alındığında eski dostumuz at şimdi büyük bir ticaret aracı olmuştur. Bunlar yıldız hayvanlardır ve bunlarla yıldız anlaşmalar yapılır, ancak insan yıldızlar gibi bunların da yaşam biçimleri pek tatmin edici değildir. Şımartılmış bir yaşantıları olabilir, ancak anlaşma koşulları kesinlikle hoşgörülü değildir.

Safkan atlar en üstün adale çerçevesine sahip olmak için kuşaklar boyu yetiştirilmiş olup artık atletik yeteneğinin sınırlarına varmıştır. Bundan sonraki başarısı ancak kalbinin ne kadar dayanabileceğine bağlıdır. Bir at bir yarış sırasında saatte 30-40 mil hızla koşarken kalp atışları dakikada 25'ten 250'ye çıkar. Hayvan gerektiğinden fazla yarışa sokulduğu takdirde kalbi büyür ve ciddi sağlık sorunlarıyla başbaşa kalır.

Yarış başlangıcında ani adale enerjisi patlamasına hazırlamak için, atlar yaşamlarının çoğunda, daracık bölmelerde ve hemcinslerinden uzakta tutulur. Egzersizleri kontrollü ve sınırlıdır: Yarış atı kendisini varış çizgisine rakiplerinden saniyenin kesri kadar önce geçirecek bir gram enerjiyi bile kaybetmemelidir. Yarış atının dünyası çok yapay bir dünya ise de, hayvanın fiziksel durumu ve konforu konusunda çok emek sarf edilmesi bakımından bunun karşılığını aldığı da söylenebilir.

Bazıları at yarışlarının hayvanların sömürülmesi olduğunu ve bu nedenle yasaklanmaları gerektiğini iddia ederler. Bunlara göre profesyonel yarışlar insan açgözlülüğüne ve gururuna dayanır ve atlar sadece beyinleri yikanmış yordakçı-

lardır. Yarışların en ciddi eleştiricileri bu sözde iyi bakılan hayvanların gerçekte 'çılgnlık denecek bir noktaya kadar yetiştirilip beslendiklerini ve çoğunlukla ölümüne kadar yarıştırdıklarını' söylemektedirler. Çılgn bir at bulmak olanaksız olduğu gibi, atların 'çoğunlukla' ölünceye kadar yarıştırdıklarını söylemek aşırı bir abartmadır. Doğru, arada sırada ölümler olur, ancak bunların sıklığı, örneğin belirli bir günde yabancı bir zebranın ölüm olasılığından fazla değildir. Bu tür eleştiriler genellikle söz konusu hayvanların durumundan çok ortada dönen büyük paralardan doğan hoşnutsuzluğu dile getirmektedir.

Ancak daha haklı olan bazı eleştiriler de vardır. Yarışlarda kamçı kullanılmaması isteğinde bir kusur bulmak olası değildir. Bazı atların yarışı kazanmaları için acı çekmeleri gerekiyorsa, o zaman bunlar yarışları kaybetmelidirler. Bu durumda sadece yarışlardan zevk alan ve teşvik olarak jockeyin sesinden ve vücut dilinden başka bir şeye gerek duymayan atlar yarış pistlerinde kalacaklardır. Kamçı kullanılması izni, yarış atının anlaşmasından silinip atılması gereken bir maddedir.

Yarış dünyasına yöneltlen bir eleştiriye göre, hayvanlara kötü davranmak yasalara aykırı olduğuna göre, onları 'bir veteriner raporu olmadan davranışların en kötüsü olan ölümle' cezalandırmak çok mantıksızdır. Yarış dünyası gerçekten hayvanlarına düşkünse neden bu kadar at sahibi yarış pistindeki yararlıkları sona erer ermez onları öldürmektedir? Yarışan hayvanlarının pek çoğunun akıbetinin bu olduğu pek çok kimse tarafından bilinmediği gibi, bu durum yarış taraftarlarının duygusal savunmalarını epey zayıflatmaktadır. Kayıtlı bir yarış hayvanının sağlıklı olduğu takdirde öldürülemeyeceğine ilişkin bir yasa çıkarılması gerçek at âşıklarını kalbi nasır tutmuş açgözlü at sahiplerinden ayırt etmeye yarayacak ve yarış dünyasının görüntüsünü yeniden

düzenleyecektir. Yarış günleri sona erdikten sonra atlarını rahat bir emeklilikle ödüllendiren at sahipleri de var olduğuna göre bu, olanaksız istemek sayılamaz.

Yarış dünyasının dış müdahale olmaksızın evini düzene sokmak istememesi gariptir, ancak bunun, Hayvan Sözleşmelerinin çok daha zalim olduğu avcılık günlerinden kalma bir insani faaliyet alanı olduğu da unutulmamalıdır. Hayvanlara davranış konusunda, toplumsal düşüncelerin hızla değişen ikliminde yarış dünyasının ancak en kör yöneticileri göze aldıkları rizikolardan habersiz olabilirler. Kamuoyunun yarış dünyasının aleyhine dönmesi, insan ile hayvan dünyası arasındaki önemli bir bağın kaldırılması demek olacağından, ciddi bir kayıp sayılacaktır. Bunun hayvanlara zararın düşünülmediği iyilikçi bir bağ olması gerekmektedir. Kuramsal açıdan bu, söz konusu hayvanların güzellik ve hızlarının kutlanmasıdır. Eğer yukarıda sözü edilen kötü davranışlar ortadan kaldırılırsa, o zaman bu, uygulamada da bu görkemli hayvanların ve onlarla olan bağımızın onurlandırılması olur. Yarışları kaldırmak onların da ortadan kalkması ve bizim üstün hayvan niteliklerini takdirimizdeki ikna edici etkilerinin de yok olması demek olur.

Neyse ki at, binici, yetiştirici ve sahip arasındaki anlayış bu hayvan ortaklığının en güzelinin geleceğini garanti altına alacak kadar duyarlıdır. Kötü davranışların ortadan kalkmasıyla, iki ayaklı maymunun sırtına biner binmez yeniden mağrur bir dört ayaklı olmasını sağlayan bu olağanüstü hayvana hayran olmaya devam edeceğiz.

Başka hayvanlar da çeşitli ciddilik dereceleriyle yarıştırmaktadır. Doğu Afrika'da ve Karayipler'de düzenli olarak yengeç yarışları yapılmaktadır. Bunun için kıyılarda yaşayan kara yengeçleri kullanılır ve hayvanların kabuklarına özel boyalar sürülür ya da numaralar yazılır. Yengeçler daire biçiminde bir alanın ortasına, ters çevrilmiş bir sepetin

altına yerleştirilir. Bahisler ortaya sürüldükten sonra sepet kaldırılır ve yarış başlar. Kenar çizgisine ilk varan yengeç yarışı kazanmış olur. Yengeçler sonra toplanıp yeniden sepete konulur ve ikinci yarış için bahisler başlar.

Ancak yengeçler genellikle yan yan ve daire şeklinde yürüdüklerinden kenar çizgisine varmadan dairelerini tamamlayıp geri dönmeye başlayınca bahisçilerin heyecanı da artar. Yengeçlerin bu yarışlarda hızlı yürümelerinin nedeni açık yerlerden nefret etmeleridir, üzerlerinden sepet kalkar kalkmaz hemen altına girebilecekleri başka bir yer aramaya başlarlar. Açık alanda böyle bir şey olmadığından kurtulana kadar kaçmaya devam ederler. Bu yarışlarda heyecanı arttıran bir şey de, yengeçlerin kendilerini açıklıkta buldukları zaman kabukları içine girip saklanmalarıdır. İlk yarışta en hızlı koşan yengeç açıklıktan en fazla rahatsız olmuş hayvan olabilir. O yüzden bu favorinin ikinci yarışta tepkisini kabuğundan hiç çıkarmayarak da göstermesi olasıdır. Bu yüzden yengeç yarışında favoriler üstüne oynamak pek güvenli bir yol sayılmaz.

Yarış alanını kurmanın kolaylığı yengeç yarışlarını mütevazı ama çekici bir vakit geçirme aracı yapmıştır. Ancak çok daha ayrıntılı olan hayvan yarışları da vardır. Arabistandaki deve yarışları, özel olarak ithal edilmiş çocuk jokeylerle ve dörtnala koşan hayvanların ardından gelen cipler dolusu şeyhlerle çok ciddi bir spordur. Laponya'da ren geyiği kayak yarışmaları, asi geyiklerin birbirlerinin yoluna girerek dizginlerinin karışmasıyla kayakçılar için çok tehlikeli olabilir.

Her bir yarışma kuşlara Hayvan Sözleşmelerini çiğneyip istedikleri yöne uçuşa serbestisi verdiği için güvercin yarışları da çok ilginçtir. Burada fiziki bir kısıtlama yoksa da, önemli bir psikolojik baskı vardır. Güneşten, yıldızlardan, doğal çevreden, seslerden ve dünyanın manyetik alanından

aldıkları ipuçlarıyla güvercinler yuvalarına cinsel nedenlerle uçarlar. Sahipleri kuşlarının iyi bir çift oluşturmalarına dikkat ederler, ve bir kuşun eşinden ayrıldığı zaman onunla birleşmek için duyduğu güçlü dürtüye güvenirler. En basit sistem, ortak yuvalarına dönmek isteyen erkek ve dişilerin birlikte yarışdırılmasıdır. Diğer bir yarışta ise yalnızca erkek güvercinler bulunur. Ancak bu durumda kuşların aşk yaşantısı dikkatle izlenir, dışısından uzak tutulan erkek tam yarıştan önce eşinin yanına bırakılır. Ama kuş şehvetini tatmin edemediği hemen alınıp bir sepete konur ve yarışın start yerine götürülür. Kuşun son hızla yuvasına dönüp sahibine büyük bir ödül kazandıracığını söylemek artık gereksizdir. Dünyanın güvercin yarışması merkezi Belçika'da daha başka bir cinsel yoksunluk biçimi uygulanır. Yarışacak erkek kuş sepete konmadan hemen önce dışısının başka bir erkeğin yanına yerleştirildiğini görür. Kuş beyni kıskançlıktan kavru lan güvercin artık yapabildiği en yüksek hızla alacaktır dönüş yolunu.

Genellikle ister kuşlar, ister atlar ya da diğer türler için olsun, yarışmalarda Hayvan Sözleşmeleri maddeleri pek sert değildir. İnsan hayvan ortaklığı epey adildir. Ancak bazı çok uzun mesafeli köpek kızıağı ya da Grand National gibi engelli yarışlarda aşırılıklar vardır. Bu yarışlar, hayvanlar için bir sınavdan çok eziyet olurlar. National'i televizyonda seyredenler yarışlarda pek çok atın düştüğünü görürler ve tüm at yarışlarının vahşi olduğuna inanırlar. Gerçekte National yarışları at yarışı olgusuna herhangi bir etkenden daha fazla zarar vermektedir. Ancak toplumun belirli bir kesimi için bu yarışlar çok popülerdir ve bundan nefret edenler bile bunu, otomobil yarışlarındaki kazalarda olduğu gibi, sağlıksız bir hayranlıkla seyrederek.

Gözü pek bir tür olarak biz hep hafif tehlikeli olaylarda yer alma ihtiyacını duymuşuzdur. Yaşam fazla güvenli ise,

onu yeniden tehlikeye atmanın bir yolunu buluruz. İnsan olarak sakin bir yaşam için yaradılmamışsınızdır. Sakinlik sıkıntı, sıkıntı da tatminsizlik getirir. Yarış heyecanının bizim için özel bir çekiciliği vardır. Yarış hem at hem de binicisi için tehlikenin göze alındığı bir andır. Seyirciler bin bir zorlukla kazandıkları paralarla kumar oynayarak olaya bir risko daha katarlar. Sporun, savaşın ve safkan yarışlarının süvari hücumunun yerini aldığı günümüzde kumarbaz da askerin yerini almıştır. Onun da atla olan ilişkisinde bir tehlike ve sürpriz unsuru bulunur.

İnsan-at ortaklığında geleneksel olarak var olan tehlikeleri yaşama ihtiyacı bazı insanlarda aşırı cesaret gösterisine dönüşür. Bu ihtiyacı da rodeo, karşılamaktadır. Özgün biçimiyle bir kovboyun binicilik ve kement atmadaki ustalığının sergilenmesi olan rodeo Kuzey Amerika'da çok yaygın ve düzenli bir hayvan sporu halini almıştır. Bu haliyle de hem savunucuları hem de aleyhinde olanlar çok fazladır. Bu, hayvanla insanın işbirliğine değil de vahşi rekabete dayanan bir spordur.

Başlıca rodeo gösterileri vahşi ata binmek, boğaya binmek, boğaları kementle yakalamak ve boğayla güreşmektir. Binme gösterilerinde amaç hayvanın üstünde belirli bir süre durabilmektir. Seyirciler binicilerin kesin cesareti karşısında o kadar büyülenmişlerdir ki, boğanın veya atın neden böyle çılgınca davrandığını düşünmemektedirler bile. Rodeo uygulamalarının resmi tanımını okudukları takdirde şu satırlara rastlayacaklardır: "Atların tepmesinin nedenini kimse bilmemektedir. Resmi rodeolarda hayvanlar aç bırakılmaz, işkence görmez ve tepmeye itilmez; bunlar sadece zevk aldıkları için tepinip sıçrarlar." Oysa yakın zamanda Birleşik Devletler'de rodeo aleyhtarı bir kampanyada belirtildiği gibi gerçek biraz farklıdır. Kampanyacılar "bükülü teller, elektrikli dürtü araçları gibi rodeoda kullanılan araçla-

rın" yasaklanmasını istemişlerdir. En çok kullanılan araç, rodeo gösterilerinde en çok istenen tepinmeyi sağlamak için hayvanın kasıklarını sıkıştırıp büyük acılar veren bir kayıştır. Kimi zamanlar hayvanı daha çok kıvrandırmak için hayvanın cinsel organlarına yakıcı maddeler sürülür. Elektrikli dürtü aletleri de hayvanın en dramatik anda arenaya fırlaması için kullanılır.

Rodeo İngiltere'ye ilk 1924 yılında getirilip Wembley Stadyumu'nda sergilendiğinde aleyhine büyük bir kampanya başlamıştı. Danaları kementle yakalamak ve boğalarla güreşmek de gereksiz vahşet olarak nitelenmişti. Kement atmada dörtlüye koşan hayvan kementle yakalanıp yere yıkılır ve ayakları bağlanır ki, bu da hayvana büyük ıstırap verir. Güreşte ise boğa bağlanmaz ama kovboy tarafından yakalanıp yere atılır. Hayvan burada da büyük bir strese girer.

Wembley rodeosunun organizatörleri hayvanlara zulümden kovuşturmayla uğramışlardı; ne var ki, İngiltere'de rodeoyu yasaklayan yasalar ancak on yılda çıkarılabildi. Kuzey Amerika'da ve Avustralya'da ise, son yıllarda hayvanı sıkıştıran ipin mümkün olduğunca hayvanın derisiyle aynı renkte olarak saklanması dışında rodeo gösterileri yaygın olarak devam etmektedir.

Rodeo savunucuları ise hayvanların durumlarının pek de kötü olmadığını iddia etmektedirler. Ne de olsa bu, en kötüsünde hayvana birkaç saniyelik bir acı veren bir Hayvan Sözleşmesidir ve insan ortağının içinde bulunduğu tehlikeye çok daha fazladır. Rodeo hayvanları yaşamlarının büyük bir bölümünde iyi bir bakım görse de, rodeo gösterisinin yapaylığı bunu itici yapmaktadır. Bunlar ciddi tarımsal amaçlar için cesur kovboylarca ehlileştirilen yabani hayvanlardır. Aslında ödül parası peşinde olan insanların bizi eğlendirmek için kötüye kullandıkları ve çılgın duruma getirdikleri uysal hayvanlardır. Bu gerçekte Vahşi Batı'nın çoktan kay-

bolmuş günleri için bir nostaljiye de, bu nostalji de artık bayatlamıştır. Bize bir kâr getirmeyen ve sadece tüm işçi-hayvan ortaklıklarına karşı muhalefet oluşturan bir Hayvan Sözleşmesi'dir bu.

* * *

Çoğu kentliler için işçi-hayvan bizi sadece duygusal geçmişe götüren uzak bir varlıktır. Çağdaş makineler çalışan hayvanların çoğunu gereksiz kıldığı için, bu hayvan nostaljisine bir son verilmesini isteyenler çoğalmıştır. Evcil hayvanların insan kölelerinin eşiti oldukları söylenmektedir. İnsanın köleliğini ortadan kaldırdığımızı göre şimdi sıra hayvan köleliğine gelmiştir. Kölelikleri ne kadar hafif olsa, hayvanlara ne kadar iyi davranılsa da bunlar yapmak zorunda oldukları işler nedeniyle alçaltılmaktadırlar. Bu görüşe göre bizler de hayvan olduğumuzdan, hayvan akrabalarımız olarak bütün diğer yaratıklara eşitimiz olarak davranmamız gerekir. Hayvanların insan çıkarına olan kullanımları haklı görülmez.

Hayvan özgürlüğü hareketinin en aşırılarının görüşleri bunlardır. Bu inancın altında hayvan yaşamına derin bir saygı vardır ve bir kuram olarak ideal bir felsefedir. Uygulamada ise bir kusuru vardır: Bunun sonucu, insanları bütün diğer türlerden uzaklaştırmak olacaktır. Artık ekonomik açıdan gerekli olmasalar bile evcil hayvanlarla çalışma ilişkilerimizi sürdürerek bize öteki hayvanları öğreten o sıkı bağı güçlendirmiş oluruz.

Evcil hayvanlar insan köleler gibi azat edilemezler. Gidecekleri yabancı bir yurtları olmadığı için bunları uzaklaştırmak öldürmek demektir. Giderek artan insan nüfusu zaten yabancı hayvanlardan kalanları neredeyse gözle görünmez oldukları bir yere itmiştir. Sonunda hayvanlardan arınmış

bir insan toplumu içinde kalmış oluruz. Hayvan dünyası gözlerden uzak, gönülden uzaktır ve kısa bir süre sonra da yok olacaktır. Hayvan doğamızı hatırlatması için sürekli olarak hayvanların varlığına ihtiyaç duyarız. Bizler hayvanız, ilah değil. Doğa yasalarının üstünde değiliz. Bu yasaların çerçevesi içinde yaşamayı öğrenmeliyiz; bu kısıtlı biyosferi öteki hayvanlarla paylaşmayı öğrenmeliyiz.

Zalim hayvan ortaklıkları büyük bir kötülüktür, ama iyi olanları görmek de bir zevktir: Onlar olmasaydı dünyanın ufku daha dar, görünümü daha iç kapayıcı olurdu. Uzaklardaki yabancı hayvanları koruma kavgamız takdir edilir bir şeydir ama yeterli değildir. Daha yakın bir ilişkiye ihtiyacımız vardır, yoksa çocuklarımız hayvan yaşamından o kadar uzaklaşacaktır ki, sonunda onları televizyon ekranından geçen egzotik bir hikâyeye olarak göreceklerdir.

Uzun zamandır ıstırap çeken hayvan kölelerimiz üstündeki eski zorbalığımızı sürdürmeden bundan nasıl kaçınabiliriz? Bunun yanıtı, her Hayvan Sözleşmesi'nin maddelerini tek tek inceleyerek hepsinin adil olduğundan emin olmaktır. Her madde en az sömürüyü, gereksiz eziyetin kalkması ve söz konusu türlerin doğal davranışlarını ifade için en fazla imkâna kavuşturulmasını garanti etmelidir. İşçi hayvanların bize yaptıkları, sağladıkları besin ve verdikleri dostluk karşılığında insanın yapması gereken işte budur.

Yeni bir Hayvan Hakları Beyanname'si'ne ve her alanda Hayvan Sözleşmelerine uymamızı sağlayacak yeni bir on emire ihtiyacımız vardır:

1. Batıl inançlarımızı ya da dini önyargılarımızı tatmin için hiçbir hayvana hayali iyi ya da kötü nitelikler yüklenmez.

2. Hiçbir hayvan üstünde egemenlik kurulamaz, hiçbir hayvan bizi eğlendirmek için alçaltılamaz.

3. Yeterli fiziksel ve toplumsal çevre sağlanmadan hiçbir hayvan tutsak edilemez.

4. İnsan sahibinin yaşam biçimine kolaylıkla uyum sağlamayan hiçbir hayvan arkadaş olarak tutulamaz.

5. İnsan nüfusundaki artışla ya da doğrudan doğruya kötü davranmayla hiçbir hayvan türü yok edilemez.

6. Bize spor olanakları sağlamak için hiçbir hayvana acı çektirilemez.

7. Gereksiz deneyler amacıyla hiçbir hayvan bedensel ya da ruhsal işkenceye tâbi tutulamaz.

8. Bize besin sağlamak için hiçbir çiftlik hayvanı yoksun bir çevrede yaşatılamaz.

9. Kürkü, derisi, dişi ya da başka bir lüks maddesi için hiçbir hayvana eziyet edilemez.

10. Hiçbir çalışan hayvan kendisinde strese ya da bedensel bir zarara yol açacak bir işte çalıştırılmaz.

Bu Hayvan Hakları Beyannamesi kaprisli bir ideal değildir. Pratik ve uygulanabilir bir şeydir. Ancak şu anda dünyada yaygınlaştırılmaktan da çok uzaktır. Beyanname, hayvan özgürlük hareketinin daha az aşırı fikirlerini içermektedir. Herhangi bir hayvana kötü davranmanın ekonomik nedenlerini kabul etmeye yanaşmamasıyla bu hareket, hayvanların durumunu düzeltmeye ve refahına yönelik davranışlarımızın önemli bir adımını temsil etmektedir. Bu hareketin üyeleri bizi bu Hayvan Hakları Beyannamesi'nin maddelerini

kabule ikna edebilirlerse Hayvan Sözleşmesi'nin önemli bir yeniden düzenlenmesini başarmış olacaklardır.

Bir sözleşmeyi çiğnemek şerefsizliktir ve biz hayvan dostlarımıza bunu yapmış bulunuyoruz. Onlar bizim akrabalarımızdır ve bizler de hayvanız. Onlara karşı zalim olmak bütün insanlar ve diğer türlerle olan bütün ilişkilerimizde zalim olmak demektir. Hayvan dostlarına sempati duyan herhangi bir kültür her bakımdan duyarlı ve sevecen olacaktır. Hayvanlarla bir yakınlık duyan her kültür, köklerine olan inancını sürdürebilen bir kültür olacaktır.

Alçakgönüllü kökenlerimizi unutursak kısa sürede bu küçük gezegenimizde aklımıza eseni yapabileceğimizi hayal etmeye başlarız. Ve aradan çok geçmeden de gelecek bir çağın fosilleri, yeni dinazorlar oluruz.

Desmond Morris'in
diğer eserleri:

Çıplak Maymun
İnsanat Bahçesi
Sevmek Dokunmaktır